

Karl X Gustav och det andra danska kriget

I

Den 5 augusti 1658 gick Karl X Gustav ombord på amiralskeppet Draken i Kiels hamn. Europa väntade, att han nu skulle inleda det länge bebådade och fruktade anfallet på Brandenburg. Man tvekade dock, om ett sådant skulle sätta in över hamnar i Pommern mot det egentliga Brandenburg eller mot kurfurstens län Ostpreussen. En hel dag låg flottan kvar på redde utanför Kiel, hindrad av ogynnsamma vindförhållanden. Men den 6 augusti hade vinden vänt, och Draken kunde sticka till havs. Destinationen var inte Brandenburg eller Preussen. Anfallet gällde Danmark, det Danmark, som endast fem månader tidigare slutit fred med Sverige i Roskilde.

Ombord på Draken befann sig på kungens uttryckliga önskan Ludvig XIV:s sändebud, chevalier Hugues de Terlon. I sina till Mazarin riktade depescher, avsända omedelbart efter landstigningen i Danmark, berättar Terlon om händelserna.¹ Under överfarten mellan Kiel och Korsör hade Terlon ständigt varit i kungens sällskap. Samtalen hade självfallet rört sig kring det förestående anfallet på Danmark. Kungen hade vid flera tillfällen uppehållit sig vid den politiska bakgrunden till den nuvarande situationen. De omedelbara orsakerna till anfallet på Danmark var för det första, att danskarna genom att draga ut

¹ Depescherne är daterade 18, 24 och 30 augusti 1658 (8, 14 och 20 augusti enligt den gamla stilen). De är med kommentarer utgivna av L. WEIBULL under titeln Från Kiel till København i augusti 1658 (Scandia, 1929).

på förhandlingarna i Köpenhamn undergrävt freden i Roskilde, för det andra, att Sverige omöjligt ensamt kunde angripa Österrike, när det icke fick stöd från Frankrike och England, för det tredje, att kungen fått underrättelser om att Danmark låg i hemliga underhandlingar med Brandenburg, kejsaren och Polen, för det fjärde, att kungen måste underhålla hären och inte såg någon annan möjlighet än att angripa Danmark. Målet var att helt kuva Danmark.

Tjugo år senare utgav Terlon sina memoarer. I dem berättar han om de samtal, som Karl Gustav fört med honom ombord på Draken.² Redogörelsen skiljer sig markant från depescherne. Kungen skulle ha framlagt ett enda skäl för sitt angrepp på Danmark: han hade genom uppsnappade brev fått kännedom om att danskarna skulle anfälla Sverige med en stark hjälphär från Holland, så snart de svenska trupperna var borta ur Danmark. Målet var endast defensivt. Det gällde att försvara Sverige och säkerställa freden. Bakom hela anfallet låg emellertid enligt Terlons uppfattning kungens önskan att göra sig till »*maitre absolu de la mer Baltique*».³

Skillnaden mellan de bägge berättelserna är iögonfallande. I depescherne står den österrikiska frågan i centrum. Anfallet på Danmark var endast en oundviklig konsekvens av att det planerade anfallet mot Österrike var ogenomförbart. Memoarerna är mer dramatiska. Uppsnaappade brev om dansk-holländska angreppsplaner utlöste anfallet. Östersjöfrågan står i centrum.

Depescherne skrevs i omedelbar anslutning till händelserna och skickades omgående till Mazarin. Memoarerna är sena och skrivna under tydligt inflytande av den senare händelseutvecklingen. Det kan tyckas, att källäget är enkelt. Valet mellan de berättande källorna ger sig självt. Depescherne måste föredras.⁴ Redan Fridericia utnyttjade dem för en skildring av

² H. DE TERLON, *Memoires du chevalier de Terlon*, I, s. 137, (1682).

³ TERLON, a. a., s. 154.

⁴ Starkast har detta understrukits av L. WEIBULL, a. a., s. 286, 289 ff.

kungens fördomsfria inställning till den moraliska sidan av det nya anfallet men förbigick memoarerna med fullständig tystnad.⁵ Hans egen värdering av de olika faktorerna står under tydligt inflytande av depescher. Nederländerna har skjutits i bakgrunden, och de österrikiska problemen dominerar. Som huvudorsak framhålles kungens tvångssituation: nödvändigheten att finna underhåll för hären.⁶ Efter i stort sett samma linjer behandlar senare dansk forskning frågan om orsakerna till krigsutbrottet.⁷

Terlons depescher får emellertid inte överskattas, när det gäller att avgöra vad som föranledde kungen att ändra sina anfallsplaner. När Karl Gustav insisterade på att Terlon skulle följa honom på Draken, var det inte hans avsikt att få en objektiv åhörare, inför vilken han kunde klarlägga sina djupaste bevekelsegrunder. Terlon inviterades, därför att han var Karl Gustavs viktigaste kanal till Mazarin.⁸ Depescher avslöjar endast, vilket intryck kungen önskade göra på Mazarin. Denna

⁵ J. A. FRIDERICIA, *Adelsvældens sidste Dage*, s. 345 ff, 350. (1894).

⁶ Härtill kommer ett annat moment: Karl X Gustavs erövringslust. Detta tema återfinnes redan i den danska propagandan omedelbart efter krigsutbrottet. I den danska pamfletten »Kaart og Sandfærdig Beretning . . .» står, att »dette de Svenskis fiertlig Ofverfald maa være skeedt oc foretaget af idel Begiaerlighed til fremmede Riger sig at bemæetige oc dette Rige gandske at kuldkaſte oc undertvinge . . .» (c:a 1659, Warmholtz n:o 4691). I skriften »Antwort vom Freunde auff ein Sendschreiben eines Freundes, von den Ursachen der wieder – anwachsenden Dänisch – Schwedischen Unruhe» heter det: »die allervornehmste und wichtigste Uhrsache: welche ist der grund- und bodem-lose Geitz und Begierde zu mehren Gütern und Königreichen.» (1658, Warmholtz n:o 4680).

⁷ K. FABRICIUS i Schultz' Danmarkshistorie, 3, s. 316 ff. (1942). E. ARUP, *Danmarks historie*, 3, s. 209 (1955). Vinsten av anfallet låg – utom i underhållet av hären – i att ett farofyllt krig i Europa kunde undvikas utan att kungens fältherreåra äventyrades. Se även F. ASKGAARD, *Østersøpolitiken og Hollands hjælp til København*, s. 123 (Et vendepunkt i Københavns historie, 1959). Större hänsyn till risken för ett nederländskt anfall och till de uteblivna allianserna med Frankrike och England tager C. O. BØGGILD-ANDERSEN, *Hannibal Sehested*, 1, s. 171 ff. (1946).

⁸ Sveriges ombud i Frankrike, sekreteraren Antoine de Courtin, hade dåliga relationer till Mazarin, vilken tidvis vägrade att mottaga honom.

tendens kommer mycket klart fram i depescherna. Kungen hävdar, att valet av krigsmål stått mellan Österrike och Danmark, men förtiger, att motsättningen i första hand gällde Brandenburg. Den politiska situationen har tecknats med hänsyn till att Frankrike länge arbetat på att etablera en försoning mellan Sverige och Brandenburg. På samma sätt får kungens iver att framhålla sin fredsvilja vis-à-vis Polen en annan nyans, om man beaktar det franska intresset för en svensk-polsk fred.

Inte heller nämner kungen vid det första samtalet något om att Nederländernas fientliga inställning kan ha påverkat hans beslut. Frankrikes förhållande till Nederländerna efter de fransk-engelska framgångarna i Flandern var ytterst ömtåligt. Frankrike skulle icke öppet kunna stödja ett företag, som kunde leda till konflikt med Nederländerna. Eftersom Karl Gustav behövde Frankrikes stöd, måste riskerna av ett nederländskt ingripande förtigas. Även Karl Gustav hade fördel av att icke utåt omnämna den nederländska konflikten, så länge denna endast var latent och kungen kunde hoppas på att genom eftergifter hindra den från att bli akut.

Kungen framhåller vidare, att han icke kunde angripa Österrike, eftersom Frankrike och England icke gav honom tillräckligt stöd och eftersom han fått rådet att icke angripa Österrike. Det sista var en genomskinlig anspelning på att England och Frankrike avrått Sverige från att angripa Österrike.⁹ Avsikten var att få Mazarin att inse, att Frankrike och England måste dela det moraliska ansvaret med Sverige för den uppkomna situationen.

Även i andra punkter är Karl Gustavs framställning tendensiös. Vid ett tillfälle framhåller han, att endast Wrangel kände till planen och att han själv övervägt den under blott fjorton dagar. Detta är klart felaktigt. Planen hade diskuterats i rådet

⁹ Se nedan s. 96 f. Ang. Cromwells varning se M. ROBERTS, Cromwell and the Baltic. (XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm 1960. Résumés des Communications).

redan i mitten av juni.¹⁰ Den felaktiga uppgiften kan ha tjänat ett bestämt syfte. Eftersom det gällde att kasta skulden för förhandlingarnas sammanbrott på Danmark, borde planen på ett anfall skjutas så långt fram i tiden som möjligt. I mitten av juni hade danskarna gått in på de svenska kraven.¹¹ I juli hade de däremot uppenbart förhalat förhandlingarna.¹² Endast vid den tidpunkten kunde förhållningen läggas dem till last. Det borde se ut som om planerna tagits upp först vid den senare tidpunkten.

Karl Gustav sökte inte bara rättfärdiga den svenska politiken. Han lät också genom Terlon förespegla Mazarin, att han, sedan han kuvat Danmark, skulle ställa sina krigsvana och segerrika trupper till dennes förfogande i Flandern. I gengäld begärde kungen Frankrikes stöd inför den koalition, som bildats mot Sverige. Det gällde också att försöka förmå fransmännen att utbetala resterande subsidier till Sverige.¹³

Den bild, Karl Gustav tecknade av den politiska situationen och av orsakerna till det danska kriget, var således behäftad med påtaglig tendens. Retuscheringen avsåg att ge en för Sverige förmånlig framställning och att locka Frankrike till aktiva insatser på svensk sida. De orsaker kungen nämnde kan givetvis ha bidragit till hans beslut. De var delar i helhetsbilden. Men de var inte de *enda* orsakerna – de var de i denna situation lämpligaste. Om de var de avgörande, måste tagas upp till prövning.

Karl Gustav har inte endast i sina samtal med Terlon sökt skapa en bild av orsakssammanhanget kring krigsutbrottet. Väl

¹⁰ Se nedan s. 102. FRIDERICIA har tidigare påpekat felet men utan att kommentera tendensen (a. a., s. XLVII not 46).

¹¹ Se nedan s. 121.

¹² Se nedan s. 132, not 31.

¹³ Förhandlingar om de resterande subsidierna hade redan länge pågått men varit resultatlösa. Först i mitten på augusti nådde man en överenskommelse, som gav Sverige subsidier. Björnklou och Brahe till Karl Gustav 17 och 21 augusti 1658. Germanica. RA. T. GIHL, Sverige och västmakterna under Karl X Gustafs andra krig med Danmark, s. 47 f. (1913).

medveten om att hans handlingssätt skulle utsättas för skarp kritik och moraliskt fördömande, har han vänt sig även åt annat håll för att påverka opinionen i gynnsam riktning.

I ett brev, daterat den 4 augusti 1658 och riktat till rådet, redogjorde han utförligt för sina motiv till brytningen med Danmark.¹⁴ Danskarna hade icke insett sitt eget bästa utan förhalat exekutionen av Roskildefreden. Anledningen var dels danskarnas egen onda vilja, dels holländarnas illvilliga rådslag. Det skulle varit ett svårt hot även mot det svenska riksområdet, om danskarna hade blivit i tillfälle att sätta sina planer i verket. Det svenska anfallet tedde sig mot denna bakgrund som ett försvars- krig. Detta motiverade, att kungen handlade mot rådets och ständernas resolutioner. Ett annat motiv var svårigheten att inleda ett tyskt krig, då England och Frankrike ej stödde Sverige och då holländsk hjälp till Preussen var en eventualitet, som man måste räkna med. Kungens uppmaning att sprida denna version av orsakssammanhanget hörsammade rådet genom att med brevet som grundval utarbete ett för hemmafronten avsett propagandatryck.¹⁵

Mera utarbetad och underbyggd var den stora officiella försvarsskrift, som Karl Gustav lät hovrådet Peter Julius Coyet författa och som utkom i en latinsk, en engelsk, en tysk och en svensk språkdräkt.¹⁶ Skulden för fredsbrottet lades helt på danskarna. De hade förhalat exekutionen av Roskildefreden och våldfört sig på fördragets innehåll. Det nya kriget var därför

¹⁴ Karl Gustav till rådet 4/8 1658. Felplacerat i RR 1656. Se även den redogörelse kungen den 29 juli lämnade riksdrotsen. RR 1658.

¹⁵ Kort Extract aff de hufvudorsaker . . . (Warmholtz n:o 4672). H. ALMQUIST, Bidrag till kännedomen om den karolinska tidens politiska publicistik, s. 151 f. (HT 1936).

¹⁶ *Expositio causarum* (uppl. 171 + 263 s.) 1658. Tryckåret 1658 är enligt Almquist medvetet felaktigt. Det skall vara 1659. *Grundeligh underrättelse . . .* Göteborg 1659. Föreligger även i tysk och engelsk översättning 1659. (Warmholtz n:o 4670). ALMQUIST, a. a., s. 158 f. G. LANDBERG i *Den svenska utrikespolitikens historia*, I: 3, s. 46 (1952).

blott en fortsättning på det första. I framställningen spelar några av svenskarna uppsnappade brev en viktig roll. De skulle bevisa, att Danmark deltog i hemliga allianser mot Sverige. Slutligen tilldelades den nederländske ambassadören i Köpenhamn, van Beuningen, en roll som anstiftare av det danska motståndet, medan Nederländerna anklagas för stämplingar mot Sverige. Avsikten med kriget var att skydda hemlandet för en dansk invasion. Kungen valde »ett äntligit krig heller än som at sväva uti en så tvivelaktig och osäker fred».

Skillnaden mellan Karl Gustavs version i samtalen med Terlon och versionen i den senare, utåtriktade propagandan är uppenbar. Den ligger i den roll, som tilldelas Nederländerna och de holländska intrigspelen i Köpenhamn. Förändringen är med hänsyn till den faktiska händelseutvecklingen naturlig. Det gällde inte längre att undvika en konflikt med Nederländerna. Den var redan ett faktum, sedan Opdams flotta i oktober 1658 forcerat Sundet och undsatt Köpenhamn. Genom den senare svenska propagandan kom således Karl Gustav att ge spridning åt en helt annan version än den han givit Terlon, en version, där svårigheterna vid ett krig mot Österrike är utstrukna ur bilden och där Danmark och Nederländerna står i centrum.

Det kan knappast vara någon tvekan om att Terlon, då han skrev sina memoarer, gjorde detta under intryck av den senare svenska propagandans innehåll.¹⁷ Även i memoarerna spelar de uppsnappade breven och van Beuningens intriger rollen av den utlösande faktorn. Som Terlons egen insats kvarstår främst hans uttalande, att vad Karl Gustav ytterst strävade efter var att ockupera hela Danmark och Norge och därigenom bli mästare i Östersjön.

En återspeglning av den svenska propagandan framträder även i Pufendorfs skildring av krigsutbrottet.¹⁸ Danskarna var enligt

¹⁷ Se ovan s. 54, not 2.

¹⁸ S. PUFENDORF, *De rebus a Carolo Gustavo, Sueciae rege, gestis commentariorum libri septem, liber V, fol. 411 ff., 474 f. (MDCXCVI)*.

honom inte kapabla till verklig vänskap, och genom förhållning av förhandlingarna sökte de endast efter ett gynnsamt tillfälle att ta hämnd för sina förluster. Beuningens insatser har Pufendorf känt till genom de bilagor, som det svenska propagandatrycket *Expositio causarum* innehöll. Med hjälp av kansliets diplomatdepescher tecknade Pufendorf även en bild av den allmänna, utrikespolitiska situationen men utan att organiskt infoga dessa fakta i orsakssammanhanget vid krigsutbrottet. Han framhåller emellertid svårigheten för Karl Gustav att genomföra en offensiv i Tyskland utan stöd från Frankrike och England.

Direkt eller indirekt synes den svenska historieskrivningen ha influerats av den svenska propagandan, när det gäller att skildra orsakerna till det andra danska kriget. Tydligast kommer detta fram i Geijerstams, Blomgrens och Carlboms apologier för Karl Gustav.¹⁹ Men beroendet kan också spåras i mera tungt vägande framställningar. F. F. Carlson kände till såväl Pufendorf som Terlons memoarer. I Paris hade han varit i tillfälle att genomgå de franska sändebudsdepescher. Det är således icke uteslutet, att han utan att direkt angiva detta utnyttjat Terlons depescher. Han skulle då stå under intryck av bägge versionerna av den propaganda Karl X Gustav drev. Hans framställning vittnar om detta. Vid urvalet av fakta och vid grupperingen av stoffet följer han i stort sett samma linjer som i Karl Gustavs apologier. Den danska politiken bröt sönder Roskildetraktaten i dess viktigaste punkt.²⁰ Anledningen till kungens beslut låg i brytningen mellan de dansk-nederländska förhållandena å ena sidan och de tysk-polska å den andra. Han sammanfattar: »Ett krig med Österrike och Polen på samma gång, med holländska anfallet till sjöss och

¹⁹ J. G. AF GEIJERSTAM, Om orsakerna till konung Carl X Gustafs anfall på Danmark i augusti 1658 (1854). L. BLOMGREN, Rättmätigheten af Karl X Gustafs anfall på Danmark i augusti 1658 (1907). J. L. CARLBOM, Karl X Gustav. Från Weichseln till Bält 1657. Tåget över Bält och freden i Roskilde 1658. (1910).

²⁰ F. F. CARLSON, Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset, I, s. 372 (1855).

Danmark såsom en tvetydig vän bakom sig, utan försäkran om Frankrikes och Englands förbund, syntes Carl X ett alltför vådligt företag.» Arméns underhåll fordrade, att kungen förde krig, och han begagnade då sitt fördelaktiga strategiska läge för ett anfall på Danmark. Kungens avsikt var att trygga sig för ett danskt anfall och att stänga Östersjön för Hollands flottor. Under tiden kunde tid vinnas för en fred med Polen och en allians med England och Frankrike för ett anfall mot Österrike.

F. F. Carlsons framställning har övat ett starkt inflytande på den svenska forskningen.²¹ Hans tolkning av situationen återgår i flertalet undersökningar och översikter av Karl Gustav-tidens historia – med vissa tillägg eller modifieringar.²² De stora dragen i händelseutvecklingen är gemensam i svensk forskning: kungen står isolerad inför en övermäktig fiende utan stöd från England och Frankrike, Nederländerna är opålitliga, underhållet av trupperna fordrar ett krig och kriget riktas mot det gensträviga Danmark för att ge kungen säkerhet i ryggen, då han återupptog kriget på kontinenten. Grundelementen återfinnes i de två versionerna av Karl Gustavs propaganda. Forskningen synes ännu påtagligt stå under inflytande av den ena partens apologetiska utsagor. En diskussion av hela frågekomplexet torde därför vara befogad.

²¹ Se härom G. LANDBERG, *Den svenska stormakten på sin middagshöjd 1648–1697*, s. 17, 90 (Nordisk tidskrift 1951).

²² T. GIHL, *Sverige och västmakterna*, s. 49. G. JACOBSON i *Sveriges historia till våra dagar*, 7, s. 349 ff. (1926). N. SYLVAN i *Sveriges historia genom tiderna*, 3, s. 50 ff. (1948). G. LANDBERG följer Carlson men understryker den obotliga intresse motsatsen mellan Danmark och Sverige. (Den svenska utrikespolitikens historia, I: 3, s. 115 f.) S. BONNESEN [Karl X Gustav, s. 472 ff., 1924–58] understryker mer än andra forskare kungens oro för Nederländernas hållning. M. OCH L. WEIBULL avviker påtagligt från F. F. Carlsons linje och lägger huvudvikten vid den uteblivna alliansen, vilket äventyrade det svenska östersjöväldet. (Sveriges historia intill tjugonde seklet, 5, s. 576, 1906.) Se även denna tankegång hos G. LANDBERG, *Johan Gyllenstiernas nordiska förbundspolitik*, s. 43 (UUA 1935).

II

Den 26 februari 1658 slöts freden i Roskilde. Freden innebar, att Danmark fick göra stora landavträdelser till Sverige men att Danmark behöll sin integritet som stat. Ett annat alternativ hade under det danska kriget föresvävat kungen, nämligen att Köpenhamn skulle stormas och hela Danmark och Norge införlivas med det svenska väldet.¹ Detta mera storslagna men uppgivna mål var sannolikt anledningen till att Karl Gustav trots de »avantageuse» villkoren såg sig föranlåten att motivera, varför freden slutits. I ett handbrev till presidenten Mattias Björnklou heter det, att kungen hade många fiender, som kunde tänkas anfalla honom, och att han fruktade, att England och Nederländerna skulle besätta delar av Skåne, om kriget drog ut på tiden. Han kände sig inte heller säker på stöd från England och Frankrike, om Danmark ockuperades.² Inför rådet betonade kungen, att han slutit fred för att »upphjälpa commercierne i landet».³ Kungens uttalande visar, att han av om-

¹ Se t. ex. diskussionen i rådet 11/2 1658. SRP, 18, s. 141 ff. Beträffande de olika möjligheterna i Danmark se även C. O. BÖGGILD-ANDERSEN, Hannibal Sehested, 1, s. 167.

² Karl Gustav till Björnklou 2/3 1658. Tr. Historiska samlingar, V, utg. av C. ADLERSPARRE, s. 178. (Cit. HS). Det märkliga uttalandet, att England skulle tänkas kunna deltaga i en ockupation av Skåne, kan möjligen vara föranlett av att residenten i Nederländerna, Harald Appelbom, i ett brev $\frac{15}{25}$ februari, som bör ha nått kungen de första dagarna i mars, fick rådet att sluta fred, innan isarna gick upp. Det fanns annars risk, att Danmark kunde få hjälp av Frankrike och England, som enligt allmän mening i Nederländerna icke kunde tolerera, att Karl Gustav bemäktigade sig Danmark. Appelbom till Karl Gustav $\frac{15}{25}$ februari 1658. Hollandica. RA.

³ Rådsprotokoll 29 mars 1658. SRP, 18, s. 22. Jfr L. THANNER, Rådsprotokollen år 1658 (KFA 1959). Om kungen genom kommerskollegiums försorg underrättats om krigets inverkan på handeln kan icke avgöras, då detta ämbetsverks brev till konungen såväl i original som i avskrift saknas. Däremot kan det fastställas, att Appelbom meddelat, att man i Nederländerna diskuterat ekonomiska sanktioner och blockad mot Sverige. Appelbom till Karl Gustav $\frac{29 \text{ januari}}{8 \text{ februari}}$ $\frac{12}{22}$ februari. Breven presenterades i kansliet i Köge 21 och 25 februari. Hollandica. RA.

ständigheterna känt sig tvingad att sluta en fred, som gav stora, om än inte maximala, fördelar.

Få dagar efter fredsslutet skrev kungen ett handbrev till Björnklou i Frankfurt för att meddela honom, hur han tänkte sig, att den svenska politiken skulle utformas, sedan Sverige vunnit fred med Danmark.⁴ Brevet avsåg att ge den svenske legaten informationer, som skulle bilda bakgrunden för hans eget uppträdande i Frankfurt under de viktiga förhandlingar, som han där förde dels för att vinna en allians med Frankrike, dels för att genomdriva för Sverige förmånliga villkor vid det stundande tyska kejsarvalet.⁵

Om icke Österrike omedelbart slöt fred med Sverige och förmedlade fred med Polen, så ämnade Karl Gustav själv omedelbart angripa Österrike. Han skulle med en liten men slagkraftig här angripa själva arvländerna. Ett dröjsmål skulle endast minska den svenska härens slagkraft. Det gällde att förmå de tyska riksständerna till fredsmedling eller till neutralitet. Kungen begärde emellertid inte bara fred och nedrustning utan också satisfaktion av Österrike.⁶ Vad denna satisfaktion skulle bestå i framgår klart: kungen begärde Preussen.

De omedelbara planerna gick ut på att kungen skulle föra armén till Tyskland, där den skulle underhållas i avvaktan på händelseutvecklingen.⁷ Wrangel skulle sjövägen föra delar av

⁴ Karl Gustav till Björnklou 2 mars 1658. RR. Tr. HS, V s. 177.

⁵ Kungen måste till följd av den nya situationen ändra tidigare givna order och skriver själv: »och på det I min intention fullkomlig kunde begripa, så vill jag Eder upptäckia . . .» För att detta viktiga brev icke skulle falla i orätta händer sändes det med Terlons post. Karl Gustav till Björnklou 2/4 1658. RR.

⁶ I ett senare samma dag skrivet brev preciserar kungen sina krav på Österrike. Karl Gustav begärde garanti mot angrepp i det tyska riket och fria händer att själv söka sig sin satisfaktion i Polen. Bland satisfaktionskraven nämns Preussen, Ostpreussen, Marienburgiska palatinatet och Hinterpommern i olika alternativ och kombinationer. HS, V, s. 193 ff.

⁷ Det tyska område, som skulle användas som underhållsområde, var Mark, varigenom kurfursten skulle tvingas till allians. Se härom tilläggsbrevet den 2 mars. HS, V, s. 197.

armén till Livland eller Preussen för att förstärka de svenska positionerna där. Kungen var däremot icke villig att »föra sedem belli uti Polen» och ämnade icke låta österrikarna tvinga sig till ett sådant steg. För att företaget skulle lyckas, behövde kungen om möjligt bistånd från Frankrike och England med pengar och manskap, men han förklarade sig beredd att även utan fransk och engelsk allians angripa Österrike. En fred med Ryssland ansåg kungen vara möjlig att vinna, även om den skulle bli dyrköpt. Underhandlingar pågick i själva verket sedan länge – för tillfället under goda auspiciier.⁸ Brandenburg skulle tvingas att ansluta sig till Karl Gustav, uppge sina mot Sverige fientliga allianser och göra sig av med sin armé. Om kurfursten icke gick med på detta, måste även Brandenburg angripas, trots den risk för förvecklingar, som detta kunde föra med sig.

Några dagar senare sammanfattade Karl Gustav sina närmaste planer i ett memorial för amiralen Karl Gustav Wrangel, som förde befälet över de i Danmark kvarlämnade trupperna.⁹ I detta brev erkänner kungen, att han änu inte vet, åt vilket håll vapnen borde riktas. En önskan att uppskjuta avgörandet och försöka föra allianspolitiken med England, Frankrike och de tyska ständerna i hamn präglar kungens instruktioner till Wrangel. Förändringen betingades sannolikt av att underrättelser inlupit från ryska gränsen, att ryssarna företog rustningar och att de ej menade allvar med fredstrevorna.¹⁰ Den del av

⁸ Karl Gustav hade innan Roskildefreden slöts erhållit underrättelser om att tsaren var villig att förhandla om fred. Den 15 och 16 januari underrättade han sin representant vid de polska förhandlingarna, riksskattmästaren M. G. de la Gardie, och residenten i Berlin, Bartolomeus Wolfsberg, om att han fått ett expressbud från Moskva, att ryssarna var benägna för fredsunderhandlingar. Den 20 februari gav han de svenska legaterna i Moskva order om att påskynda underhandlingarna. Karl Gustav till Gustaf Bielke m. fl. RR. J. E. NORDWALL, *Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis*, s. 6 f. (1890).

⁹ Karl Gustavs memorial för Wrangel 12/3 1658. RR.

¹⁰ Karl Gustav i tyskt brev till Wrangel 12/3 1658. RR. Den ryska frågans betydelse framgår även av ett brev 14/3 1658. RR. Underrättelserna hade inkommit genom ett brev av 14/1 från Gustav Horn, pres. i Malmö 12/3. Skrivelser till

planen, som gick ut på att Wrangel skulle hålla sig beredd att sjövägen förflytta en betydande del av rytteriet, fasthölls dock fortfarande, liksom att kungen med armén skulle »söka sin kon-servation» mellan Oder och Elbe.

Vad var då det djupaste syftet med »en sådan vidlyftig reso-lution», som den kungen fattade omedelbart efter Roskildefreden? Kungen ger själv svaret: »Preussen kan jag nu icke mera så quittera, utan måste igenom Guds bistånd än maintine-ras.» Denna plan borde dock ännu hållas hemlig för Frankrike, vars representanter i Frankfurt endast skulle få veta, att kungen fortfarande var villig att avstå Preussen för en penningssatis-faktion. Kungen ämnade emellertid sätta denna så högt, att Polen icke skulle kunna betala, och Preussen följaktligen tillfalla Sverige.¹¹ Även då hotet från Ryssland ökade, gick de olika planerna ut på att till slut vinna Preussen.

Tanken att tillförsäkra Sverige Preussen hade varit en röd tråd i hela Karl Gustavs polska politik.¹² Inför det polska krigets utbrott syftade hans politik inte bara mot det polska Västpreus-sen utan också mot Kurland, Litauen och Ostpreussen. Det är tydligt, att kungens planer efter Roskildefreden gick ut på att återupptaga och fullfölja den preussiska politiken. En positiv tillgång var, att svenskarna ännu höll några nyckelpositioner

Kungl. Maj:t. RA. CARLBOM, Karl X Gustav, s. 528 ff. – Det kan naturligtvis ej helt uteslutas, att den skarpa tonen mot Österrike i brevet till Björnklou även var betingad av önskan att bibringa denne en fastare attityd i förhandlingarna i Frankfurt.

¹¹ Jfr kungens order till underhandlingarna i Polen 4 mars 1658. Polonica. RA. T. GIHL, a. a., s. 30 not 1.

¹² Redan innan det var fastslaget, om förhandlingarna med Polen skulle leda till krig eller allians, skrev Karl Gustav till Horn, att Sverige måste försäkra sig om sjökanten för att icke förekommas. Faran ansågs hota från Ryssland. Området skulle vinnas antingen som krigsbyte eller som satisfaktion för hjälp mot Moskva. Se härom B. KENTRSCHYNSKYJ, Karl X Gustav inför krisen i öster 1654–1655, s. 71 (KFA 1956). Även senare kan denna linje följas i de växlande planerna. Om dessa se G. WITTRÖCK, Karl X Gustaf i Polen. Krigsmålet och allianserna (KFA 1920). En analys av situationen hos S. GÖRANSSON, Den europeiska konfessions-politikens upplösning 1654–1660, s. 178 ff. (1956).

i Preussen, bl. a. Elbing, Marienburg och den för Danzigs handel så viktiga omslagsplatsen Thorn.

Då Karl X Gustav återupptog den politik, som ytterst syftade mot Preussen, måste han vara beredd att åter möta de makter, som varit starkast engagerade i det polska kriget. Ett av hindren för en uppgörelse med Polen var Österrike. Även Ryssland sökte hindra svenska erövringar i Polen. En lösning av den preussiska frågan, som skulle ställa Ostpreussen under beroende av den svenska kronan, måste även framkalla reaktioner från Brandenburg. Erfarenheterna hade visat, att också Nederländerna känsligt reagerade inför varje hot mot Pillau eller Danzig.

I brevet till Björnklou, som här tagits till utgångspunkt för en analys av kungens planer omedelbart efter Roskilde, beaktas alla de faror, som ett återupptagande av den preussiska politiken kunde komma att medföra – utom hotet från Nederländerna. Detta skulle kanske kunna förklaras av att förhållandet till Nederländerna låg utanför den politiska sfär, som Björnklou hade att bevaka, men en sådan förklaring ter sig mindre tillfredsställande med hänsyn till brevet allmänna karaktär av politisk rundmålning. Av brevet till Björnklou att döma skulle kungen lagt upp sina planer mot Österrike och Polen utan att räkna med att detta skulle leda till konflikt med Nederländerna. Inte heller i breven till Wrangel omnämns hotet från Nederländerna.

De svenska relationerna till Nederländerna hade under 1650-talets första hälft snabbt försämrats.¹³ Nederländernas förbindelser med Danmark knöts i stället fastare. Då svenskarna under det polska kriget belägrat Danzig och krävt tull på stadens redd, hade detta varit en belastning för den holländska handeln och uppkallat Nederländerna till ingripande. Generalstaterna sände en flotta till Östersjön och ingick en allians med Danmark

¹³ Se för det följande E. FRIES, Bidrag till kännedomen om Sveriges och Nederländernas diplomatiska förbindelser under Karl X Gustafs regering (1883). GIHL, Sverige och västmakterna, s. 14 ff.

om skydd för Danzig. Aktionen tvang Karl Gustav att uppgge belägringen av Danzig. Strax efteråt uppnådde emellertid en nederländsk ambassad en uppgörelse med Sverige, som formellt betydde, att gamla svensk-nederländska förbund återupplivades. En traktat slöts i Elbing i september 1656, där Karl Gustav lovade att tillmötesgå Nederländernas krav på att vara mest gynnad nation och att icke vidtaga för Nederländerna oförmånliga förändringar i tullsatserna. En viss avspänning inträdde därmed i de svensk-nederländska relationerna. Ratifikationen av Elbingtraktaten vållade emellertid vissa svårigheter. Nederländska politiker – främst i provinsen Holland – hävdade, att traktaten icke tillräckligt skyddade de nederländska intressena. Från nederländskt håll krävdes tilläggsartiklar, s. k. elucidationer, som skulle ha inskränkt Karl Gustavs möjligheter att fiskaliskt utnyttja tullarna. Dessutom skulle ett nederländskt krav på Danzigs ovillkorliga anslutning till traktaten avsevärt ha kringskurit Karl Gustavs handlingsfrihet i Preussen.

I Nederländerna fanns vid denna tid två partier: ett som önskade ratifikation utan elucidationer samt en allians med Sverige, ett som krävde elucidationer och en allians med Danmark.¹⁴ Under intryck av Danmarks öde under det första danska kriget fick det senare partiet överhand. Det var det svenskfientliga partiet i staten Holland, som genomdrev det beslut om hjälp till Danmark, vilket oroade Karl Gustav under Roskildeförhandlingarna.¹⁵

Karl Gustavs uppfattning om Nederländernas inställning baserades huvudsakligen på de rapporter, som den svenske residenten i Haag, Harald Appelbom, sände honom. Rapporterna,

¹⁴ Ang. partibildningen i Nederländerna se W. J. KOLKERT, *Nederland en het zweedsche imperialisme* (1908). N. F. NOORDAM, *De republiek en de noordse oorlog 1655–1660* (1940). Se även B. RODHE, *De förenade Nederländerna och Norden på Karl X Gustafs tid* (HT 1943).

¹⁵ Se härom C. G. WEIBULL, *Freden i Roskilde. Aktstycken och framställning* (Historisk tidskrift för Skåneland, 3. Cit. Aktstycken), s. 91, 108 f. FRIES, a. a., s. 83.

som kungen mottog under slutet av februari, var långtifrån olycksbådande. I ett brev, som nådde kansliet i Köge den 25 februari då fredsförhandlingarna befann sig i sitt slutskede, hävdade Appelbom, att svenska segrar skulle kunna förtaga Holland lusten att hjälpa Danmark med skepp, folk och pengar. I generalstaterna ifrågasatte man, huruvida inte ett svenskt innehav av Öresund skulle kunna leda till lägre tull.¹⁶ Man var också ängslig, att den holländska politiken fört vilse. Om Karl Gustav bemäktigade sig hela Danmark, så vore han »absolut mästare över hela Östersjön». Sverige, Frankrike och England skulle i det läge som uppstått kunna behärska hela norra Europa och uttränga nederländarna ur Östersjön. Flera röster höjdes för att man nu borde söka få en försoning till stånd. Appelbom gav kungen rådet att frige öresundstullen, vilket skulle underlätta en fullständig omorientering av den nederländska politiken.¹⁷

Även i fortsättningen måste Appelboms depescher ha ingivit kungen lugn. Positiv svenskvänlighet eller åtminstone en neutral hållning vann alltmer terräng, och ett mot Hollands tidigare östersjöpolitik avogt parti bildades under ledning av Appelboms kontaktman Huybert från provinsen Zeeland.¹⁸ Rykten gick, att man nu beslutat ratificera Elbingtraktaten. Det skulle avsevärt ha underlättat de svenska aspirationerna i Preussen, om svensk-

¹⁶ Appelbom till Kungl. Maj:t $\frac{12}{22}$ februari 1658. Se även Appelboms brev $\frac{5}{15}$ februari (pres. 21/2) om att Beuningen och staten Holland offentligen klandrats för sin danska politik och om protester från olika stater mot holländska flottrustningar. *Hollandica*. RA.

¹⁷ I en depesch $\frac{15}{25}$ februari upprepade Appelbom detta råd. Appelbom till Kungl. Maj:t. *Hollandica*. RA.

¹⁸ Se t. ex. Appelbom till Kungl. Maj:t $\frac{19 \text{ februari}}{1 \text{ mars}}$, $\frac{1}{11}$ mars, $\frac{19}{29}$ mars. *Hollandica*. RA. De svenska ministrarna i England underlät inte heller att berätta för Thurloe, att förhållandet mellan Sverige och Nederländerna var gott och att de handelspolitiska motsättningarna skulle lösas enligt Elbingavtalet. Thurloe till Jephson 24/3 1658. *The English Historical Review*, 7, s. 728.

vänliga element fått inflytande på den nederländska politiken.¹⁹ Karl Gustav gav också snabbt order om att man skulle giva Nederländerna goda ord och »caresser».²⁰ Underhandlingarna i Danmark skulle försöka vinna den nederländske ambassadören van Beuningen genom att utlova kommersiella fördelar för Nederländerna.²¹

Appelboms depescher innehöll även andra uppgifter, som måste ha givit kungen en känsla av säkerhet inför framtiden. Sedan flera månader tillbaka låg han i underhandlingar med England och Frankrike angående en offensivallians mot Österrike, som skulle ge honom nödvändiga pekuniära resurser till ett krigsföretag. Hittills hade förhandlingarna givit föga utbyte. Varken Mazarin eller Cromwell hade givit några bindande löften. Från Appelbom ankom dock det glädjande budet, att såväl den franske som den engelske ambassadören i Haag av sina resp. regeringar fått order att uttala en klar anslutning till den svenska politiken i Danmark och att framhålla, att varje hjälp från Nederländerna till Danmark skulle mötas av aktivt motstånd från västmakterna.²² Karl Gustav fick därigenom försäkring om att Nederländerna icke utan för dem allvarliga följder skulle kunna sända en flotta till Öresund.

Även förhållandet till Brandenburg fick en för Sverige positiv

¹⁹ Det är möjligt, att Appelbom något överskattat de svensk-vänliga elementens inflytande. I den engelske residenten Downings Haag-depescher från samma tid dominerar uttryck för den holländska aversionen mot Sverige. State papers of John Thurloe, VI, s. 823, 842, 851. Emellertid ansåg även det brandenburgska sändebudet i Haag, D. Weimann, att Nederländerna under intryck av de svenska framgångarna var beredda att ge upp motståndet. Urkunden und Actenstücke, VII, s. 128 f, 129 ff.

²⁰ Karl Gustav till Appelbom 20/2 1658. RR.

²¹ Memorial för kommissarierna i Danmark 13/3 1658. Danica. RA. Till kommissarier hade utsetts riksrådet Sten Bielke och hovrådet Peter Julius Coyet.

²² Appelbom till Kungl. Maj:t $\frac{5}{15}$, $\frac{8}{18}$, $\frac{15}{25}$ februari, $\frac{19 \text{ februari}}{1 \text{ mars}}$, $\frac{1}{11}$ mars. Hollandica. RA. Även tidigare på året hade de franska och engelska sändebuden uttalat sig positivt för Sverige.

belysning genom Appelboms brev. Kurfursten hade sedan länge haft sändebud i Nederländerna för att begära, att generalstaterna skulle garantera kurfurstens avtal med Polen, vilket innebar stora fördelar för kurfursten med avseende på Ostpreussen.²³ Appelbom kunde meddela, att flera provinser tvekade och att det svenskvänliga partiet sökte avstyra garantin.²⁴

När Karl Gustav under dagarna efter Roskildefreden lade upp planerna för nya fälttåg, kunde han således göra det i förhoppningen, att Nederländerna varken ville eller kunde sälla sig till Sveriges fiender. En uppgörelse med Ryssland tedde sig inte heller omöjlig att vinna. Detta gjorde utsikterna till en lösning i den preussiska frågan betydligt ljusare. De svenska ansträngningarna kunde koncentreras mot Österrike och Brandenburg.

III

Den politiska huvudlinje, som Karl Gustav utformade omedelbart efter Roskildefreden, kan när det gäller målsättning och planläggning följas under mars, april och maj. Preussen står som målet för de svenska planerna.¹ Då kungen i slutet av april preciserade de svenska kraven vid en eventuell hemlig uppgörelse med Polen, begärde han, »att K. M:t kunde behålla sjökanten och tullen i det kurfurstl. Preussen, Pillaw och Memel».² Det uttrycktes klart, att målet var att få de områden, som Gustav Adolf tidigare haft. Men kriget skulle föras inte i själva

²³ Se om fördraget i Wehlau M. PHILIPPSON, *Der grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, s. 275 (1897). År 1655 hade Brandenburg ingått ett fördrag med Nederländerna, som avsåg försvaret av de ostpreussiska hamnarna mot svenskarna (a. a., s. 208). Detta sattes emellertid ur spel genom Brandenburgs allians med Sverige i Königsberg. Kurfursten sökte nu återknyta den avbrutna förbindelsen.

²⁴ Appelbom till Karl Gustav $\frac{1}{11}$, $\frac{4}{14}$ (pres. 13/1), $\frac{15}{25}$ (pres. 22/1), $\frac{18}{28}$ (pres. 25/1) januari 1658. *Hollandica*. RA.

¹ Se t. ex. rådslagen 4 april, 7 april, 22 april. SRP, 18, s. 27, 35, 54.

² Instruktion för Gyldenklou 23/4, uppläst i rådet 22 april. RR. SRP, 18, s. 57.

Polen utan i Tyskland, mot de makter som stod hindrande i vägen för en svensk erövring av Preussen.

Då Karl Gustav den 29 mars för första gången efter Roskildefreden sammanträffade med sitt råd, lämnade han en översikt över det utrikespolitiska läget.³ Österrike var huvudfienden, men en fred med detta land skulle vara »högönskelig». Kungen var dock icke villig att uppge Preussen – lika litet som svenska Pommern eller Bremen. Han räknade icke med en verklig assistens från Frankrike. Däremot hade England gjort hemliga utfästelser om hjälp i Polen. Vid en rådsdebatt några dagar senare kom man till slutsatsen, att armén borde överföras till Brandenburg och underhållas där, medan man sökte få till stånd en uppgörelse såväl med kurfursten som med Österrike. Om förhandlingarna ledde till en delning av Polen, skulle Sverige betinga sig Preussen.⁴

Det finns en påtaglig skärpning i tonen beträffande Brandenburg vid det senare rådsmötet. Anledningen är uppenbar. Kungen hade fått i sin hand ett antal brev, som den danske residenten i Berlin, von Ahlefeldt, hade skrivit till Fredrik III och som uppsnappats av svenskarna i Flensburg.⁵ Av breven framgick, att Danmark och Brandenburg den 5 februari 1658 slutit ett offensiv- och defensivförbund, riktat emot Sverige. I kurfurstens regi hade under dessa februaridagar ytterligare ett anfallsförbund utformats mellan Sveriges fiender Österrike, Polen och Brandenburg.⁶ Vetskapen om Brandenburgs aktioner kom Karl Gustav

³ SRP, 18, s. 21 ff, 143 ff. Se även sammanträdet 31/3. SRP, 18, s. 147 ff.

⁴ SRP, 18, s. 25 ff.

⁵ Se om breven C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 93 not 1. Breven översändes till Karl Gustav av Bielke och Coyet i ett brev 29/3. Danica. RA. Karl Gustav måste ha fått dem få dagar därefter. Den 2 april föreligger ett uttalande från Karl Gustav, att han känt till alliansen. Urkunden und Actenstücke, XXIII: 1, s. 578.

⁶ Ang. bakgrunden se M. PHILIPPSON, a. a., s. 284 f. FRIDERICIA, a. a., s. 300. Kungen redogjorde för detta inför ständerutskottet 8 april 1658. RAP, 6, s. 293, 331.

att med stor skepsis betrakta de vänskapsförsäkringar, som samtidigt anlände från Brandenburg.⁷ Rådet sökte emellertid mildra kungens animositet mot Brandenburg och menade, att man tills vidare borde upprätthålla ett sken av vänskap till kurfursten. I den andan utformades också Karl Gustavs svar till Brandenburg.⁸

Förhållandet till Brandenburg var ytterligt ömtåligt. Efter att i Polen ha fått betala allt högre pris för kurfurstens vänskap, hade Karl Gustav redan under det danska krigets inledningskede fått veta, att Brandenburg slutit förbund med Polen.⁹ Ett beslag av krut i Pillau vid årsskiftet tillspetsade ytterligare situationen.¹⁰ Under förhandlingarna med Danmark hade kungen oroats av rykten om truppörelser i Brandenburg, riktade mot den svenska hären.¹¹ De beslagtagna breven bekräftade, att ett anfallsförbund ingåtts mot Sverige. Roskildefreden hade emellertid ändrat läget till Sveriges förmån. Danmark var ute ur bilden och kurfursten tvekade att ratificera förbundet. En omsvängning till förmån för Sverige gjorde sig gällande i Brandenburg.¹²

Motsättningen mellan Sverige och Brandenburg gällde i första hand Preussen. Kurfursten av Brandenburg var hertig i Ostpreussen och var som sådan inte sinnad att avstå från de ost-

⁷ Ett brev, daterat Cöln an der Spree i mars, var den 4 april tillgängligt i rådet. SRP, 18, s. 26. Innehållet återgives i Urkunden und Actenstücke, XXIII: 1, s. 574.

⁸ Karl Gustav till kurfursten av Brandenburg 10/4 1658. Urkunden und Actenstücke, VIII, s. 241. Se även instruktionen till Schlippenbach 5/4, till Wolfsberg 10/4. Urkunden und Actenstücke, XXIII: 1, s. 578, 580.

⁹ M. PHILIPPSON, a. a., s. 277.

¹⁰ Karl Gustav till B. Wolfsberg, hertig Adolf Johan och L. von der Linde 13/1 1658. Urkunden und Actenstücke, XXIII: 1, s. 551 f.

¹¹ C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 92 108. Se även Wolfsberg till Karl Gustav 9/2 1658. Urkunden und Actenstücke, XXIII: 1, s. 563.

¹² Wolfsberg till Karl Gustav 2, $\frac{9}{19}$, 16 mars. Urkunden und Actenstücke, XXIII: 1, s. 567, 568, 575. För kurfurstens hållning se E. HAUMANT, La guerre du Nord, s. 223 f. (1893).

preussiska hamnarna Memel och Pillau. Redan då Karl Gustav planerade det polska fälttåget, hade det förekommit underhandlingar mellan Sverige och Brandenburg, som gick ut på att Sverige skulle få inflytande i Pillau och Memel.¹³ Under den första uppgörelsen mellan Sverige och Brandenburg ingick de ostpreussiska tullarna som en icke oväsentlig beståndsdel.¹⁴ Vid det sista fördraget i Labiau hade emellertid Karl Gustav av sitt prekära läge tvingats att uppge de svenska anspråken på tullinkomsterna.¹⁵ Men det svenska utgångsläget förbättrades. Sedan den preussiska politiken efter Roskildefreden åter kommit i centrum för kungens intresse, dyker anspråken på Pillau och Memel åter upp. Dessa viktiga hamnar skulle avkrävas kurfursten som säkerhet, om Sverige skulle kunna acceptera en förlikning.¹⁶

Motsättningarna mellan Sverige och Brandenburg gällde inte endast Ostpreussen utan även det polska kungliga Preussen, där kurfursten hade starka intressen och där han till följd av det invecklade konfessionella läget åtnjöt en icke obetydlig popularitet.¹⁷ Till detta kom att kungen genom de beslagtagna breven fick veta, att kurfursten avsåg att söka förvärva det svenska Pommern, varigenom Sverige skulle gå miste om kontrollen av Oderhandeln.

¹³ N. EDÉN, Schlippenbachs beskickning till Tyskland 1654-1655 (Historiska studier tillägnade professor Harald Hjärne, 1908). Redan i oktober 1655 gick det rykten om att Sverige skulle erövra Ostpreussen, som stod i viss motsatsställning till kurfursten. GÖRANSSON, a. a., s. 183. Ang. senare förhandlingar och farhågor se BONNESEN, a. a., s. 75. B. KENTRSCHYNSKYJ, Karl X Gustav inför krisen i öster, s. 84 ff.

¹⁴ G. WITTRÖCK, Fördraget i Königsberg och dess förhistoria (KFÄ 1921).

¹⁵ G. WITTRÖCK, Marienburg och Labiau (KFÄ 1922).

¹⁶ Karl Gustavs order till underhandlarna i Polen 20/3 1658. Urkunden und Actenstücke, XXIII: 1, s. 575. Saken diskuterades vid ett rådsmöte den 4 april och återkommer även senare i diskussionerna. SRP, 18, s. 28, 57, 67, 80. Jfr att några av rådet sökte förmå kungen att ej begära satisfaktion i Preussen, vilket skulle väcka alltför stort motstånd. SRP, 18, s. 29, 46. Risken att begära Pillau låg i den reaktion, som kunde förväntas från Nederländerna. Se SRP, 18, s. 67.

¹⁷ GÖRANSSON, a. a., s. 179 ff.

Det finns således en tydlig motsättning mellan Brandenburgs intressen och Karl Gustavs preussiska politik. Sannolikt har det varit i klart medvetande om detta som Karl Gustav alltmer kom att inrikta sin politik mot Brandenburg.¹⁸ En konflikt syntes oundviklig och kungen önskade – icke minst av hänsyn till arméns underhållsproblem – få en uppgörelse till stånd så snart som möjligt. Det är inte uteslutet, att det var de interciperade breven, som fick kungen att inse hela vidden av det motstånd, som var att vänta från Brandenburg. Kungen utnyttjade med stor skicklighet de avslöjande breven, både när det gällde att övertyga det inkallade ständerutskottet, att kriget i första hand borde riktas mot Brandenburg och icke mot Österrike, och då det gällde att visa Europa, att Sverige hotades.¹⁹ De försök, som gjordes under vårens lopp att inleda förhandlingar, strandade på de polska frågorna: Karl Gustav vägrade låta Brandenburg inträda som medlare och Fredrik Wilhelm kunde icke förmås att avstå från sin allians med Polen.²⁰

Karl Gustavs fientliga inställning mot Brandenburg är an-

¹⁸ Under april månad sonderade Karl Gustav den möjligheten att vinna fred med Polen genom att avstå vissa delar av polska Preussen. I stället skulle huvudangreppet riktas mot Ostpreussen. Huvudmålet skulle vara, »att hela Litus maris Baltici . . . intill Hinterpommern med Butow och Lauenburg oss måtte kunna tillfalla.» Karl Gustav i handbrev till Gyldenklou 22/4. Polonica. RA.

¹⁹ Breven sändes i avskrift till svenska diplomater för kungörelse. – I kungens inledande tal den 8 april framställdes Österrike som huvudfienden. Se även Ehrensteens relation vid samma tillfälle. Se RAP, 6, s. 292 ff., 307 ff. Då läget den 21 april diskuterades, inledde stånden mötet med att föreslå krig mot Österrike. Under intryck av kungens och rådets argumentering beslöt man rekommendera, att armén fördes till Brandenburg. RAP, 6, s. 296 f., 303. Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1, s. 361. Enligt prästeståndets protokoll upplästes de interciperade breven inför ständerutskottets ofrälse ledamöter redan den 16 april. Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1, s. 359. Kungen utdelade befallning om detta i rådet den 13 april. SRP, 18, s. 39.

²⁰ Ang. sådana underhandlingar se Urkunden und Actenstücke, XXIII: 1, s. 586 ff., 583, 585, 587. Jfr även förhandlingsintermezzot i Flensburg nedan s. 122 f. Om anledningen till att en försoning ej kom till stånd rapporterar Jephson till Thurloe. State Papers of John Thurloe, VII, s. 188, 210, 224.

märkningsvärd med hänsyn till de konsekvenser denna politik fick för Sveriges allianssystem. Såväl Frankrike som England önskade till varje pris uppnå en avspänning mellan Brandenburg och Sverige. För Mazarin gällde det att få både Brandenburg och Sverige med i den planerade Rhenalliansen, som skulle bilda en motvikt mot Österrike inom det tyska riket.²¹ För Cromwell var det planerna på en evangelisk union mot Habsburg, som äventyrades av misstämningen mellan de två protestantiska makterna vid Östersjön.²² Med hänsyn till kurfurstens nyckelposition i det stundande kejsarvalet, kunde England och Frankrike icke bryta med Brandenburg.²³ Karl Gustav bestormades av sina diplomater i Frankfurt och London med argument för en försoning, men han utvecklade i lika vältaliga svar de »torter», som kurfursten tillfogat Sverige. Enligt diplomaterna minskades möjligheterna till en uppgörelse med England och Frankrike i subsidie- och alliansfrågan av den antibrandenburgska politiken. Då kungen trots detta drev denna linje, måste det ha varit i klart medvetande om att Brandenburg var huvudmotståndaren till den prussiska politiken.²⁴

Förhållandet till Österrike präglades av mera öppna mot-sättningar efter händelserna i Polen. Kejsaren hade inträtt i kriget mot Sverige dels av önskan att skydda arvländerna mot

²¹ HJ. CROHNS, Sverges politik i förhållande till de federativa rörelserna i Tyskland, 2, s. 163 f., 167 f. (1901).

²² Meadowe hade redan i mars meddelat Thurloe, att Karl Gustav var fylld av revanschlust gentemot Brandenburg. Detta föranledde omfattande diplomatiska aktioner från engelsk sida. Meadowe till Thurloe 2/3 g. st., Thurloe till Downing 26/3 n. st. State Papers of John Thurloe, VI, s. 838, VII, s. 31 f. GIHL, a. a., s. 34 f. GÖRANSSON, a. a., s. 282.

²³ Jephson hade i april förordnats att söka kontakt med Brandenburg. Av en rapport 21/6 1658 framgår att kurfursten drog fördel av Englands intresse för att inkluderas i valkapitulationen. State Papers of John Thurloe, VII, s. 63, 188.

²⁴ Jfr även riksdrotsens uttalande vid ständerutskottets möte 21 april, att det var Brandenburg, som skulle opponera sig, om Karl Gustav återvände till Polen. RAP, 6, s. 299.

ett svenskt anfall, dels för att öka sitt inflytande i Polen. Den allmänna motsättningen inom det tyska riket tillspetsade konflikten. När det gällde Österrike, sökte emellertid Karl Gustav genom delningsförslag och fredstrevare få en lösning till stånd, som fortfarande skulle tillförsäkra Sverige Preussen.²⁵ Österrikes intresse i Preussen var inte lika påtagligt som Brandenburgs. I det längsta sökte Karl Gustav att med de tyska riksständernas hjälp och med kejsarvalet som påtryckning uppnå en överenskommelse med Österrike.²⁶

Karl Gustavs beslut att angripa Brandenburg och senare eventuellt också Österrike hade godkänts av riksråd och ständerutskott under april månad. Då ständerutskottet hemförlovades den 21 maj förelåg ett utskottsbeslut i samma riktning.²⁷ Vid denna tidpunkt hade kungens huvudplan således icke förändrats men i någon mån förskjutits till Brandenburgs nackdel. Kungens militära order under maj månad bekräftar, att målet var Brandenburg.²⁸ Rysslands eventuella aggressionsplaner skulle mötas genom ett defensivt motstånd i Finland och Livland, medan förhandlingar om fred fortgick. Någon plan att åter angripa Danmark synes icke ha förelegat.²⁹

IV

Medan Karl Gustav lade upp planerna för ett fälttåg i Tyskland, förde hans två kommissarier i Köpenhamn, riksrådet Sten

²⁵ I rådet sade sig kungen intet annat begära av Österrike än att det lämnade Polen och garanterade den tyska riksfreden. SRP, 18, s. 43. Jfr uttalande till ständerutskottet 21/4 1658. RAP, 6, s. 299.

²⁶ T. SÄVE, Kejsarvalet i Frankfurt 1657–58 och Sveriges underhandlingar derunder (1869). Jfr nedan s. 97, 135.

²⁷ RAP, 6, s. 304 ff. Alla riksdagars och mötens besluth . . . utg. av A. A. von Sternman, 2, s. 1296 ff.

²⁸ BONNESEN, a. a., s. 458.

²⁹ I rådet diskuterades i april Danmarks rustningar, som ansågs tyda på att det förberedde ett nytt anfall. Detta togs till anledning att varna Danmark genom kommissarierna i Köpenhamn men tycks icke ha föranlett kungen att planera ett nytt angrepp. SRP, 18, s. 49 ff.

Bielke och hovrådet Peter Julius Coyet, segslitna förhandlingar för att lösa sådana frågor, som blivit olösta eller otydliga i Roskildefördraget. Huvuduppgiften var att skapa en allians mellan Sverige och Danmark, en gammal plan som av hänsyn till andra makter uppgivits i själva fredsförhandlingarna men som nu återupptogs från dansk sida.¹ Därutöver skulle några punkter i Roskildefreden förtydligas genom en birecess. Genom dessa förhandlingar räknade Karl Gustav med att utan inblandning av andra makter kunna genomföra vissa förändringar av fredsfördraget, där detta icke motsvarade hans egna ursprungliga intentioner.²

I första hand gällde det att skärpa och utbygga den klausul rörande en avspärrning av Sundet, som i Roskildetraktaten fått en ytterligt uttunnad form. Det hette där, att de bägge makterna efter möjlighet skulle söka hindra en främmande, fientlig örlogsflotta att passera och löpa genom Sundet eller Bälten in i Östersjön.³ Denna paragraf hade ursprungligen innehållit ett svenskt krav på att spärren skulle gälla varje örlogsfartyg.⁴ Paragrafen hade sin udd riktad mot Nederländerna, som vid ett tidigare tillfälle skickat en örlogsflotta in i Östersjön. Det nederländska sändebudet van Beuningen inlämnade också en protest till Fredrik III mot paragrafen.⁵ Men även England berördes av en bestämmelse, som för framtiden skulle hindra en konvojering i Östersjön. Enligt den engelske medlaren Sir Philip Mea-

¹ Ang. alliansplanen i dess tidigare skede se J. L. CARLBOM, Magnus Dureels negotiation i Köpenhamn (1901). Alliansens historia behandlas ur principiell synvinkel av G. LANDBERG, Johan Gyllenstiernas nordiska förbundspolitik, s. 34 ff. Allianstanken i Danmark behandlas av FRIDERICIA, a. a., s. 328, BÖGGILD-ANDERSEN, a. a., s. 167 f.

² Instruktionen för kommissarierna 13/3 1658. Danica. RA. Den utformades vid ett rådssammanträde, från vilket endast en odaterad avskrift numera är känd. SRP, 18, s. 184 ff. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 96, 163 ff.

³ C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 132.

⁴ Hoghusens protokoll i Vordingborg 12/2, i Tosterup 16/2. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 34, 64.

⁵ C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 115 ff.

dowe var det på hans initiativ som paragrafen fått sin uttunnade form.⁶ Karl Gustav måste av hänsyn till England och för att snabbt kunna genomdriva en fred uppge en principiell ståndpunkt i östersjöfrågan, som han förfäktat under hela sin regering.⁷ Nu var tillfället kommet att utan inblandning från främmande makter genomdriva den svenska ståndpunkten. Karl Gustav syftade till att hindra varje örlogsskepp, fientligt eller vänskapligt, att intränga i Östersjön. Dessutom skulle ingen annan makt än Sverige och Danmark ha rätt att hålla flotta i Östersjön. Det sista tillägget var ett gammalt krav, som blivit aktuellt, då man fruktade att Preussen skulle kunna användas som bas för en fientlig flotta i Östersjön.⁸

Förhandlingarna om alliansen gick trögt. Danskarna var inte villiga att uppge sitt gamla allianssystem och vågade icke av hänsyn till Nederländerna medgiva en utvidgning av bestämmelserna om sundsspärren.⁹ Svenskarna åter hävdade med skärpa den svenska linjen sådan den utformats i Karl Gustavs instruktion.¹⁰

Under slutet av april månad gjorde kungen en viktig förändring i förutsättningen för förhandlingarna. Den 20 april tog han i rådet upp frågan, om man icke borde uppge alliansen,

⁶ PH. MEADOWE, *A Narrative of the principal Actions occurring in the Wars betwixt Sueden and Denmark (1677)*, s. 62. Meadowes prodanska inställning kan belysas av ett diskussionsprotokoll från Vordingborgförhandlingarna, tr. av C. G. WEIBULL, *Aktstycken*, s. 39, 46. Instruktionen för Meadowe gick ut på att det var ett engelskt intresse, att Danmark inte berövades sitt statsområde eller sina privilegier. *Foreign State Papers*, 75/16 fol. 241. *Public Record Office*, London. Se även A. STADE, *Manley's »History»*, Meadowe's »Narrative» och Carl X Gustafs första danska krig, s. 296, 298. (HT 1960).

⁷ C. G. WEIBULL, *Aktstycken*, s. 95 f. Tidigare hade Karl Gustav arbetat för en sundsspärr i samband med Dureels alliansförhandlingar.

⁸ Jfr nedan s. 109, 112.

⁹ C. G. WEIBULL, *Aktstycken*, s. 166. van Beuningen inlämnade den $\frac{6}{16}$ april en omfattande promemoria till Fredrik III, vilken var avsedd att stärka det danska motståndet. *Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regering af udenlandske Archiver udgivne af P. W. BECKER*, 1, s. 405 f.

¹⁰ Svenskt alliansförslag 25/4 1658. Tr. av GEIJERSTAM, a. a., s. 34 ff.

eftersom Danmark tydligen icke menade allvar med den.¹¹ Propositionen var sannolikt föranledd av rapporter med detta innehåll från Coyet.¹² Man beslöt emellertid att tills vidare avvakta. Få dagar därefter skrev kungen till kommissarierna, att han var benägen att ge avkall på en allians för att i stället binda danskarna genom en *birecess*.¹³ Den 28 april förklarade sig kungen i rådet ointresserad av alliansen, emedan Roskildefördraget gav tillräcklig garanti för Sverige.¹⁴ Anledningen till att alliansen uppgavs var uttryckligen, att den endast ledde till att »ombragera» holländarna.¹⁵ Kungen hade därmed släppt ett av sina politiska huvudprojekt och motiverat reträtten med att alliansens huvudmål redan inkluderats i Roskildetraktaten.

Förhandlingarna gällde nu främst formuleringen av en *birecess*, även om tanken på allians någon gång – men utan resultat – åter ventilerades. Frågan uppstod, om den svenska utvidgningen av sundsspärrningsklausulen skulle överföras från alliansförhandlingarna, där den ursprungligen hörde hemma, till *birecessen*.

Under maj månad var Karl Gustav närmast böjd för att uppgiva kravet på att alliansens utvidgade klausul skulle överföras till *recessen*.¹⁶ I flera brev framhöll kungen, att detta krav numera kunde utgå och att någon förklaringspunkt över Roskilde-

¹¹ SRP, 18, s. 49 ff.

¹² Coyet till Ehrensteen 30/4 1658. Danica. (Tr. HS, V, s. 28.) I brevet åberopade Coyet liknande uttalanden i tidigare brev till kungen. Ett brev från Coyet till Ehrensteen med sådant innehåll av 14/4 är känt (pres. 20/4). Danica. RA.

¹³ Karl Gustav till kommissarierna 23/4, 26/4, 6/5 1658. RR.

¹⁴ SRP, 18, s. 59. Jfr även att han 23 april anvisade kommissarierna, att man borde hålla sig till orden i själva pakten och endast kräva, att ingen fientlig flotta trängde genom Sundet eller Bälten.

¹⁵ SRP, 18, s. 63. Uppgifter om Nederländernas reaktion fick kungen genom Appellboms depescher men också genom kommissariernas rapporter om van Beuningens aktivitet i Köpenhamn.

¹⁶ Angående de bägge kommissariernas motsatta uppfattning i denna fråga se nedan s. 99 f.

paktens formulering icke längre var nödvändig.¹⁷ Men han vidhöll för sin egen del den svenska läsningen av denna paragraf: »någon fientlig *eller* främmande örlogsflotta.» Även i rådet framhöll kungen, att man icke vidare skulle diskutera om »örlogsflottors passerande genom Sundet».¹⁸ Man borde i stället hålla sig till klara verba i själva traktaten.

Kungens inställning till sundsfrågan under maj månad kräver en kommentar. Det har i tidigare forskning gjorts gällande, att Karl Gustav angrep Danmark, då det visade sig, att danskarna icke ville gå med på en effektiv spärrning av Sundet. Detta skulle ha varit en nödvändig förutsättning för att kungen skulle kunna inleda sina aktioner mot Brandenburg och Preussen. Så länge Sundet icke var spärrat mot varje örlogsskepp, fanns risken, att Nederländerna återupprepade manövern från 1656 och undsatte Sveriges fiender. Risken för en nederländsk flottaktion måste från och med april månad ha tett sig allt allvarigare. Appelbom rapporterade, att en växande fientlighet mot Sverige kunde avläsas i den nederländska opinionen.¹⁹ Anledningen var mindre omsorgen om Danmark än ängslan för att Karl Gustav nu skulle vända vapnen mot Danzig. Allvarligt var också, att man nu, sedan isarna gått upp, började utrusta en stor flotta, som ansågs vara destinerad till Östersjön.²⁰ Appelbom uppmanade kungen i april att hålla ett öga på Danmark, eftersom rykten gick, att Danmark gärna skulle släppa fram en holländsk flotta, även om de lovat »att ej anspänna igen

¹⁷ Karl Gustav till kommissarierna. 26/4, 12/5, 17/5, 22/5. RR 1658. HS, V, s. 39.

¹⁸ Rådsmöte 20/5 1658. SRP, 18, s. 71.

¹⁹ Appelbom till Karl Gustav $\frac{5}{15}$, $\frac{8}{18}$, $\frac{12}{22}$ mars (uppläst i rådet 7/4), $\frac{15}{25}$ (pres. och uppläst 7/4), $\frac{19}{29}$ mars, $\frac{22 \text{ mars}}{1 \text{ april}}$ (uppläst i rådet 13/4). Hollandica. RA.

²⁰ Appelbom till Karl Gustav $\frac{5}{15}$, $\frac{8}{18}$, $\frac{19}{29}$ mars, $\frac{29 \text{ mars}}{8 \text{ april}}$, $\frac{2}{12}$, $\frac{5}{15}$ april (upplästa i rådet 22/4), $\frac{9}{19}$, $\frac{12}{22}$ april (upplästa i rådet 28 april). Hollandica. RA.

med Holland».²¹ Behovet av en sundsspärning var således akut. Trots detta var kungen villig att uppge de fördelar, som den svenska linjen i frågan skulle ha medfört.

Kungen motiverade själv sin tillmötesgående hållning i de olika förhandlingspunkterna med att han önskade »facilitera verket» i Danmark för att så snart som möjligt fullfölja angreppet på Brandenburg.²² Men detta var knappast den enda och avgörande anledningen. Denna bör sökas på annat håll.

Frågan om Danmarks medverkan till en stängning av Sundet måste i själva verket ha kommit i ett radikalt förändrat läge efter Roskildefreden. Tidigare hade Sverige varit i stort sett beroende av andra makters goda vilja för att kunna genomföra en spärr. Sedan Sverige blivit herre över den ena av Sundets kuster, var läget förändrat. Flottan kunde stationeras söderut – man planerade att förlägga den till Bodekull i Blekinge.²³ Hamnarna på den skånska kusten tillät avdelningar av den svenska flottan att befinna sig i händelsernas centrum. Men den svenska flottan var vid denna tid inte särskilt stark. Den föregående höstens motgångar mot den danska flottan hade gjort detta uppenbart. Den kunde knappast ensam genomföra en avspärrning av Sundet. Karl Gustav var klart medveten om detta. Medan Roskildefreden fick sin definitiva utformning, skrev han till sina kommissarier i England, att han önskade hjälp av den engelska flottan, om holländarna tänkte bistå Sveriges fiender.²⁴

²¹ Appelbom till Karl Gustav $\frac{2}{12}$ april, uppläst i rådet 22 april. Hollandica. RA.

²² Karl Gustav till kommissarierna i Danmark 17/5 1658. RR. Tr. HS, V, s. 38 ff.

²³ Karl Gustav var entusiastisk över de möjligheter hamnen i Bodekull erbjöd. Han synes också ha planerat en hamn i Bohuslän. Karl Gustav till Wrangel 18/3 1658, till kommissarierna i Danmark 26/3 1658. RR.

²⁴ Karl Gustav till Friesendorff och Fleetwood 21/2 1658. RR. Planen var långtifrån ny. Redan i förhandlingarna 1655 hade Karl Gustav begärt 20 fartyg, som skulle utestänga främmande flottor ur Sundet. J. L. CARLBOM, Sverige och England 1655–aug. 1657, s. 23, 44 f., 46 (1900). Den hade också tagits upp under förhandlingarna på hösten 1657. I oktober hade Cromwell förklarat sig villig

Detta förblev en viktig punkt i hans alliansförhandlingar med England, sedan förhållandet till Nederländerna skärpts.²⁵ I slutet av april hade Karl Gustav fått Cromwells löfte, att England skulle bistå Sverige i Sundet mot Nederländerna och att det skulle arbeta för att Sverige fick behålla Preussen.²⁶ Om detta infriats, hade det betytt en större reell säkerhet än den dansk-svenska alliansen kunde ge.

Någon formlig traktat kunde emellertid fortfarande icke uppnås.²⁷ Under maj månad hade vissa komplikationer uppstått i Sveriges förhållande till England. Kungen fick veta, att den dansk-svenska alliansen och den tilltänkta skärpningen av sundspärren vållade stark misstämning i England.²⁸ Det gällde att minska denna motsättning för att säkerställa den engelska hjälpen. Detta kunde bäst ske genom att Sverige gav upp sina krav på en sundspärningsklausul. I ett brev till kommissarierna i mitten av maj anger kungen som ett huvudskäl till att alliansen borde släppas, att England tog »ombrage» av den.²⁹

Kungen och rådet beslöt också att genom andra lockelser få

att sända en flotta men återtog löftet, då han erfor, att Nederländerna icke ämnade avsända någon. G. JONES, *The diplomatic relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden*, s. 61 f. [1897]. GIHL, a. a., s. 27 f.

²⁵ Se t. ex. Karl Gustav till Fleetwood och Friesendorff 12/4, 2/7, 18/7 1658. Anglica. RA.

²⁶ Friesendorff till Karl Gustav 16/3 1658, Fleetwood och Friesendorff 19/3 1658 (pres. 22 resp. 16/4). Kungens bekräftande svar är daterat 26/4 1658. Anglica. RA. SRP, 18, s. 54. I instruktionerna för Meadowe inför en svensk-polsk fredsmedling 9/4 1658 n. st. beordrades han att arbeta för att Polen avstod Preussen. *State Papers of John Thurloe*, 7, s. 64 f. JONES, a. a., s. 71.

²⁷ Av Thurloes brev till Downing, Jephson och Meadowe framgår, att skälet för den uteblivna alliansen dels var de dåliga finanserna, dels osäkerheten om Karl Gustavs målsättning. I ett av Thurloe själv nedskrivet utkast till allians 25/3 1658 framgår, att han ville reservera den engelska flottan för anfall mot Spanien och att en engelsk eskader till Östersjön blott vore möjlig, om alliansen utvidgades till att även omfatta andra protestantiska stater, som var villiga att tillskjuta medel. *State Papers of John Thurloe*, 7, s. 23 f.

²⁸ Fleetwood och Friesendorff till Karl Gustav 23/4. Karl Gustavs svar 13/5. Anglica. RA.

²⁹ Karl Gustav till kommissarierna 12/5 1658. RR.

kraftigare stöd från England. Redan tidigare hade man diskuterat möjligheten av att vinna England genom handelsförmåner.³⁰ England hade begärt en stapel i Göteborg. Alternativt diskuterades en i Landskrona och en i Preussen. Under maj diskuterades frågan på nytt. Med hänsyn till Nederländernas hotfulla hållning kunde det ifrågasättas, om man inte borde ge England handelspolitiska fördelar i svenska och livländska farvatten.³¹

Alla dessa omsorger att »på alle görlige sätt caressera England» bör ses mot bakgrunden av riskerna, att England drevs över till en holländsk allians genom det gemensamma intresset för handelsfrågorna i Östersjön. Genom Appelboms brev visste kungen, att Nederländerna sökte förmå England till en defensivallians till Östersjöns och handels försvar.³² Det gällde att förekomma Nederländerna och erhålla engelsk garanti för att en nederländsk flotta icke löpte in i Sundet. Detta bistånd kunde i maj endast vinnas mot eftergifter i den danska frågan och upprepade försäkringar, att kungen nu ämnade angripa Österrike.³³

Det finns även andra punkter i de svensk-danska underhandlingarna i Köpenhamn, som belyser Karl Gustavs politiska planer.

Då rådet i mars skulle behandla frågan om instruktionen för de svenska kommissarierna, upptogs som första punkt tulltåkten

³⁰ Rådsdiskussion i ärendet 13/4, 15/4 1658. SRP, 18, s. 39, 43. I ett brev 24/3 hade Thurloe framhåvt för den engelske residenten i Sverige, att Cromwell mot handelsförmåner var villig att ingå allians mot Österrike. *The English Historical Review*, 7, s. 728.

³¹ Rådsdiskussion 5/5 1658. SRP, 18, s. 60.

³² Se t. ex. Appelboms brev $\frac{5}{15}$ april, diskuterat i rådet den 22 april, samt Appelboms brev $\frac{19}{29}$ april. Det besvarades av kungen 6/5 och diskuterades i rådet 5/5. *Hollandica. RA.* SRP, 18, s. 53, 60. Downing hade i början av mars mottagit ett förslag till defensivallians från de Witt. *State papers of John Thurloe*, VI, s. 851.

³³ Kungens brev till kommissarierna i England handlar under maj främst om de österrikiska problemen och nödvändigheten av engelskt stöd. Med hänsyn till

i Öresund. Proposition ställdes, om Sverige borde dela tullen med Danmark, så länge den tilltänkta alliansen varade.³⁴ Vissa förändringar i uppbördsnormerna i riktning mot det svenska tullsystemet skulle också kunna införas.

Tanken att Sverige skulle dela sundstullen med Danmark står i bjärt kontrast till de uttalanden i detta ärende, som gjorts under förhandlingarna kring fredstraktaten.

Under förhandlingarna i Tosterup framförde de svenska freds-kommissarierna krav på att svenska skepp utan alla certifikationer skulle ha rätt att passera Sundet. Därvid utspann sig en diskussion om öresundstullen, som har ett icke obetydligt intresse.³⁵ De danska underhandlingarna framhöll, att den danska staten var helt beroende av sina tullinkomster.³⁶ De menade också, att det knappast var något svenskt intresse att passagen genom Sundet blev tullfri. Bielke påpekade då, att Sverige aldrig erkänt den danske kungens rätt till tulltäkt i Öresund: »Sundet är en transitus, som jure gentium och naturae bör och måste vara liber.» Han avvisade bestämt, att det skulle kunna sättas likhets-tecken mellan tulltäkt i Sundet och tulltäkt i hamnar, liksom det också var skillnad mellan »liberum transitum per fretum et vectigalium immunitatem uti riken, där varurne lossas eller hamna».³⁷ Även i Roskilde vidhöll svenskarna denna principiella ståndpunkt.³⁸

kungens behov av engelsk hjälp för den preussiska politiken, måste brevens innehåll väsentligen tolkas som försök att skapa påtryckningar i alliansförhandlingarna. Däremot kan de icke tagas till intäkt för att kungen i maj verkligen ämnade anfälla Österrike.

³⁴ SRP, 18, s. 184.

³⁵ Hoghusens berättelse, tr. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 67 f.

³⁶ Då Fredrik III den 18 februari utfärdade sina slutorder till förhandlingarna i Tosterup, begärde han, att Sverige ej skulle pretendera på tull. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 84.

³⁷ Enligt Hoghusens berättelse hade redan det svenska utkastet i Vordingborg innehållit ett förnekande av rätten att kräva tull i Sundet. Samma linje upprätthölls även senare under Tosterupsförhandlingarna. Bielke till Karl Gustav 18/2 1658, tr. av C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 34, 85.

³⁸ Hoghusens protokoll 25/2, tr. av C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 121. En

De svenska fredsunderhandlingarna intog således en ståndpunkt, som borde kunna tilltala såväl den engelska som den holländska opinionen: Sundet borde vara helt tullfritt.³⁹ Det kan väl knappast råda någon tvekan om att anledningen till denna attityd var dess stora propagandavärde inför de två makter, som kunde väntas resa de största invändningarna mot den kommande östersjöpolitiken.⁴⁰ Då det i rådet ifrågasattes, om trots allt inte alliansen borde vara kombinerad med uppbörd av halva tullen i Öresund, måste det ha varit tanken på de finansiella fördelarna av ett sådant arrangemang som lockat. Men därmed hade Sverige avhänt sig ett värdefullt propagandavapen. Karl Gustav uppgav också så gott som omedelbart denna tanke. Då instruktionen för de svenska underhandlingarna utfärdades, hette det i stället, att de sorgfälligt borde undvika att beröra frågan om svenskarnas andel i sundstullen.⁴¹

Den 20 april tog emellertid kungen åter upp frågan i rådet,

förhoppning gavs dock åt danskarna, att svenskarna, sedan en allians kommit till stånd, skulle hjälpa dem till högre tullintäkter.

³⁹ Ang. Englands och Hollands ekonomiska intresse för sundstullen se allmänt C. E. HILL, *The Danish Sound Dues and the Command of the Baltic* (1926). Problemet hade även fått en principiell tillspetsning genom den föregående tidens lärda strid om havens frihet. Se T. W. FULTON, *The Sovereignty of the Sea* (1911). S. DALGÅRD, Østersø, Vestersø, Nordsø. *Dominium maris Baltici og maris Septentrionalis 1638* (Dansk historisk tidsskrift, 11: 5: 3, 1957).

⁴⁰ Under förhandlingarna med Nederländerna i Wismar hade kungen hävdad, att han ansåg öresundstullen orättmätig. Appelbom underströk i brev till kungen det stora propagandavärde, som detta uttalande haft i Nederländerna. Appelbom till Karl Gustav $\frac{8}{18}$, $\frac{18}{28}$ januari, $\frac{1}{11}$ februari 1658. *Hollandica*. RA. Det är knappast troligt, att Karl Gustav av principiella skäl hävdade, att öresundstullen borde upphöra. Då han före Roskilde ännu hoppades på att *hela* Danmark skulle tillfalla Sverige, ingick öresundstullen som ett led i hans planer. Se t. ex. instruktionen för Friesendorff och Fleetwood 7/2 1658. RR. Då Sverige i mitten på augusti kom i besittning av Sundet, började tulluppbörd vid Helsingör för svensk räkning. N. BANG, *Forord til Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660*, 1 (1906). En räkenskap för svensk tulluppbörd i Sundet 1660 har bevarats. Tull och accis. KA.

⁴¹ Instruktion för kommissarierna 13/3 1658. *Danica*. RA.

»men så fanns intet rådeligt att därpå tänka för många orsaker skull och i synnerhet att invidia skulle bliva större än profiten och med tiden en märkelig skada med sig draga». ⁴² Utåt upprätthöll Sverige under dessa vårmånader attityden, att tullen principiellt borde slopas. Med största sannolikhet har Appelboms depescher från Haag befast Karl Gustav i tron, att denna politik skulle hjälpa till att minska Nederländernas fientliga inställning. Appelbom rapporterade redan i mars, att man i Nederländerna mycket fruktade att få »contentera och enrichera tvenne i stället för en». ⁴³ Appelbom rådde kungen vid flera tillfällen att vara mycket moderat i tullfrågan för att därmed få stämningen i Nederländerna att svänga om till Sveriges förmån. ⁴⁴ Sverige borde arbeta för att tullen i Sundet upphävdes. I gengäld kunde tull inkrävas för svensk räkning längs hela östersjö-kusten från Finland i norr till Pommern i söder.

Det är således tydligt, att Karl Gustav av hänsyn till England och Nederländerna utåt hävdade en inställning i sundstullfrågan, som hade möjlighet att vinna stark anklang hos de bägge sjöfararnationerna. Attityden var emellertid påkostande med hänsyn till de finansiella förmåner, som Sverige gick miste om, och togs därför gång efter annan under omprövning. ⁴⁵

Under maj månad kom diskussionen mellan kommissarierna huvudsakligen att stå kring frågan om Ven. Kungen var alldeles obenägen att avstå de svenska anspråken på ön. »Ty släpper

⁴² SRP, 18, s. 47.

⁴³ Appelbom till Karl Gustav $\frac{1}{11}$ mars 1658. Hollandica. RA.

⁴⁴ Appelbom till Karl Gustav $\frac{12}{22}$ februari, $\frac{26 \text{ februari}}{8 \text{ mars}}$ 1658. Först i slutet av maj ankom brev från Appelbom, i vilka han underströk, att kungen borde kunna behålla halva tullen. Hollandica. RA.

⁴⁵ Det finns en direkt parallell till inställningen, att Danmark icke borde få uppbära öresundstullen, när inte Sverige kunde begära den. Då Karl Gustav stod inför möjligheten att uppge de svenska kraven på de preussiska tullarna, heter det i rådet: »K. M:t mente, att om Kongen i Polen intet ville tillstå tullen, så skulle icke heller han få tagan.» SRP, 18, s. 87.

jag icke Hween, det koste mig ock par blå ögon», skrev han dramatiskt till sina kommissarier.⁴⁶ Innan frågan ännu var löst, lät han order utgå, att den omtvistade ön skulle befästas.⁴⁷ Kungens hållning i Venfrågan är så mycket mer anmärkningsvärd, som han i flera andra viktiga punkter vid denna tid var benägen att gå danskarna till mötes för att få ett slut på förhandlingarna.⁴⁸

Appelboms brev från Haag ger något av den atmosfär, i vilken Karl Gustav i fortsättningen drev Venfrågan. Appelbom meddelade kungen i brev efter brev, att holländarna var beredda att själva ockupera Ven, och han uppmanade kungen ivrigt att omedelbart sätta sig i besittning av ön. Danskarna sökte skapa en opinion i frågan hos de merkantilt intresserade nationerna. Öns nyckelposition mitt i Sundet gjorde det till en nödvändighet, att ön disponerades av svenskarna. Eftersom handelssjöfarten som regel passerade mellan Ven och Skåne, skulle Karl Gustav efter Vens erövring kunna behärska Sundet.⁴⁹

Det fanns en fråga i förhandlingarna mellan svenskar och danskar, som visade sig ovanligt segsliten. Det var frågan om Nordlanden och Vardöhus' län. Redan under de förhandlingar, som föregick Roskildefreden, hade Nordnorge varit den mest omdiskuterade punkten.

De först uppsatta instruktionerna till de svenska fredsunderhandlingarna hade icke innehållit andra uttryckliga krav i norra delen av Norge än Trondheims län.⁵⁰ Därtill begärdes Island

⁴⁶ Karl Gustav i egenhändigt postscriptum till kommissarierna 17/5 1658. HS, V s. 43.

⁴⁷ Order till Stenbock 26/5. RR 1658. Svensk militär hade redan tidigare besatt ön.

⁴⁸ Se ovan s. 79 f.

⁴⁹ Se t. ex. Appelbom till Karl Gustav $\frac{17}{27}$ maj, $\frac{21}{31}$ maj, $\frac{24 \text{ maj}}{3 \text{ juni}}$. Hollandica. RA.

⁵⁰ Instruktion den 12 september 1657, tr. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 7, 20. Memorialprotokoll 11 februari 1658. SRP, 18, s. 141 ff.

evärdeligen och Norge på 30 år, men dessa krav kunde få upp-
ges, om de ej kunde genomdrivas. I ett brev till kommissarierna
från Faxe förtydligade kungen innebörden av uttrycket Trond-
heims län. Det skulle omfatta icke allenast vad som hörde under
Trondheims stift och län utan även »allt det vad norr om Trond-
heim ligger . . ., såsom Finne- och Lappmarken, Vardhus län
och desslikes samt alle där under liggande öar». ⁵¹ Det har i litte-
raturen gjorts gällande, att Sveriges krav på Trondheim var ett
led i landets strävan mot havet. ⁵² Detta skulle t. ex. kunna inne-
bära fördelar i kommunikationshänseende. I förhandlingarna
framhöll svenskarna av naturliga skäl främst försvarssynpunk-
ter: historien lärde, att danskarna brukade angripa Sverige från
Trondheims-området. Även en annan faktor bör emellertid
framhållas, nämligen de norska koppargruvorna i Trondheims
län. Såväl det svenska näringslivet som de svenska finanserna
– genom koppartullen – var beroende av kopparens avsättnings-
förhållanden. Konkurrens från de under 1600-talets första de-
cennier upptagna gruvorna i Röros, Lökken och Kvikne kunde
bli farlig, allra helst som norsk koppar åtnjöt större förmåner på
huvudmarknaden i Nederländerna. ⁵³

Även vid de fortsatta förhandlingarna visade kungen stor iver
att övervinna danskarnas motstånd i fråga om Trondheim. ⁵⁴

⁵¹ Brevet tryckt av C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 24.

⁵² C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 94 f.

⁵³ I ett brev $\frac{18}{28}$ januari framhöll Appelbom, att det var livsviktigt för Sverige
att lägga de norska koppargruvorna under kontroll. I annat fall måste kronan
avstå från koppartullen för att göra den svenska kopparen mera konkurrens-
kraftig. Appelbom till Kungl. Maj:t. Hollandica. RA. Brevet ankom till kansliet
i Gottorp den 25 januari, medan de danska fredsvillkoren var som mest aktuella.
– En av de första och längsta paragraferna för landshövding Creutz i Trondheim
gällde just koppargruvorna. Instruktion för Lorenz Creutz 7/4 1658, § 9. RR. Ang.
erövringar i konkurrensbegränsande syfte se allmänt S. SVENSSON, Den merkantila
bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558, s. 14
(1951).

⁵⁴ Karl Gustav till kommissarierna 13 februari 1658, tr. av C. G. WEIBULL,
Aktstycken, s. 48 f.

Förhandlingarna i Tosterup rörde sig till stor del om detta.⁵⁵ I ett handbrev till kungen skrev Bielke, att danskarna tydligen icke ämnade avstå annat än länet Trondheim och att de vägrade uppge de nordliga delarna av stiftet kring Vardöhus.⁵⁶

Även i Roskilde diskuterades omfånget av Trondheims län. Ehrensteen rapporterade den 22 februari, att Ulfeldt hyste gott hopp om att detta problem skulle lösas »efter E. K. M:ts nådigaste behag».⁵⁷ Memorialprotokollet från förhandlingarna den 25 februari visar dock klart, att svenskarna fått uppge sina anspråk på hela Trondheims stift.⁵⁸ Detta betydde, att Vardöhus och Nordlanden måste uppges. Bielkes brev till kungen om dessa förhandlingar visar, att detta tydligen varit ett huvudproblem. Han skriver: »Trunhem angåendes hade vi och utväxling nog. Dock blev änteligen avtalt, att av Trunhems stift skall avtagas Varhus' län och Norlanden och resten räknas för Trunhems län, och särdeles tilstodo de, att Rumsdalen därtill lyder.»⁵⁹ I den definitiva texten kvarstod den formulering, som uteslöt Vardöhus och Nordlanden.⁶⁰

Kungen var emellertid icke sinnad att helt uppge sina förhoppningar på dessa områden. Problemet berördes i rådet och ett positivt förslag inflöt i instruktionen för kommissarierna.⁶¹

⁵⁵ Hoghusens memorial, tr. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 62–79. Bielke till Karl Gustav 18/2, tr. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 85. Se även brevväxlingen mellan Fredrik III och de danska kommissarierna (a. a., s. 80–85).

⁵⁶ Bielke till Kungl. Maj:t 17/2, tr. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 79 not 1. Ang. länets och stiftets omfång vid denna tid se Y. NIELSEN, Kampen om Trondhjem 1657–1660, s. 82 (1897).

⁵⁷ Ehrensteen till Kungl. Maj:t 22 februari 1658, tr. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 106 f.

⁵⁸ Hoghusens protokoll, tr. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 121.

⁵⁹ Bielke till Kungl. Maj:t 25/2 1658, tr. C. G. WEIBULL, a. a., s. 125.

⁶⁰ Det gjordes senare från svensk sida gällande, att svenskarna blivit lurade och att Bielke icke förstått att uppskatta värdet av detta område. Redogörelse för detta hos C. G. WEIBULL, Freden i Roskilde den 26 februari 1658, s. 186 och särskilt s. 203 (1958).

⁶¹ Rådsmöte i mars. SRP, 18, s. 185. Instruktion för kommissarierna 13/3 1658. Danica. RA.

Sverige skulle betala ersättning till hertigen av Holstein och i gengäld av Danmark erhålla Nordlanden och Vardöhus län. Önskan att förvärva dessa nordliga områden går igen i olika kombinationer och evalveringar under hela den tid förhandlingarna fördes.⁶²

Vad har då föranlett kungen att göra så stora ansträngningar för ett område, som enligt den svenske förhandlaren Bielkes uppfattning »intet mycket duger»?⁶³ I litteraturen har egentligen aldrig frågan ställts, varför kungen efter Roskildefreden fortsatte att sträva efter det nordliga Norge. Man har allmänt hänvisat till, att Karl Gustav främst önskade behålla de förmanliga fisken, som låg i Nordnorge.⁶⁴ Fiskeinkomsterna var emellertid icke allt kungen eftersträvade. Lika stort intresse visade han för handeln med fiskeprodukter, som han ville avlänka från Bergen till det erövrade Trondheim.⁶⁵ Den till en enda stapel förlagda handeln kunde lättare beskattas. Även andra synpunkter kan emellertid läggas på Karl Gustavs Nordlandspolitik. Den danska genomfarten från södra till norra Norge genom svenskt område kunde för framtiden skapa vanskligheter.⁶⁶ Vid ett rådssammanträde framhöll kungen områdets betydelse som »modern av hela den lappiske Bergslagen».⁶⁷ Det

⁶² Endast en tid under april månad uppgav kungen dessa planer. Se nedan s. 93. Se i övrigt Karl Gustav till kommissarierna 20/3, 2/4, 5/4, 3/5. RR 1658. Karl Gustavs personliga intresse för Nordlandens öden framgår inte minst av brevet 2/4, där han säger sig ivrigt vänta på meddelande om hur danskarna upptagit hans bytesförslag.

⁶³ Bielke till Karl Gustav 17/2 1658, tr. C. G. WEIBULL, Aktstycken, s. 79, not 1.

⁶⁴ GEIJERSTAM, a. a., s. 5, II. NIELSEN, a. a., s. 83.

⁶⁵ Karl Gustav till kommissarierna i Danmark 3/5 1658. RR. Appelbom hade den 26 mars
5 april meddelat, att man i Holland talade om att Karl Gustav borde kunna ruinera Bergens handel med stockfisk till fördel för Trondheim. Brevet upplästes i rådet 15 april. Hollandica. RA. Ang. derivering av handel se SVENSSON, a. a., s. 15.

⁶⁶ Kommissarierna till Karl Gustav 30/4 1658. Danica. RA.

⁶⁷ SRP, 18, s. 75.

var sannolikt silvergruvan i Nasafjäll, han syftade på, vilken behövde skydd för hot från den norska sidan.⁶⁸ I enlighet med tidens åskådning tillmättes denna silvergruva en långt större finansiell betydelse än den ur ekonomisk synvinkel förtjänade. Men frågan är, om dessa planer inte djupare sett hade en helt annan syftning.

Vardöhus var den plats, där den danske kungen kontrollerade de fartyg, som var på väg till och från Archangelsk. Då Archangelsk-routen på 1500-talet började utnyttjas för handel med ryska varor, krävde den danske kungen, att fartygen skulle betala en tull motsvarande öresundstullen.⁶⁹ Motivet var att öresundstullen kunde minska, om ryska varor i större utsträckning fördes till Europa den nordliga vägen. Genom tullen vid Vardöhus och tullen i Sundet skaffade sig Danmark stora och för landet livsviktiga inkomster av de ryska och polska varor, som passerade »Kongens strömme». Tullen i Vardöhus inkrävdes även under 1600-talets första år men synes sedermera ha upphört.⁷⁰ Den danske kungen upprätthöll ännu på 1650-talet sin kontrollrätt i de nordliga farvattnen genom att kräva avgiftsbelagda sjöpass av alla fartyg, som skulle passera till eller från Archangelsk.⁷¹ Området hade emellertid sin största betydelse inte i de aktuella inkomsterna utan i möjligheten att därifrån kontrollera, att handeln på den ryska marknaden icke sökte sig den nordliga vägen utan fortsatte att gå genom Sundet.⁷²

⁶⁸ Redan då denna gruva upptäcktes på 1630-talet, hade den danska regeringen riktat anspråk på den. Under det första danska kriget hade gruvan hotats av norska trupper. Under det andra danska kriget blev den ödelagd. J. BROMÉ, *Nasafjäll* (1923). Det är inte heller helt uteslutet, att Karl Gustav med uttrycket syftade på de nyupptäckta gruvorna i Nordlanden och ville antyda dessa gruvors samhörighet med de svenska fyndigheterna. Om dessa se NIELSEN, a. a., s. 21.

⁶⁹ A. RAESTAD, *Kongens Strømme*, s. 102 ff., 106, 108 f. (1912). N. A. YTREBERG, *Handelssteder i Finnmark*, s. 21 ff. (1942).

⁷⁰ YTREBERG, a. a., s. 22. Jämfört med inkomsterna av öresundstullen var vardöhustullen obetydlig.

⁷¹ YTREBERG, a. a., s. 22 ff.

⁷² Det är sannolikt, att politisk oro i Sundet utlöste ökad aktivitet på den

Den svenska politiken hade sedan mitten av 1500-talet varit inriktad på att skaffa även Sverige en inkomstbringande kontroll över exporten från Ryssland.⁷³ De svenska strävandena hade varit inriktade åt två håll, åt Finska viken och åt Ishavet. Ishavsområdet kunde domineras antingen genom erövringar i de ryska områdena innanför Vita havet eller också genom svensk överhöghet i Finnmarken. Vitahavspolitiken hade måst uppges i Stolbova. Motgångarna i det ryska kriget gjorde det omöjligt att upptaga ett sådant program – även om Appelbom sände kungen ivriga uppmaningar från Haag att i kommande fredsförhandlingar begära ryska nyckelorter och hamnar från Vitebsk till Archangelsk.⁷⁴

Finnmarksalternativet hade tidigare lett till konflikt med Danmark. Utgången av den sista kraftmätningen kring denna fråga – Kalmarkriget – hade varit oförmånlig för Sverige. Knäredfreden år 1613 utestängde Sverige från Finnmarken, och man har menat, att Sveriges Finnmarkspolitik den gången för alltid uppgavs.

Karl Gustavs ovilja att uppges aspirationerna på de nordliga delarna av Trondheims stift måste ses mot bakgrunden av denna traditionella linje i svensk politik. Archangelskrouten spelade ännu en stor roll i svensk föreställningsvärld.⁷⁵ De lysande seg-rarna mot danskarna hade givit kungen möjligheter att söka realisera en gammal svensk önskedröm: Finnmarken i svenska händer. Det skulle ge Sverige kontroll över den nordgående

nordliga routen. Då 50 nederländska fartyg år 1658 besökte Archangelsk mot något mer än 20 tio år senare, torde detta få tillskrivas »de krigiska förvecklingarna». A. ATTMAN, *Ryssland och Europa*, s. 38 f. (1946).

⁷³ A. ATTMAN, *Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558–1595* (1944). DENS., *Ryssland och Europa*. DENS., *Freden i Stolbova 1617* (Scandia, 1948–1949). S. SVENSSON, a. a., s. 7–17.

⁷⁴ Appelbom till Karl Gustav $\frac{24 \text{ maj}}{3 \text{ juni}}$, $\frac{28 \text{ maj}}{7 \text{ juni}}$. *Hollandica*. RA. Karl Gustav återkom till tanken i ett bytesförslag till Moskva i augusti. Se nedan s. 139.

⁷⁵ Tydligast kommer detta fram i de svenska förhandlingarna i England under Bondes egid. Se t. ex. instruktionen för Bonde 14/6 1655. RR. G. JONES, a. a., s. 45.

ryska handeln.⁷⁶ Samtidigt gav innehavet av Nordlanden möjligheter att i sinom tid fiskaliskt utnyttja situationen så som Danmark förmått, då det kunde lita till en starkare ställning i Europa. Vad Karl Gustav eftersträvade var m. a. o. det dominium maris Septentrionalis, som den danske kungen tidigare hade gjort anspråk på.⁷⁷

Det danska motståndet mot en utvidgning av det svenska väldet i Nordnorge var lika svårt att övervinna som under Roskildeförhandlingarna. Under april såg sig kungen föranlåten att till en tid uppgge detta krav.⁷⁸ Men detta skedde först sedan en ny handelspolitisk möjlighet runnit honom i hågen. Den 15 april »judicerade K. M:t, en passant, om Tronhem, att man med tiden skulle kunna därtill bringa hela den Archangelske handelen».⁷⁹ Den handelspolitiska aspekten på innehavet av det nordliga Norge kommer till uttryck i detta uttalande.⁸⁰

Karl Gustavs yttersta krigsmål efter Roskildefreden var de preussiska hamnarna. Inför ständerna lät han förstå, att han »hade store och vichtige orsaker til att secundera orterne i Preussen». Om dessa planer lyckades, skulle Sverige efter sekler av fejder stå vid målet för sin baltiska politik: kontrollen av den ryska handeln. Sedd ur denna synvinkel blir kungens envisa kamp för Nordlanden följdriktig och realpolitiskt betingad.

⁷⁶ Appelbom hade i ett brev $\frac{11}{21}$ januari 1658 poängterat betydelsen av att Sverige tog Trondheim och »anliggande orter» för att sedermera därifrån attackera Archangelsk. I samband med detta meddelar han, att England och Holland varje år hade en ansenlig handel över Archangelsk och förde varor för många tunnor guld årligen därifrån. Genom detta brev – om inte förr – bör kungen ha fått underrättelser, som uppenbarade de fiskaliska möjligheterna i norr. Appelbom till Kungl. Maj:t. Hollandica. RA.

⁷⁷ RAESTAD, a. a., Tredje Avsnit. DALGÅRD, a. a., s. 308 ff.

⁷⁸ Rådsmöten 20/4, 5/5. SRP, 18, s. 52, 60. Kravet togs dock åter upp under juni månad.

⁷⁹ SRP, 18, s. 41.

⁸⁰ Det torde ha varit en passus i ett av Appelboms nyss ankomna brev, som indirekt gav upphov till kungens uttalande. Appelbom berättade i ett brev $\frac{26 \text{ mars}}{5 \text{ april}}$, att man i Holland talade om att Karl Gustav nu borde kunna draga

Appelbom, placerad i handelns hjärtpunkt, var klart medveten om den svenska utrikespolitikens handelspolitiska aspekter. I några entusiastiska brev tecknar han de lysande utsikter, som öppnade sig, om Sverige kunde komma till en förmånlig uppgörelse med Ryssland och Polen. Sverige skulle snart kunna kontrollera den ryska exporten till Västeuropa. Över Ryssland skulle svensk koppar föras till Persien, och från Persien skulle österlandets rikedomar över svenska hamnar flyta ut över Europa. »Många millioner» och »osägelige rikedomar» skulle välla in i den svenska statskassan. Om detta mål uppnåddes, skulle kungen för alltid vara fri från tvånget att begära engelska eller franska subsidier. Med en nästan ironisk formulering tillägger han: »där icke eljest vore fatalt, att Eders Kungl. Maj:t måste släppa alle desse advantager och ändeligen agera i Tyskland för de oppresserade och förtryckte evangeliske.»

Appelboms tankar var inte originella. De tillhörde tidens handelspolitiska älsklingsidéer.⁸¹ Det som här har intresse är, att Appelbom mindre fäster vikt vid den handelspolitiska aspekten och i stället trycker på den statsfinansiella: de storartade statsinkomsterna genom tullar skulle kunna trygga det svenska stormaktsväldets existens, oberoende av de subsidier, som betraktades som en nödvändig intäktskälla.

Breven från Appelbom nådde Karl Gustav i juni månad, då han fått bekräftelse på att subsidievägen var svårframkomlig. Med hänsyn till att kungen uppenbarligen personligen tog del av

all Norges handel över Trondheim. I nästa mening övergår Appelbom att tala om den moskovitiska handel, som borde kunna deriveras över Riga, Reval och Narva. Genom en sammanslagning av dessa bägge tankegångar framgick kungens självständiga inlägg, som visar, kring vilka kombinationer hans tankar kretsade. *Hollandica*. RA.

⁸¹ P. NYSTRÖM, *Mercatura Ruthenica* (Scandia 1937). K. G. HILDEBRAND, *Ekonomiska syften i svensk expansionspolitik 1700–1709* (KFÄ 1949). S. SVENSSON, a. a., s. 84 ff. I Appelboms livfulla planer ingick t. o. m. det senare så välkända elementet: genom en kupp borde Sverige sätta sig i besittning av Archangelsk. Jfr E. HOLMBERG, *Sjöexpeditionen mot Arkangel 1701* (KFÄ 1918).

Appelboms brev, förtjänar det uppmärksammas, vilken politisk lösning Appelbom, som företrädde dessa finansiella och handelspolitiska tankegångar, förordade. Han föreslog dels ett nytt angrepp på Danmark, medan tillfället var lägligt, dels fred med Ryssland och Polen och indirekt även ett inställande av fälttåget i Tyskland.⁸² En sådan lösning skulle bäst gagna Sveriges sak. Redan tidigare på året hade Appelbom fäst kungens uppmärksamhet på att denne som mästare över Sundet och Bälten skulle kunna skydda hela Östersjön och vinna fred med Nederländerna. Handeln skulle blomstra, Sverige bli rikt och Karl Gustav vara »den mäktigaste och florissanteste potentat i Europa». Förutsättningen var, att kungen behöll hela Danmark.⁸³

V

Karl Gustavs planer från Roskildefreden fram till slutet av maj 1658 följde i stort sett en konsekvent linje, utstakad redan omedelbart efter Roskilde. Anfallet skulle sättas in mot Brandenburg och om så behövdes mot Österrike. Målet, som kungen i det längsta sökte hålla hemligt, var att få de preussiska hamnarna in under svenskt välde. För att kunna genomföra sina planer var kungen i viss utsträckning villig att gå danskarna till mötes och få förhandlingarna avslutade. Även hänsynen till England och Holland dikterade en eftergiftspolitik i öresundsfrågan.

Då kungen den 22 maj skrev ett personligt informationsbrev till Björnklou, räknade han med att råka i konflikt såväl med Österrike som med Brandenburg.¹ Han hoppades att genom ett förbund med det katolska Pfalz-Neuburg få en bundsförvant

⁸² Se nedan s. 115.

⁸³ Appelbom till Karl Gustav $\frac{26 \text{ februari}}{8 \text{ mars}}$ 1658. Hollandica. RA. Brevet skrevs, då Appelbom endast kände till framgångarna i Danmark, icke fredsförhandlingarna.

¹ Karl Gustav till Björnklou 22/5 1658. RR.

i Brandenburgs rygg. Så snart de danska förhandlingarna avslutats, ämnade han med armén tåga in i Tyskland. De polska förhandlingar, som under fransk medling fördes, väntade han sig inte mycket av.

Samma dag skrev kungen till presidenten Anders Gyldenklou, som vistades i Stettin i avvaktan på att inleda fredsförhandlingar i Polen.² I detta uttalades oförbehållsamt, att motsättningen gällde Brandenburg, inte Österrike. »Ty den herren är aldrig trofast och varder han aldrig ro, utan lärer söka skada mig och mine efterkommande upå allt sätt och vis.» Vad man skulle »nappas om» var Preussen.

I ett brev till kommissarierna i England, lord Georg Fleetwood och hovrådet Johan von Friesendorff, den 30 maj bekräftade kungen, att han stod i begrepp att lämna kvarteren i Danmark.³ Med hänsyn till Cromwells önskemål att se Sverige inkopplat på ett angrepp mot katolicismens högborg, Domus Austriae, sköts förhållandet till Österrike fram.⁴ Kungen begärde utan dröjsmål ett kategoriskt svar av Cromwell, om understöd i kampen var att vänta. En uppgörelse med Österrike kunde i annat fall bli nödvändig.

Det är tydligt, att kungens krigsmål icke förändrats, trots att han var medveten om den förändring i de politiska konjunkturen som inträtt, sedan planerna först skisserades. Eftersom dessa förändringar spelat viss roll i debatten om orsakerna till det andra danska kriget, har det sitt intresse att här sammanfatta läget i slutet i maj 1658.

Kungen har varit medveten om att Frankrike icke skulle bringas till en allians och att Mazarin inte ens önskade ett krig

² Karl Gustavs handbrev till Gyldenklou 22/5 1658. Polonica. RA.

³ Anglica. RA. Brevet finns även i RR, daterat 29 maj.

⁴ Om den protestantiska fronten mot Österrike som det officiella argumentet i de svensk-engelska alliansförhandlingarna se S. GÖRANSSON, *passim*. Om de politiska motiven i de engelska förbundsplanerna se ROBERTS, a. a., s. 141 ff.

mot Österrike.⁵ Han har dessutom i brevet till Björnklou sagt sig vara besluten att inleda anfallet i Tyskland, även om han icke fått besked om hjälp i form av subsidier från Frankrike. Kriget måste i så fall föda sig självt.

Karl Gustav har vidare varit på det klara med att Österrike skulle vinna kampen om kejsarkronan. Däremot kunde han ännu räkna med att de tyska kurfurstar, som satte in hela sin energi på att bevara freden i det tyska riket, skulle kunna genomdriva sådana villkor för valet, att Sverige skulle kunna få fred med Österrike.⁶ En förhoppning om de tyska riksständernas medverkan i freden hade varit en hörnsten i kungens utrikespolitiska program strax efter Roskilde. Denna förhoppning hade ännu ej grusats.

Kungen hade under april och maj fått upprepade bevis för Nederländernas aggressivitet.⁷ Han visste, att hans planer mot Preussen skulle uppkalla Nederländerna till aktion. Konflikten måste ha tett sig oundviklig, och kungen var ännu beredd att möta den.⁸ Eftersom hans mål var Preussen, ville han heller inte

⁵ Mazarin hade i brev av 5/4 underrättat Karl Gustav om detta. SRP, 18, s. 47. Frankrikes vägran sammanhängde med Mazarins frontförändring i den tyska kejsarvalsfrågan. Under våren 1658 inriktade han sig på en för Frankrike förmånlig valkapitulation och var därför beroende av Brandenburg. Ang. dessa förhållanden se CROHNS, a. a., II, s. 134 ff., 158 ff.

⁶ Kurfurstarna i Sachsen och Mainz arbetade på att uppnå fred enligt programmet fred först, val sedan. Björnklou underrättade Karl Gustav om detta i brev, som i slutet av maj kom kungen till handa. Björnklou till Karl Gustav 11/5, 15/5 1658. Germanica. Det förra har presentationsdatum 25/5. Det senare upplästes i rådet den 1 juni. SRP, 18, s. 72. Redan i slutet av mars hade kungen fått indirekta informationer om dessa planer. SRP, 18, s. 23. Om läget i Tyskland se SÄVE, a. a., s. 84 ff.

⁷ Se ovan s. 80. De brev, som anlände under maj, talade fortfarande om holländsk fientlighet. Se t. ex. $\frac{19}{29}$ april, $\frac{3}{13}$ maj. Hollandica. RA.

⁸ Den preussiska politiken i förhållande till Nederländerna behandlades i rådet den 14 maj. Ett beslut att fullfölja politiken fattades, måhända under intryck av Krister Bondes utförliga redogörelse för Nederländernas dåliga finanser. SRP, 18, s. 67.

binda sig genom att ratificera Elbingtraktaten, även om detta skulle medföra en avspänning i förhållandet till Nederländerna.

Det har ofta hävdats, att anledningen till Karl Gustavs anfall på Danmark var behovet att kunna spärra Sundet, om Nederländerna skulle hjälpa Preussen eller Brandenburg. Kungen har i maj varit medveten om att en sådan fara förelåg. Trots detta har han under maj *avstått* från att genomdriva en förändring av Roskildetraktaten, som skulle ge ett starkare skydd för de svenska intressena i Östersjön.⁹

Om Karl Gustav tilltrorde sig att kunna riskera ett nederländskt anfall, berodde detta sannolikt på att han räknade med att få Englands bistånd. Han hade tidigare knappast anledning att helt misströsta. Föregående höst hade Cromwell utlovat subsidier.¹⁰ I april hade Karl Gustav fått Cromwells löfte om hjälp i Sundet och stöd vid ett nytt anfall i Preussen. Under maj hade emellertid en viss missämja uppstått genom de svensk-danska alliansplanerna. Kungen behövde därför ett omedelbart och positivt uttalande från England för att kunna vara säker i Sundet. De rapporter, som anlände i slutet av maj, var knappast hoppningivande.¹¹ Den engelska alliansen hade icke kunnat slutföras.

Även den ryska frågan hade påtagligt försämrats sedan i mars. Kungens förhoppningar om en snar fred hade icke infriats. I stället hade nya fientligheter utbrutit vid den ryska gränsen.¹² I slutet av maj stod Karl Gustav ännu utan underrät-

⁹ Se ovan s. 79 ff.

¹⁰ Cromwells löfte om 30 000 pund beredde Thurloe stora svårigheter, eftersom finanserna icke tillät några utbetalningar av denna storleksordning. Thurloe till Jephson 18/12 1657. *The English Historical Review*, 7, s. 727.

¹¹ Kommissarien Johan Barckman till Karl Gustav 16/4 1658. Fleetwood och Friesendorff till Karl Gustav 16/4 1658. *Anglica. RA. Breven upplästes i rådet den 17 maj. SRP*, 18, s. 68 f. C. H. FIRTH, *The last years of the protectorate 1656-1658*, 2, s. 230 ff. (1909).

¹² Helmfeldts rapporter från Livland och Gustav Horns från finsk-ryska gränsen gav endast besked om fientligheter och bristande stilleståndsvilja. Se t. ex.

telser, om hans underhandlare lyckats uppnå en preliminär överenskommelse med tsaren.¹³

Konjunkturerna hade således allvarligt försämrats för Sverige under maj månad. Detta utlöste icke i och för sig en förändring av anfallsplanen. Denna gällde fortfarande Brandenburg.¹⁴ Men den förändrade helhetsbilden måste ha påverkat kungens syn på läget och gjort honom benägen för en omprövning av den svenska politiken.

VI

Vid månadsskiftet maj-juni föreligger det första tecknet på att Karl Gustav började räkna med att åter vända vapnen mot Danmark.¹

De svenska kommissarierna hade under slutet av maj utarbetat ett förslag till birecess, i vilket den svenska linjen i öresundsfrågan kom till uttryck.² En ansats till kompromiss från svensk sida låg i den omständigheten, att ordet »fientlig» fortfarande stod kvar.

Det svenska förslaget mötte motstånd från dansk sida. Det hade inlämnats till de danska kommissarierna den sista maj, och redan dagen efter kunde Bielke rapportera till kungen och till sekreteraren Ehrensteen, att motsättningen främst gällde det tillägg om Östersjön, som framlagts i det svenska förslaget.³ Bielke menade, att denna punkt borde kunna utgå, och hänvi-

Helmfeldts brev $\frac{3}{13}$, uppläst i rådet 1 juni, och Horns brev, 17/4, 2/5 (pres. 1/6 resp. 21/5). Livonica II samt Skrivelser till Kungl. Maj:t. RA.

¹³ Ännu den 4 juni var kungen oviss om läget i Moskva. SRP, 18, s. 78.

¹⁴ Jfr de militära ordena i slutet av maj, som gick ut på att man omedelbart skulle lämna Danmark, när förhandlingarna slutförts.

¹ Under april hade danska värvningar gjort kungen misstänksam mot danskarna, men några svenska anfallsplaner synes icke ha varit för handen. Om detta se FRIDERICIA, a. a., s. 336 f.

² Birecessens § 4 upptog alliansförslagets § 3 om spärrningen. Förslaget tryckt av GELJERSTAM, a. a., s. 47-58.

³ Bielke till Ehrensteen, till Karl Gustav 1/6 1658. HS, V, s. 44, 45.

sade till de skäl, kungen själv framfört i sina brev den 12, 17 och 22 maj. Dessutom framhöll han, att Roskildefredens text aldrig skulle kunna tolkas på annat sätt än att paragrafens innebörd tillgodosågs. Bielke underlät dock icke att framhålla, att Coyet hade en motsatt uppfattning. Han fruktade emellertid, att förhandlingarna skulle stranda, om den svenska linjen genomdrevs, eftersom danskarna av hänsyn till holländarna icke skulle kunna gå med på den svenska utvidgningen av Roskilde-traktaten.

Med samma post skrev Coyet till kungen.⁴ Han hävdade med stor iver, att det svenska tillägget om sundsspärren icke borde uppgivas. Han underströk danskarnas opålitlighet och deras hat till allt svenskt. Han kunde också berätta om hur van Beuningen och andra fiender till Sverige tolkat Danmarks skyldigheter enligt Roskildetraktaten: en flotta, som med våld eller i spridda enheter passerade Sundet, skulle danskarna icke behöva avvisa ur Östersjön.

Kommissariernas rapporter avgick med kurir till kungen, som redan den 4 juni kunde taga del av sina kommissariers skiljaktiga inställning till frågan om sundsspärren. Följande dag var han färdig med sitt svar till Köpenhamn.⁵ Beträffande den omtvistade fjärde paragrafen i birecessen sade sig kungen helst se, att den bibehölls så som den utformats från svensk sida. Om detta icke var möjligt, skulle ett protokoll med kungens mening i saken upprättas och underskrivas av bägge parter.⁶ Kungen har tagit intryck av Coyets påstående, att danskarna sökte göra Roskildetraktaten om intet. I ett personligt tillägg begärde kungen, att ett besked om hur ärendena förlöpte skulle möta honom på Fyn, när han passerade på väg till Flensburg. Om danskarna

⁴ Coyet till Karl Gustav 1/6 1658. HS, V, s. 51.

⁵ Karl Gustav till kommissarierna 5/6 1658. Danica. HS, V, s. 62. Brevet anlände till Köpenhamn den 8 juni.

⁶ Redan i brevet 22 maj skymtade tanken på ett protokoll men endast som ett förslag.

gjorde svårigheter, så kunde han lika väl snabbt vara på Själland som bege sig någon annanstans. Detta är det första uttrycket för att kungen räknade med möjligheten att öva starkare påtryckningar på danskarna för att få sin vilja fram.

Både Bielke och Coyet var medvetna om att kungens brev måste medföra en radikal kursförändring i den svenska förhandlingspolitiken. Då brevet kom, hade Bielke enligt Coyets uppgift stått i begrepp att skriva under recessen utan den omtvistade paragrafen.⁷ Själv ansåg Bielke förhandlingarna så gott som avslutade, innan han fått kungens svar. Nu kom förhandlingarna i ett spänt läge.

Samtidigt som kungen i början av juni skärpte sina instruktioner till kommissarierna i Danmark, gjorde han sig beredd att lämna Göteborg för att förena sig med den svenska arméns huvudstyrka i trakten av Flensburg. Den bekräftelse på att danskarna godtagit det svenska recessförslaget, som kungen begärt, uteblev. Kommissariernas brev vittnade om allt hårdare danskt motstånd.⁸ Även kungens ton skärptes.⁹ Hans misstämning mot danskarna kulminerade i de brev, som han den 15 och 16 juni sände till sina kommissarier.¹⁰

Det första brevet var föranlett av ingångna underrättelser i den s. k. Guineafrågan¹¹ och utmynnade i ett förtäckt hot, att kungen ämnade vidtaga andra mått och steg, om danskarna inte omedelbart lämnade »en kategorisk resolution». Om danskarna ytterligare förhållade de olika ärendena, borde kommissarierna

⁷ Coyet till Ehrensteen 11/6 1658. HS, V, s. 70.

⁸ Ett brev från kommissarierna av den 4 juni om det danska motståndet mot det svenska förslaget nådde Karl Gustav i Middelfart den 10 juni. Ett brev av 11 juni om ett danskt motförslag nådde Karl Gustav i Flensburg den 14 juni. Den 12 juni lämnade kommissarierna meddelande om Fredrik III:s eget avböjande svar. Danica. RA.

⁹ Karl Gustav till kommissarierna från Middelfart 10/6. RR 1658.

¹⁰ Karl Gustav till kommissarierna 15/6, 16/6. Tr. HS, V, s. 105, 109. FRIDERICIA, a. a., s. 342. ASKGAARD, a. a., s. 136 f.

¹¹ Om denna se V. GRANLUND, En svensk koloni i Afrika. (Historiskt bibliotek, 6, 1879). Appelbom gav i sina brev uppgifter om Guineafrågans allmänna,

icke påskynda en underskrift utan invänta vidare order. Kungen ville i så fall tukta danskarna för deras onda uppsåt. »Och är mig Dannemark så kärt som Pryssen,» skrev kungen och angav med dessa ord de alternativa mål, som han just nu räknade med. Han var inställd på att förhandlingarna kunde avbrytas. »Mig är det indifferent, om de vilja sluta eller icke efter den ordre eder given är, ty jag måste veta ett kategoriskt svar och taga mine mesures där efter.» Punkten om en örlogsflottas passage genom Sundet var alltför viktig, allra helst som kungen genom Beuningens egna rapporter visste, att denne fått löfte av de danska ministrarna, att inget skulle vidtagas som vore till förfång för Nederländerna.¹²

Breven till kommissarierna visar, att Karl Gustav under första hälften av juni började räkna med ett anfall på Danmark. Detta var inte endast ett uttryck för en tillfällig uppbrusning inför det danska motståndet. Läget var allvarligare. Den 17 juni lät Karl Gustav kalla Wrangel till sig, för att man skulle diskutera om vad som med hänsyn till det danska motståndet borde göras.¹³ Den 20 juni ställde kungen proposition i rådet, om man skulle fortsätta att förhandla i Danmark eller skaffa sig rätt med makt.¹⁴ Brevet den 21 till kommissarierna vidhöll benhårt de svenska kraven.¹⁵ Den 24 juni höll kungen krigsråd, varvid

handelspolitiska aspekter och holländarnas iver att hindra svenska kolonialförsök.

¹² Karl Gustav syftade med all sannolikhet på Beuningens brev av den 2 juni n. st., vilket genom Appelboms brev av 4 juni g. st. kommit i kungens händer. *Hollandica*. RA. Brevet publicerades sedermera i utdrag i den svenska propagandaskriften *Expositio causarum . . . bilaga*, s. 64 ff. Appelbom anskaffade avskrifter av alla viktigare depescher och resolutioner och sände dem som bilagor. Om hans spionverksamhet i Haag se relationen 2/6 1663. E 437, UUB. Jfr G. W. KERNKAMP i *Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap te Utrecht*, 26.

¹³ Karl Gustav till Wrangel 17/6. RR 1658. Även Gyldenklou kallades till konferens samma dag. Förhandlingarna i Polen skulle givetvis ha påverkats av ett beslut om ett nytt krig i Danmark och kungen behövde ge nya instruktioner.

¹⁴ SRP, 18, s. 80.

¹⁵ Karl Gustav till kommissarierna 21/6. Se även 24/6 1658. RR 1658.

planerna för ett nytt danskt anfall lades upp.¹⁶ Samtidigt utfärdades militära order, som syftade till ett anfall i Danmark.¹⁷

Den förändring av Karl Gustavs inställning till Danmark, som inleddes med brevet den 5 juni och kulminerade i rådslaget den 24 juni, innebar, att kungen övervägde att uppge Brandenburg som krigsmål och att vända vapnen mot Danmark. Det finns knappast skäl att, som hittills skett i svensk forskning, förbigå detta händelseförlopp och dess principiella innebörd för frågan om orsaken till det andra danska krigets utbrott.¹⁸

Den omprövning av den politiska kursen, som får sitt första uttryck i Karl Gustavs brev den 5 juni, manifesterar sig även på annat sätt. Dagen innan detta brev skrevs, hade kungen i rådet tagit upp frågan om Preussen.¹⁹ Kungen ifrågasatte, om man inte borde uppge tanken på Preussen, eftersom »hele verden ombrageras».²⁰ Men om man uppgav Preussen, var risken stor, att området tillföll Österrike eller Ryssland. Detta vore en för Sveriges säkerhet olycklig lösning. Kungen föreslog, att man först sedan den polska successionsfrågan lösts i för Sverige positiv riktning skulle tänka på att avstå från Preussen. Detta skulle meddelas Frankrike och England, som visat »jalousie över Pryszen». Rådet samtyckte till förslaget, och den svenska underhandlaren Gyldenklou erhöll direktiv i samma riktning.²¹

Diskussionen har intresse därför att den visar, att Karl Gustav

¹⁶ SRP, 18, s. 163. H. VILLIUS, Operation Sjöland augusti 1658, s. 25 ff. (Scandia, 1953-54).

¹⁷ Se t. ex. ett flertal order i olika riktningar, daterade 21 juni. RR. För order efter 24 juni se VILLIUS, a. a., s. 30.

¹⁸ FRIDERICIA har dock tidigare understrukit juni-beslutens betydelse för den senare händelseutvecklingen (a. a., s. 342 f.).

¹⁹ Rådsprotokoll. SRP, 18, s. 75 f. Memorialprotokoll fört av Ehrensteen, s. 157 f.

²⁰ Uttrycket är hämtat ur det livfullare memorialprotokollet. Se om protokollets källvärde L. THANNER, Rådsprotokollen år 1658, s. 28 f.

²¹ Karl Gustav till Gyldenklou 11/6. RR 1658. I brevet kommer restitutionsfrågan tydligare till uttryck. Villkoret är, att Polen upphör att ha allianser

vid samma tidpunkt, som den danska frågan skärptes, övervägde möjligheten av att inte längre för svensk räkning bibehålla Preussen. Därmed skulle huvudmålet för hans utrikespolitiska planer efter Roskilde ha uppgivits.

Vid samma rådsmöte ställde kungen en annan proposition av stor principiell betydelse. Det gällde freden med Österrike. Frågan var, om Sverige borde söka uppnå fred med Österrike, även om man därigenom riskerade att förlora kontakten med Frankrike och England. Vad kungen ville diskutera var en politisk omorientering, som djupt måste beröra hans hittillsvarande planer. Det var en förändring av allianssystemet, som tidigare klart hade avvisats både av kungen och av det ständerutskott, som givit kungen mandat att upptaga kriget i Tyskland.²² Även nu betonade kungen det äventyrliga i att förlita sig på Österrike. Rådet avböjde också enhälligt förslaget. Man borde söka behålla kontakten med de gamla vännerna Frankrike och England. Efter dessa linjer utarbetades också instruktionerna för de svenska diplomaterna.²³

Tanken på en uppgörelse med Österrike var långtifrån ny. Den hade i själva verket varit aktuell under hela den tid som förflutit, sedan Roskildefreden slöts.²⁴ Men alla försök att nå en uppgörelse hade strandat på den polska frågan. Österrike, som strävade efter att utvidga sin makt i Polen och helst också placera en habsburgsk furste på den polska tronen, kunde icke tolerera, att Sverige utestängde Polen från havet. Preussen hade Karl Gustav tidigare icke velat offra. Det nya i propositionen av med Sveriges fiender och att Sverige får säkerheter, tills en svenskvänlig tronföljare utsetts. Samma innehåll har redogörelsen till Björnklou 12/6. RR 1658.

²² I rådet hade Krister Bonde den 4 april varnat för att en allians med Österrike kunde leda till en brytning med England och Frankrike. SRP, 18, s. 28.

²³ Karl Gustav till Björnklou 12/6, till Courtin 14/6. RR 1658.

²⁴ Karl Gustavs och Björnklous korrespondens under våren handlar till stor del om alliansförslagen. Sannolikt var förhandlingarna delvis avsedda att utgöra en påtryckning på Frankrike. Brevet i Germanica, Karl Gustavs även i RR. Jfr rådsdebatten i frågan 4/4. SRP, 18, s. 28. Kungen var mera positiv till en omorientering än rådet men trodde att ett krig var oundvikligt.

den 4 juni låg således inte i en förlikning med Österrike i och för sig utan i den omständigheten, att Karl Gustav *samtidigt* var inne på tanken att avstå Preussen. Visserligen hävdade han fortfarande, att Preussen icke kunde avstås till Österrike, så länge Österrike var Sveriges fiende, men genom en fred och allians med Österrike skulle hela frågan komma i ett nytt läge.²⁵ En omorientering till Österrike, som ökade Habsburgs inflytande i Polen, skulle emellertid kosta Sverige alliansen med Frankrike, eftersom den bl. a. korsade de franska intressena i den polska tronföljdsfrågan.²⁶

Karl Gustavs propositioner i rådet behöver i och för sig icke ha varit allvarligt menade eller återge hans egna aktuella planer. Men det har stort intresse, att dessa tankegångar framfördes vid samma tidpunkt, då man kan iakttaga en skärpning av den danska konflikten.

I själva verket var den politiska kombination, som skymtar i början på juni, inte helt ny. Under månaderna före Roskildefreden, då en dominans av hela Danmark ännu hägrade som en möjlighet, hade Karl Gustav undersökt förutsättningarna för en sådan omorientering. Vid förhandlingarna med Polen, som förmedlades av den franske ambassadören de Lumbres, förklarade Karl Gustav, att han var villig att uppge Västpreussen mot pekuniär ersättning.²⁷ Samtidigt började han sondera utsikterna för en uppgörelse med Österrike.²⁸ I januari 1658 fick Österrike tillträde till de polska förhandlingarna. Som C. G. Weibull framhållit, innebar de medgivanden, som Karl Gustav gjorde rörande Västpreussen, »skrinläggningen av planen på ett Öster-

²⁵ I juli tillstod Karl Gustav, att han var beredd att avstå Preussen till Österrike. Se nedan s. 139.

²⁶ Om denna fråga se G. DE LHOMEL, *Relations d'Antoine de Lumbres*, Tome II (1912).

²⁷ SÄVE, a. a., s. 58. GIHL, a. a., s. 29, C. G. WEIBULL, *Freden i Roskilde*, s. 48 f.

²⁸ C. G. WEIBULL, a. a., s. 49 f., 56.

sjöväldet i denna del av farvattnet». ²⁹ I gengäld begärde kungen att få behålla polska Livland och Kurland samt väsentliga delar av Danmark-Norge. Dessutom vägrade kungen att avstå tullarna längs sjökanten. Dessa skulle liksom i Altmarkfördraget bibehållas som en pant. ³⁰

Under segrarna i Danmark framträdde allt starkare kungens önskan att avstå Preussen helt eller delvis och uppnå förlikning med Österrike och Brandenburg. ³¹ Samtidigt växte hans anspråk på Danmark, och hans planer började kretsa kring en erövring av hela landet. Danmark hade blivit ett alternativ till Preussen i Karl Gustavs utrikespolitiska program. ³² Då Roskildefreden icke uppfyllde förväntningarna och de svenska truppena samtidigt frigjordes för nya uppgifter, vändes Karl Gustavs intresse åter mot Preussen. ³³

Danmark eller Preussen som alternativ hade redan långt tidigare förekommit i diskussionerna om var och hur det svenska östersjöväldet skulle säkras. Ett anfall på Danmark eller Polen hade diskuterats i hemliga utskottet på hösten 1652. ³⁴ Alterna-

²⁹ C. G. WEIBULL, a. a., s. 58 f.

³⁰ K. Maj:ts instruktion 22/1 1658. Polonica. RA.

³¹ Karl Gustav till A. Gyldenklou 2/2, 6/2, 11/2, 14/2 1658. Polonica. RA. Jfr Urkunden und Actenstücke, XXIII, s. 553, 559, 561. C. G. WEIBULL, *Freden i Roskilde*, s. 70. Vid Schlippenbachs förhandlingar i Neu-Brandenburg vid årsskiftet 1657/58 framhöll denne, att Karl Gustav var benägen att släppa Preussen. Urkunden und Actenstücke, VIII, s. 238 ff.

³² I ett brev till Björnklou skriver kungen, att han hoppas mycket på fred med Polen och Österrike. »... ty bliver jag med dem vän, hoppas jag bror lilla skall betala laget.» C. G. WEIBULL, a. a., s. 70. I handbrevet den 2 mars heter det, att kungen aldrig slutit freden i Roskilde, om Österrike och Polen biträtt en fred. Även här framträder alternativet *hela* Danmark som ersättning vid en polsk fred, som skulle kostat Sverige Preussen. Om alternativet se även C. WEIBULL, *Riksdagen i Kronhuset och Carl X Gustafs död i Göteborg 1660 (1957)*.

³³ Se ovan s. 63 ff. Redan 17/2, då fredsförhandlingarna såg ut att gå i lås, upphävdes alla sänkningar av anspråken i Preussen. Karl Gustav till de svenska legaterna. Polonica. RA.

³⁴ RAP, 5, s. 105-126. G. LANDBERG, *Den svenska utrikespolitikens historia*, I: 3, s. 75 f. - S. I. OLOFSSON, *Efter westfaliska freden*, s. 299 f. (1957).

tivet hade med starkt engagemang diskuterats av rådet, då Karl Gustav i december 1654 tog upp frågan, om det rysk-ukrainska kriget mot Polen krävde ett svenskt ingripande.³⁵ Diskussionen rörde sig givetvis till stor del kring frågan, var hotet mot Sverige var störst. Men också de positiva fördelarna av en svensk offensiv diskuterades. Ett inskridande i Polen skulle tillförsäkra Sverige Preussen, »ocellus maris Balthici.» I fråga om Danmark var målet att lägga hela riket under den svenska kronan. Därigenom skulle Sverige få »ingången av Östersjön» och få säkerhet för vidare angrepp över havet. Wrangel argumenterade för ett anfall på Danmark med orden: »Den som är mästare i Östersjön, han kan mycket göra.»³⁶ Då frågan diskuterades pro et contra, framhävde Krister Bonde den omedelbara nyttan av Danmarks erövring.³⁷ Östersjöhandeln och fraktfarten skulle kunna kontrolleras, när man hade »porten i sine händer». Uttryckligen siktade Bonde på handeln med »de nobla varor», som exporterades från Sverige och som kom från Ryssland och andra orter. Klarare kunde det knappast uttryckas, att en fullständig erövring av Danmark var ett led i svensk östersjöpolitik, som positivt syftade till att få grepp om transiteringen genom Sundet.³⁸

³⁵ SRP, 16, s. 2–36. Alternativen Ryssland/Polen–Danmark vid rådslagen i december har knappast tillräckligt beaktats i litteraturen. Närmast har det danska alternativet framstått som försök att förekomma ett gemensamt dansk-holländskt företag. Se F. F. CARLSON, a. a., s. 46. N. EDÉN, Grunderna för Karl X Gustafs anfall på Polen, s. 30 (HT 1906). FRIDERICIA (a. a., s. 219) ser tanken på ett angrepp i Danmark som ett uttryck för svenskt nationalhat. KENTRSCHYNSKYJ (a. a., s. 56 ff., 61) lägger större vikt vid denna diskussion men ser den främst som en principiell, politisk motsättning mellan en östlig och en västlig inriktning, där den östliga linjen betecknar en kungens egen nyorientering gentemot »rådsherrarnas traditionsbundna utrikespolitiska tänkande». De positiva fördelarna av en svensk offensiv i Danmark, som framfördes i diskussionen, har däremot icke beaktats.

³⁶ SRP, 16, s. 18.

³⁷ SRP, 16, s. 15.

³⁸ I en diskussion om riskerna för ett danskt anfall drog Bonde fram dansk ovilja över Sveriges expansiva östersjöpolitik. SRP, 16, s. 6 f.

Om en ockupation av Danmark tett sig som ett acceptabelt alternativ till ett svenskt innehav av Preussen, förutsätter detta, att vinsten på bägge håll skulle vara i stort sett utbytbar. De positiva fördelarna av de bägge alternativen måste granskas.

När Karl Gustav strävade efter att för svensk räkning lägga beslag på Preussen, var det av flera anledningar. Ett innehav av Preussen skulle innebära, att Polen avstängdes från direkt kontakt med Östersjön. På längre sikt skulle detta medföra, att såväl Ryssland som Österrike hindrades från att taga denna viktiga kustremsa i besittning. En sådan utveckling skulle innebära betydande fördelar för Sverige.

Ur finansiell synpunkt skulle ett innehav av Preussen ha givit Sverige makten över de inkomstbringande preussiska tullarna. Den svenska stormaktsstatens finansiella läge var ytterligt prekärt, och nya inkomstkällor var nödvändiga. Karl Gustav – medvetet inriktad på att anknyta till Gustav II Adolfs och Axel Oxenstiernas politik – har strävat efter att återförvärva de tullinkomster, som Sverige en gång fick i Altmarkfördraget och åter förlorade i Stuhmsdorf.³⁹ Vid förhandlingarna med Brandenburg spelade det svenska kravet på tullinkomster stor roll, och då Karl Gustav instruerade sina förhandlare vid försök till fred i Polen, framhölls Altmarkfördraget som föredömligt.⁴⁰

Strategiskt skulle Preussen bli den »förmur» för Livland, som spelade så stor roll i de utrikespolitiska debatterna.⁴¹ Samtidigt skulle området ge goda förbindelselinjer mellan moderlandet

³⁹ M. och L. WEIBULL i Sveriges historia intill tjugonde seklet, 5, s. 505. Ang. tullarna se E. WENDT, *Det svenska licentväsendet i Preussen 1627–1635* (1933). Licenter uppbars från Danzig, Pillau, Memel, Libau och Windau.

⁴⁰ Ang. förhandlingarna med Brandenburg se G. WITTRÖCK, *Fördraget i Königsberg och dess förhistoria. DENS., Marienburg och Labiau. (KFA 1921, 1922).* Altmarkfördraget återopps t. ex. i instruktionen för kommissarierna i Polen 22 januari 1658. Polonica. RA. Att man uppfattat de preussiska licenterna som mycket betydelsefulla för Gustav II Adolfs och Axel Oxenstiernas krigföring framgår bl. a. av ett yttrande av Arvid Wittenberg i rådet 1654. SRP, 16, s. 20.

⁴¹ Se t. ex. argumenteringen i rådet i december 1654 inför det polska krigsutbrottet. Den preussiska politiken motiverades av Bengt Skytte med nödvän-

och svenska Pommern, om Sverige skulle bli indraget i krig ute i Europa.

Vidare skulle Polen genom ett svenskt innehav av Preussen hindras från att upprätta en flotta i Östersjön. Risken för att en polsk flotta skulle uppträda i Östersjön hade alltsedan Gustav II Adolfs tid känts som ett svårt hot mot de nordiska ländernas gemensamma krav på dominium maris Baltici.⁴² Vid det polska krigets utbrott framhölls som en av krigsanledningarna, att Johan Kasimir med nederländsk hjälp sökte upprätta en flotta.⁴³ Än allvarigare tedde sig läget år 1658, om Österrike eller Ryssland skulle vinna sin avsikt att få fast fot i Polen och bygga ut en östersjöflotta. Önskan att hindra Polen från vidare flottplaner spelade därför en stor roll i Karl Gustavs argumentering inför de nya svenska planerna mot Preussen under 1658.⁴⁴

De svenska planerna på Preussen hade emellertid också en annan aspekt, den handelspolitiska. Om Sverige behärskade

digheten, att sjökanten ej föll »i andras händer, vilka skulle värre incommodera oss än Polen nu gör». SRP, 16, s. 33.

⁴² N. AHNLUND, Svensk östersjöpolitik under det tidigare 1600-talet. (Forum navale, 7, 1946.) DALGÅRD, a. a., s. 304.

⁴³ Polens, Hollands och Danmarks flottrustningar i Östersjön omtalades den 8 december 1654 i rådet som alarmerande. SRP, 16, s. 6 f., 10. Man syftade på de Byes holländsk-polska flottförhandlingar under 1654. Å. LINDQVIST, Svenskarna och De Byes beskickningar 1654–1655 (KFA 1941). Detta motiv har spelat en viss roll, icke minst i de officiella förklaringarna till fredsbrottet. Då fredsbrottet notifierades i Danmark, framhövdes detta motiv och bildade där utgångspunkt för de inledda alliansförhandlingarna. Svenskarna menade, att det var ett gemensamt intresse för Sverige och Danmark att hävda »ius amiralitatis sive classis mari Baltico immittenda». Om detta problemkomplex se B. FAHLBORG, Sveriges yttre politik 1660–1664, s. 25 ff. (1932). Ang. förhandlingarna i Danmark se J. L. CARLBOM, Magnus Dureels negotiation i Köpenhamn 1655–1657, s. 23.

⁴⁴ Då kungen personligen kommenterade läget inför ett ständerutskott i april 1658, framhölls de polska flottplanerna som ett huvudargument. RAP, 6, s. 292. Då Björnkou sökte nå en uppgörelse med Österrike i juli 1658, framhöll han, att de polska flottplanerna varit en huvudanledning för angreppet på Polen. Björnkou till Karl Gustav 6/7 1658. Germanica. RA. Se även för den danska alliansen 1658 nedan s. 112 f.

flodmynningar och hamnstäder från Viborg i nordost till Danzig i sydväst, skulle landet kunna kontrollera de viktiga ryska, baltiska och polska marknaderna, från vilka pälsverk och hudar, tjära och beck, lin och hampa, talg och vax, virke och spannmål nådde Västeuropa.⁴⁵ Kontrollen av dessa exporthamnar betydde icke bara tullinkomster. Den betydde också möjligheter att genom särbestämmelser i tullen inverka på exporthandeln. Sverige hade sedan 1645 en tullordning, som innebar en nedsättning i tullen för svenska fartyg.⁴⁶ I kampen om frakterna gav detta de svenska fartygen en större konkurrenskraft. Om sådana bestämmelser genom en svensk ockupation av Preussen utsträcktes till Danzig, Memel och Pillau, skulle detta vara ett allvarligt hot mot den nederländska fraktfarten. Nederländerna fruktade en sådan utveckling.⁴⁷ Från svensk sida framfördes omsorgen om den svenska handelssjöfarten som ett motiv bland många, då det gällde att lägga Preussen under svenskt välde.⁴⁸

Många av dessa fördelar stod att vinna, om Sverige ockuperade Danmark.

Öresundstullen skulle ge Sverige årliga inkomster av samma

⁴⁵ A. ATTMAN, Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik. DENS., Ryssland och Europa. K. G. HILDEBRAND, Ekonomiska syften i svensk expansionspolitik 1700–1709.

⁴⁶ Tullordning 8/12 1645. Samling utaf Kongl. Bref ... angående Sweriges Rikes commerce ... utg. av A. A. von Stiernman, 2, s. 400. E. F. HECKSCHER, Produktplakatet. (Historiska studier tillägnade professor Harald Hjärne, 1908.) C. DANIELSSON, 1500- och 1600-talens svenska tullpolitik (StvT 1924).

⁴⁷ Detta framkommer tydligt i förhandlingarna om Elbingtraktaten och dess elucidationer. Se härom E. FRIES, Bidrag till kännedomen om Sveriges och Nederländernas diplomatiska förbindelser. DENS., Erik Oxenstierna, s. 290 ff. (1889).

⁴⁸ Erik Oxenstierna till Gustav Horn 26/12 1654 enligt utdrag hos B. KENTR-SCHYNSKYJ, Karl X Gustav inför krisen i öster, s. 72. Se även M. och L. WEIBULL i Sveriges historia intill tjugonde seklet, 5, s. 509. Allmänt rörande omsorgen om fraktfarten och handelsflottan se B. FAHLBORG, Ett blad ur den svenska handelsflottans historia (HT 1923). S. GRAUERS, Sverige och den första engelska navigationsakten (Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow, 1924). E. F. HECKSCHER, Den svenska handelssjöfartens ekonomiska historia sedan Gustaf Vasa (Skrifter utgivna av Sjöhistoriska samfundet, 1, 1940).

typ som tullarna i de preussiska hamnarna: reda pengar från fraktsjöfarten. Under en tid, då Danmark hade kunnat sätta makt bakom tullbestämmelserna, hade denna tull givit en årlig inkomst, som i storlek kunde mäta sig med de preussiska licenter, som Sverige uppbar enligt Altmarkfördraget.⁴⁹ Appelbom hade under maj månad i flera brev framhållit, att det borde vara möjligt för Karl Gustav att lägga beslag på halva öresundstullen utan ingripande från Nederländerna och England. Det framgår klart – inte minst av politiken efter krigsutbrottet – att Karl Gustav satte stora förhoppningar till denna inkomstkälla.⁵⁰ Själva tullbestämmelserna i Öresund hade under de gångna decennierna visat sig vara en maktfaktor av rang. Danmark hade till stor del vunnit sin allians 1649 med Nederländerna genom att ge nederländska skepp tullfrihet i Öresund.⁵¹ Därmed hade den nederländska sjöfarten erhållit avsevärda fördelar i kampen om frakterna, och de sjöfartspolitiska förmåner, som Sverige vunnit i Brömsebrofreden, hade väsentligt minskats.⁵² Sverige hade i sina baltiska provinser tillämpat en tull-

⁴⁹ Licenterna i Preussen inbringade under den svenska tiden i medeltal 620 000 daler årligen. Öresundstullen inbringade, när den var som högst år 1639, 616 000 daler. C. E. HILL, *The Danish Sound Dues*, s. 115. Så höga belopp kunde emellertid icke de gällande tulltaxorna ge. Karl Gustav hade emellertid låtit framskymta för danskarna, att tullsatserna borde kunna höjas, om en svensk-dansk allians kom till stånd. Ett svenskt herravälde i Öresund skulle också ge förutsättning för en skärpt tullpolitik. I Holland fruktade man en sådan utveckling.

⁵⁰ Se ovan s. 85, not 40. Det har intresse, att kungen även ägnade stor uppmärksamhet åt andra tullinkomster, såsom tullarna i Pommern och Mecklenburg, som tillförsäkrats Sverige i Westfaliska freden men som visat sig svåra att erhålla.

⁵¹ En avlösningssumma betalades i stället av generalstaterna. Medel till avlösningssumman uttogs genom höjning av avgifterna i Nederländerna, varvid svensk sjöfart allvarligt belastades. FRIES, *Bidrag till kännedomen om Sveriges och Nederländernas diplomatiska förbindelser*, s. 19 ff. FRIDERICIA, a. a., s. 209. OLOFSSON, a. a., s. 224 ff.

⁵² Följderna av den nederländska handelsflottans gynnade läge avspeglas i den av S. ELLEHÖJ redovisade utvecklingen av nederländskt tonnage i Englands importhandel under dessa år, vilket föranledde England att införa navigationsakten.

politik, som syftade till att förbättra den svenska fraktflottans konkurrenskraft.⁵³ Särskilt gynnades sådana fartyg, som även kunde användas som örlogsskepp. Om sådana bestämmelser utsträcktes till de preussiska hamnarna vid en svensk erövring, skulle den svenska flottan vinna fördelar.⁵⁴ Samma fördelar kunde vinnas, om de svenska bestämmelserna tillämpades i Sundet.⁵⁵ Samtidigt erbjöd makten över tullen i Sundet stora möjligheter i det diplomatiska spelet, som Karl Gustav efter det andra danska krigets utbrott i olika kombinationer sökte utnyttja.⁵⁶

Genom allianser med Danmark hade Sverige länge sökt skapa en grundval för den danska och den svenska kronans exklusiva rätt till »jus amiralitatis» i Östersjön.⁵⁷ Denna rätt skulle teoretiskt grundas på innehavet av Sundet, »nycklarna» till Östersjön.⁵⁸ Då en sådan tillslutning av Sundet icke kunde åvägbringas genom en allians, kunde en ockupation av Danmark leda till det eftersträfvade målet. De svenska försöken att genom ockupation av Preussen hindra andra stater att upprätta flottor

S. ELLEHÖJ, *The English Navigation Act of 1651 and the Baltic Trade* (Résumé des communications. XIe Congrès international des Sciences Historiques, 1960.)

⁵³ E. HECKSCHER, *Produktplakatet*. E. EKEGÅRD, *Studier i svensk handelspolitik*, s. 52 (1924).

⁵⁴ Se ovan s. 110.

⁵⁵ Att man på svensk sida övervägde sådana åtgärder framgår av det odateerade marsrådslaget 1658 samt av rådslag efter det danska krigets utbrott. Se SRP, 18, s. 184, 168.

⁵⁶ Såväl England som Nederländerna erbjöds förmåner. Se härom allmänt GIHL, *Sverige och västmakterna*.

⁵⁷ B. FAHLBORG, *Sveriges yttre politik*. s. 25 ff. N. AHLNUND, *Svensk östersjöpolitik under det tidigare 1600-talet*.

⁵⁸ Ang. samtidens sjörettsliga spekulationer kring Mare-clausum-begreppet, se T. W. FULTON, *The Sovereignty of the Sea*. A. RAESTAD, *Kongens Strømme*. Rörande Danmarks tidigare krav på dominium maris Baltici genom innehavet av tilloppet se DALGÅRD, a. a., s. 303, 306 f. I förhandlingarna med Danmark hävdade Karl Gustav sin rätt till den höghet, härlighet och jurisdiktion till vatten och land, som tidigare Danmarks och Norges konungar njutit. Karl Gustav till kommissarierna jämte memorial 23/4 1658. RR.

i Östersjön, kunde på detta sätt ersättas av en annan lösning: den juridiska rätten till ett »mare clausum» i Östersjön. Ett nordiskt storrike skulle även få tillräckliga resurser att göra sina juridiska krav gällande.

Sverige och Danmark hade redan länge kämpat om dominium maris Baltici i Östersjön. Handelspolitiskt gällde det att kontrollera och fiskaliskt utnyttja de varor, som fördes från Ryssland till Europa.⁵⁹ Danmarks ansträngningar hade varit inriktade på att kontrollera passagen på två håll: i Sundet och vid Vardöhus. Sveriges mål hade varit att kontrollera de ostbaltiska hamnarna och sedermera också de preussiska hamnarna. Då nu det preussiska alternativet övergavs för ett anfall mot Danmark, betydde detta ur handelspolitisk synvinkel, att Sverige övergav den svenska linjen i spelet om de ryska varorna och istället gjorde den danska till sin.

Även när det gällde de militära förbindelselinjerna till Tyskland, gav ett innehav av Danmark i stort sett lika goda möjligheter som Preussen.

De fördelar, som ett Preussen i svenska händer skulle givit Sverige, skulle således uppvägs av liknande fördelar vid en okkupation av Danmark. Det enda man måste avstå ifrån var den »förmur» för Livland, som Preussen skulle blivit. En sådan kunde Danmark aldrig ge – och den sökte kungen på annat håll, då det danska alternativet blev verklighet.⁶⁰

En svensk erövring antingen av hela Danmark eller av Preussen skulle sålunda kunna skapa fördelar, som gav likartade resultat med hänsyn till det svenska östersjöväldets säkerhet och ekonomiska grundvalar. Det är därför naturligt, att valet mellan alternativen kom att dikteras av, var fördelarna lättast stod att

⁵⁹ A. ATTMAN, Den ryska marknaden. DENS., Ryssland och Europa. S. SVENSSON, Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558.

⁶⁰ Se nedan s. 140.

vinna. Läget inbjöd till en utrikespolitik, som kalkylerade i konjunkturer.

Under de första dagarna av juni kommer således samma politiska konstellation till synes som ett halvt år tidigare: anfall på Danmark, uppgivande av Preussen och fred med Österrike. Ännu skymtar en sådan omorientering blott som ett diskussionsämne. Tanken avvisades i rådet såsom alltför äventyrlig, men detta till trots kan försök till en sådan omorientering spåras i Karl Gustavs diplomatiska handlingsprogram under juni och juli.⁶¹ Incitamentet till dessa nya tongångar, som utmynnade i krigsplanerna mot Danmark vid mitten av månaden, måste sökas i de informationer om det utrikespolitiska läget, som nådde det kungliga kansliet vid månadsskiftet maj-juni.

Det har tidigare framhållits, att Karl Gustav under maj månad mottog underrättelser, som klart visade, att den politiska situation, som varit för handen då de preussiska planerna återupptogs, hade undergått en radikal försämring.⁶² Trots detta hade tanken på ett anfall i Tyskland inte uppgivits. Vad kan då ha tillkommit, som utlöst tanken på ett nytt danskt krig?

Danskarnas motstånd vid förhandlingarna har säkert icke varit utan betydelse, särskilt som kungen genom Appelbom fick veta, att van Beuningen verksamt bidrog till det danska motståndet.⁶³ Men detta moment bör inte överskattas. Danskarna hade långt tidigare visat ovilja mot att utsträcka sundsspärren, och kungen hade då släppt de svenska kraven. Den reala fördelen av en motvilligt lämnad dansk hjälp i Sundet var ringa. De övriga diskussionspunkterna betecknades av Karl Gustav med allt skäl som de »små sakerne».⁶⁴ Men förhandlingarna i Köpenhamn blottade en dansk obenägenhet för positiv anslut-

⁶¹ Se nedan s. 136 ff.

⁶² Se ovan s. 96 ff.

⁶³ Se ovan s. 102.

⁶⁴ Karl Gustav i rådet 20/6 1658. SRP, 18, s. 80.

ning till Sverige.⁶⁵ Dessutom avslöjade Beuningens interpretation av Roskildepakten svagheten i den avgörande paragrafens formulering.

Kungen var inte ensam om att umgås med planer på ett anfall mot Danmark. Appelbom skrev från Haag i ett brev, som i början på juni bör ha nått kungen, att Danmark, om det inte hölls kort, snart åter skulle »anspanna» med Holland. Bättre vore, att Sverige åter angrep Danmark. Det goda tillfälle, som nu gavs, skulle inte så snart återkomma. Det vore lättare »prævenire quam præveniri», skrev Appelbom, ord som kungen senare tog till sina.⁶⁶ Brevet aktualiserade faran av en dansk offensiv, då de svenska trupperna lämnade landet.

Även andra förändringar i det politiska läget kan ha bidragit till att kungen under den första hälften av juni undersökte möjligheterna för en helt förändrad kurs.

Den 31 maj skrev kungen till Björnklou, att han fått säkra uppgifter om att Österrike och Brandenburg ämnade angripa de svenska besittningarna i Livland.⁶⁷ Detta var ett avbräck i kungens ursprungliga fälttågsplaner, som gått ut på att nå en uppgörelse redan i Tyskland och undvika ett nytt fälttåg i det svårt härjade Polen eller i det svenska Livland.⁶⁸ Från Preussen rapporterades, att situationen blev alltmer kritisk. Läget komplicerades av att kungen icke fått besked om förhållandena vid

⁶⁵ Se G. LANDBERG, Johan Gyllenstiernas nordiska förbundspolitik, s. 42 f.

⁶⁶ Appelbom till Karl Gustav $\frac{21}{31}$ maj 1658. Presentationsdatum saknas, men brevet bör senast ha nått kungen, då han den 14 juni anlände till Flensburg, där även andra brev från Appelbom väntade. Hollandica. RA.

⁶⁷ Karl Gustav till Björnklou 31/5. RR 1658. – Den 14 maj hade kungen fått underrättelser om att Österrike ämnade angripa svenska Pommern och Holstein, således just de områden, dit Karl Gustav utifrån sina tidigare fälttågsplaner lätt kunde nå. Brevet upplästes i rådet den 14 maj. SRP, 18, s. 66 f.

⁶⁸ Karl Gustav och några i rådet avvisade vid flera tillfällen under våren tanken att ta upp striden i Polen. De viktigaste skälen var hänsyn till truppersnas underhåll och stridsmoral samt risken för politiska komplikationer.

den ryska gränsen.⁶⁹ Man räknade med att kriget måste återupptagas.⁷⁰ Ett samgående mellan Ryssland och Sveriges övriga fiender på svenskt territorium blev ett hotande perspektiv. Visserligen fick kungen i Flensburg besked om att ryssarna ingått stillestånd, men genom de Lumbres fick han samtidigt veta, att tsaren sagt sig avvisa varje tanke på en fred med Sverige. Karl Gustav vågade därför icke lita på att den första uppgiften var riktig.⁷¹ Ett nytt och framgångsrikt danskt krig skulle kunna verka avspännande på förhållandet till Ryssland.

Ett krig i öster hade också en annan sida. Om krigsskådeplatsen förlades till Livland och Preussen, ökade riskerna för ett aktivt ingripande från Nederländerna. Riskens kunde i viss mån bedömas som större än vid ett nytt angrepp på Danmark. Nederländerna hade visserligen ett förbund med Danmark om hjälp mot angrepp, men de senaste månadernas rapporter från Appelbom hade visat, att holländarna hade lättare att förlika sig med ett svenskt innehav av Öresund än med en svensk dominans i Preussen. Den aktiva svensk-fientlighet, som rapporterades från och med april, hade enligt Appelbom sin grund i Beuningens rapporter om att Karl Gustav efter Roskildefreden ämnade angripa Danzig.⁷² Den första juni föredrogs några brev från Appelbom jämte en generalstatsresolution om att flottan skulle användas till skydd för Danzig.⁷³ I det läget kan det ha

⁶⁹ Se ovan s. 98 f.

⁷⁰ Rådsmöte 4/6. SRP, 18, s. 78. Order utgick till Douglas 5/6. RR 1658.

⁷¹ Helfelt till Karl Gustav $\frac{17}{27}$, $\frac{21}{31}$ maj (pres. 16/6). Livonica II. RA. Karl Gustav till hovrådet Silfverstierna 16/6 1658. RR.

⁷² Appelbom till Karl Gustav $\frac{15}{25}$ mars jämte som bilaga Beuningens depesch av 10 mars n. st., uppläst i rådet den 7 april, $\frac{29}{8}$ mars, uppläst i rådet 15 april, $\frac{5}{15}$ april jämte Beuningens depesch av den 30 mars n. st., uppläst i rådet den 22 april. Hollandica. RA.

⁷³ Appelbom till Karl Gustav $\frac{17}{27}$ maj jämte som bilaga resolution i generalstaterna, daterad 23 maj. Hollandica. RA.

tett sig mindre riskfullt att på nytt angripa Danmark än att driva fram ett avgörande i Preussen.

Appelboms rapporter innehöll även en annan aspekt på den nederländska politiken, som inte var utan betydelse i sammanhanget. De svenskvänliga elementen i Holland rådde kungen att icke lämna Danmark, eftersom holländarna icke skulle skicka sin flotta till Öresund, så länge svenskarna fanns i Danmark och därifrån hastigt kunde anfälla Nederländerna över den oskyddade landgränsen.⁷⁴

Med hänsyn till att det förelåg ett beslut, att en nederländsk flotta skulle skydda Danzig, måste det ha tett sig särskilt oroande, att Nederländerna nu tycktes vilja göra allvar av sina planer att genomföra en engelsk-holländsk allians till Östersjöns pacifiering.⁷⁵ Vid månadsskiftet maj-juni inkom rapporter från Appelbom, att man beslutat avsända en särskild ambassadör till London.⁷⁶ Den som fick uppdraget var Nieuport, vilken redan vid ett tidigare tillfälle effektivt lyckats korsa de svenska strävandena i London.⁷⁷ Avsikten med alliansen var att förmå England att hjälpa till att befria Preussen från den svenska ockupationen.⁷⁸ Det nederländska förslaget var direkt riktat mot den tilltänkta svensk-danska alliansen, som under maj månad väckt Englands missnöje. Det fanns således en viss risk, att England nu skulle acceptera förslaget. Det skulle ha varit en för

⁷⁴ Appelbom till Karl Gustav $\frac{24 \text{ maj}}{3 \text{ juni}}$, $\frac{28 \text{ maj}}{7 \text{ juni}}$. Hollandica. RA.

⁷⁵ Se ovan s. 83.

⁷⁶ Appelbom till Karl Gustav $\frac{7}{17}$ maj, uppläst i rådet den 1 juni. SRP, 18, s. 73. Dagen efter synes av presentationsdatum att döma ett utförligare brev av $\frac{14}{24}$ juni, innehållande uppgifter om instruktionen för Nieuport, ha anlänt till Göteborg. Ett senare brev av $\frac{17}{27}$ maj med liknande innehåll upplästes även 1 juni.

⁷⁷ FRIES, a. a., s. 25.

⁷⁸ Se sekretet resolution vid Hollands och Westfrieslands ständermöte 15 maj, bilagd Appelboms brev $\frac{17}{27}$ maj och uppläst 1 juni i rådet.

de svenska planerna ytterst oroande konstellation.⁷⁹ Det skulle betyda, att Sverige miste sitt enda stöd i den preussiska politiken.

Från London förmäldes inte heller annat än Cromwells »cunctationer».⁸⁰ Lika litet lovande var förhandlingarna med Frankrike, som hotade att stranda på Sveriges preussiska politik.⁸¹ Det är knappast ägnat att förvåna, att Karl Gustav i detta läge började sondera möjligheterna till en radikal förändring av den svenska politiken – från England och Frankrike mot Österrike. En förlikning med Österrike skulle kosta Sverige Preussen. Danmark kunde bli Sveriges vinst, då mindre hänsyn behövde tagas till England och Frankrike.

I det läge, som uppstått, återstod för Karl Gustav en enda av de positiva fördelar, han tidigare kunnat räkna med: de tyska riksständerna.⁸² Dessa skulle antingen förmås att förmedla en fred med Österrike eller också garantera, att Österrike icke bröt riksfreden genom ett anfall på Sveriges tyska besittningar. I Frankfurt arbetade franska ambassadörer och några katolska och protestantiska furstar på att skapa ett förbund, Rhenalliansen, som motvikt mot det inflytande, som ett habsburgskt kejsarval skulle ge åt Österrike.⁸³ Karl Gustav hade ställt sig mycket avvisande mot detta förbund, som han ansåg skulle lägga hinder i vägen för hans offensiva planer i Tyskland. Nu ändrades hans inställning. I brev till Björnklou och Snoilsky den 31 maj gav kungen upp sitt motstånd mot en svensk anslutning till

⁷⁹ Ett tecken på ett sådant närmande var Beuningens rapporter om fraternisering med Meadowe, vilket föranledde Appelbom att varna kungen för att lita på engelsk hjälp. Dessa uppgifter dementerades sedermera från engelskt håll.

⁸⁰ Se ovan s. 98 och nedan s. 141.

⁸¹ Se nedan s. 140 f.

⁸² Se ovan s. 97.

⁸³ E. JOACHIM, Die Entwicklung des Rheinbundes vom Jahre 1658 (1886). M. GÖHRING, Kaiserwahl und Rheinbund von 1658 (Geschichtliche Kräfte und Entscheidungen, 1954). H. CROHNS, Sveriges politik i förhållande till de federativa rörelserna i Tyskland. 2.

alliansen.⁸⁴ Samtidigt gav han Björnklou order att ånyo kräva av kurfurstekollegiet, att något val ej företogs, innan riksfreden blivit säkrad. Förändringen visar, att kungen så långt som möjligt önskade tillmötesgå de krafter, som verkade för en fredlig, antihabsburgsk lösning av det tyska problemet.

Den tyska frågan stod sålunda i ett mycket känsligt läge vid månadsskiftet maj-juni. Ett svenskt infall på tyskt riksområde skulle kunna få ödesdigra konsekvenser. Med hänsyn till detta kan ifrågasättas, om inte Karl X Gustavs skärpta ton i de danska underhandlingarna ursprungligen endast avsett att förhåla avgörandet i avvaktan på händelseutvecklingen i Tyskland. Under intryck av de försämrade utsikterna för en positiv lösning i Preussen har sedan ett nytt danskt krig tett sig som en mera lättframkomlig väg att säkra det svenska östersjöväldet.

VII

De informationer, som nådde Karl Gustav under juni månads första hälft, hade visat honom, att utsikterna till en lycklig lösning av den preussiska politiken tedde sig allt ovissare. Ett anfall på Danmark blev då ett alternativ, som tog allt fastare form. Detta betydde emellertid icke, att ett definitivt beslut fattats. Karl Gustav följde ännu en tid uppmärksam de skiftande konjunkturerna, medan han förstärkte de svenska trupperna på utsatta platser: i Livland och i Pommern.¹ Huvudarmén fick däremot order att förbli i sina kvarter i avvaktan på händelseutvecklingen men hålla sig beredd att möta en offensiv

⁸⁴ Anslutningen skedde dock ej reservationslöst. Brandenburg skulle icke få inkluderas i förbundet. Karl Gustav till Björnklou 31/5. Karl Gustav till Snoilsky 31/5, tr. *Urkunden und Actenstücke*, XXIII, s. 589. RR 1658. SÄVE, a. a., s. 94 f. CROHNS, a. a., s. 189 f. Intressenter i förbundet var bl. a. kurfurstarna av Mainz, Köln och Trier, pfalzgreven av Neuburg, lantgreven av Hessen samt hertigarna av Braunschweig-Lüneburg.

¹ Karl Gustav till ett flertal befälhavare 16/6. RR 1658.

söderifrån.² Även till Kiel fördes förstärkningstrupper, som kunde sättas in såväl mot Brandenburg som mot Danmark.³

Den 24 juni hade kungen med rådet planerat ett angrepp på Danmark. Två dagar senare hölls ett nytt rådsmöte.⁴ Propositionen gällde denna gång, om man skulle vända vapnen mot Polen eller Tyskland. Det underströks, att de tyska riksständerna så länge som möjligt borde hållas i okunnighet om fredsbrottet. Ett kort tillägg visar dock, att det danska anfallet icke helt avförts från dagordningen.

Den 28 juni diskuterades åter läget.⁵ Man var nu ense om att Preussen skulle undsättas sjövägen. Själv skulle kungen omedelbart bryta upp och anfalla Brandenburg. Det »danska kriget secundo» från den 24 juni var åter skrinlagt. Även i den utrikespolitiska diskussionen hördes nya tongångar. Kungen tog upp frågan om Rhenalliansen och ansåg, att Sverige borde vänta med en underskrift, tills Frankrike gått med i alliansen. För att Polen icke skulle sluta fred med Ryssland, skulle det lockas genom en »förhoppning om Pryssens restitution». Men detta lockbete skulle brukas »så att icke K. M:t behövde själva engagera sin parole». De danska förhandlingarna skulle omedelbart avslutas och trupperna lämna Fyn och Jylland.

Rådsförhandlingarna visar, att kungen uppgivit sina planer på Danmark och återvänt till sin ursprungliga fälttågsplan. I ett brev till kommissarierna i Danmark den 28 juni förklarade sig kungen vara nöjd med den danska frågans utveckling och uppmanade dem att »uti Jesu namn sluta och göra på verket en final ändskap».

Fridericia har velat se de snabba kastningarna i planerna som obeslutsamhet och villrådighet hos kungen.⁶ Psykologiskt före-

² Karl Gustav till Wrangel 16/6, 19/6. RR 1658.

³ Karl Gustav till Stenbock 16/6. RR 1658.

⁴ SRP, 18, s. 165.

⁵ SRP, 18, s. 81.

⁶ FRIDERICIA, a. a., s. 346 f.

faller en sådan lösning mindre lycklig med hänsyn till den effektiva målmedvetenhet, som Karl Gustav tidigare under sin bana lagt i dagen. F. F. Carlson anser, att anledningen till uppskovet låg i den omständigheten, att danskarna plötsligt och oväntat gick med på alla de svenska villkoren.⁷ Det säregna är emellertid, att kungen och rådet redan den 24 juni tagit ställning till just den frågan och enats om att man icke borde låta det goda tillfället gå sig ur händerna, även om danskarna gick med på allt.⁸ Något nytt moment måste därför ha tillkommit.

Det danska medgivandet gjordes den 21 juni, sedan de svenska kommissarierna genom Terlons förmedling klargjort Karl Gustavs hotfulla attityd i breven den 15 och 16 juni för rikshovmästaren Gersdorff.⁹ Senast den 26 juni hade Karl Gustav fått besked om danskarnas förändrade inställning.¹⁰ Viktigast var, att de gått med på den svenska tolkningen av sundsklausulen.

Så övertygad var emellertid Coyet, att Karl Gustav inte längre var betjänt av en uppgörelse med Danmark utan önskade få en förevändning att stanna där, att han i ett särskilt brev till kungen erbjöd sig att finna förevändningar för att förhåla förhandlingarna.¹¹ Coyets brev röjer, att han haft misstankar om att kungen ämnade angripa Danmark och att underskrivandet borde uppskjutas.¹²

Även på en annan punkt löstes hastigt en konflikt med dans-

⁷ CARLSON, a. a., s. 367.

⁸ SRP, 18, s. 164. FRIDERICIA, a. a., s. 343.

⁹ Se ovan s. 101 f.

¹⁰ Kommissarierna till Karl Gustav 21 juni 1658. Presentationsdatum 26 juni. Danica. Tryckt i utdrag HS, V, s. 120. Den 28 juni upplästes brevet i rådet. SRP, 18, s. 81.

¹¹ Coyet till Karl Gustav 22/6 1658. HS, V, s. 128.

¹² Coyets attityd kan icke förklaras uteslutande med ordena i breven 15 och 16 juni. Möjligen har ett brev den 17 juni givit stoff för Coyets synpunkter. I detta talade kungen öppet om danskarnas ondska och begärde, att traktaten skulle uppehållas, tills kungen gav en ny order. Karl Gustav till kommissarierna 17/6, pres. i Köpenhamn 20/6. Danica. RA.

karna. Dessa skulle enligt Roskildefreden avstå ett visst antal ryttare till Karl Gustav. Under maj månad hade kungen otåligt väntat på denna förstärkning av sin armé, men förgäves. Av olika anledningar förhalades överlämnandet av ryttarna.¹³ Men den 28 juni anlände Gyldenlöwe till Flensburg med det felande antalet ryttare. Ehrensteen, som annars sällan använde sin dagbok till politiska kommentarer, fann anledning att anteckna: »Var Gyldenleij hos K. M:t och vid denne tiden vistes liknelse, att Danske traktaten skulle vinna fortgång.»¹⁴

Förändringarna i den danska politiken var ett steg på väg till en uppgörelse och en allians. Samtidigt undergick förhållandena i Tyskland en försämring.

Under juni månads första hälft hade kungens planer främst blivit beroende av förhållandena i Tyskland. Den 22 juni fick några ombud från kurfurstarna företräde inför Karl Gustav i Flensburg.¹⁵ Kungen hade sannolikt väntat, att kurfurstarna skulle ge honom ett positivt svar på hans anhållan om att Sveriges intressen skulle säkerställas, innan valet företogs. I stället uppmanades han att sluta fred med sina fiender. Om detta icke var möjligt, borde han åtminstone icke anfälla eller genomtåga områden i det Tyska riket. Hänvändelsen avsåg ett klart stöd till Brandenburg.¹⁶ Det låg ett förstucket hot i kurfurstekollegiets hållning: om Karl Gustav hemsökte Brandenburg, kunde även andra tyska stater vända vapnen mot Sverige.

Dagen efter inträffade den beryktade händelsen, då Brandenburgs sändebud vägrades audiens och hastigt avreste från Flens-

¹³ Ett skäl var, att Fredrik III önskade behålla dem för en statskupp. Se rådsdebatten härom 18 och 19 maj. SRP, 18, s. 150, 153. FRIDERICIA, a. a., s. 339 f. Andra skäl var, att de ryttare, som tilldelats svenskarna, rymde ur tjänsten, innan de nått de svenska förläggningarna.

¹⁴ Kongl. Sekreteraren Edvard Ehrensteens dagboks-anteckningar år 1658, s. 363 (HSH, 39).

¹⁵ Ehrensteens dagboksanteckningar, s. 363. (HSH, 39.) Protokoll i SRP, 18, s. 161 ff.

¹⁶ Kurfursten hade i två skrivelser till kurfurstekollegiet begärt detta stöd. PHILIPPSON, a. a., s. 297.

burg.¹⁷ Från den dagen ansågs det uppenbart, att Karl Gustav ämnade angripa Brandenburg. Händelsen var en utmaning på gränsen till krigsförklaring. Det kan emellertid ifrågasättas, om Karl Gustav verkligen avsett att ge saken sådana dimensioner. Från svensk sida gjordes stora ansträngningar att bortförklara händelsen. Karl Gustav skulle av formella skäl ha vägrat en audiens, innan sändebuden framlagt sitt ärende. Den omständigheten, att kungen dagen efter drog upp linjerna för ett anfall mot Danmark, tyder närmast på att Karl Gustav – ofrivilligt eller i affekt – kommit att uppträda bryskare än han avsett.

Händelserna i Flensburg hade visat, att Karl Gustav inte kunde räkna med de tyska kurfurstarnas hjälp att nå en fredlig uppgörelse med Österrike. En kontaktmöjlighet med Brandenburg hade också gått om intet. Till Björnklou skrev kungen redan den 24 juni, att han icke kunde nå en uppgörelse med Brandenburg. Nödvändigheten av en aktion i Tyskland ryckte genom detta närmare.

Då rådet den 26 juni åter inriktade sig på ett krig i Tyskland, stod även en annan tysk fråga på dagordningen: traktaten med Neuburg. Det katolska Pfalz-Neuburgs hertig hade av Frankrike lancerats först som kejsarkandidat och sedan som tronföljarkandidat i Polen. Karl Gustav hade redan tidigt sökt kontakt med Pfalz-Neuburg, som var Brandenburgs huvudmotståndare i Tyskland.¹⁸ En traktat med Neuburg skulle, om Neuburg vann tronföljden i Polen, ge Sverige ett ovärderligt stöd. Karl Gustav tänkte sig att vinna Neuburgs hjälp i Preussen och i gengäld till denne furste avstå sina egna anspråk i Jülich och Cleve. Den aktualitet som Neuburg-traktaten fick visar,

¹⁷ Källmaterialet återgivet i *Urkunden und Actenstücke VIII*, s. 242 ff, XXIII: 1, s. 593. Förloppet behandlas utförligt av HAUMANT, a. a., s. 231 ff. Händelsen gav upphov till åtskilliga propagandatryck. ALMQUIST, a. a., s. 149.

¹⁸ Karl Gustav föreslog rådet i april, att Neuburg skulle engageras till Preussens försvar. SRP, 18, s. 54. Frågan diskuteras även i den diplomatiska korrespondensen. Om Neuburgs ställning allmänt se M. PHILIPPSON, a. a., s. 72 ff., 149 ff.

att man åter sökte diplomatiskt stöd för en uppgörelse med Brandenburg.

Vad kan då ha föranlett omsvängningen i kungens hållning? I det stora informationsbrev, som kungen den 4 augusti skrev till rådet, berättade han, att han åter inställt sig på ett krig i Tyskland, sedan danskarna givit vika och det fanns hopp om en uppgörelse.

Men även ute i Europa inträffade händelser, som i viss mån förändrade de tidigare konstellationerna. Appelbom meddelade, att en stor del av den nederländska flotta, som varit ett konstant hot mot de svenska planerna vis-à-vis Preussen, hade avseglat till Portugal, där Nederländerna sedan hösten 1657 varit invecklade i en konflikt.¹⁹ Van Witt skulle ha förklarat, att en ny flotta för Östersjön kostade mycket och inte kunde »skakas ur tröjärmen». Den nederländska hjälpen till Danzig och Brandenburg, som kungen tidigare mycket fruktat, måste under sådana förhållanden ha tett sig mindre hotande.

Appelbom rapporterade också, att Nederländernas uppmärksamhet mer och mer inriktades mot förhållandena i Flandern. Engelsk-franska styrkor hade gemensamt intagit Dunkerque, som skulle behållas av England. Nederländerna såg med ovilja, att en engelsk stapel kunde upprättas i Flandern.²⁰ Planerna på en engelsk-holländsk samverkan hotades således av inbördes konflikter mellan de bägge parterna. Den neutralitetsallians England – Nederländerna, som i början på juni måste ha känts som en belastning för de svenska planerna mot Preussen, hade tills vidare visat sig omöjlig att genomföra.

Till detta kom att kungen senast den 24 juni mottog be-

¹⁹ Appelbom till Karl Gustav $\frac{4}{14}, \frac{7}{17}, \frac{14}{24}$ juni. Hollandica. RA. Sedan i april hade de främmande sändebuden i Haag spekulerat över, om flottan skulle användas mot Portugal eller Sverige. Detta framgår tydligt av Downings depescher till Thurloe.

²⁰ Dunkerque föll $\frac{4}{14}$ juni. Misshälligheterna rapporterades från slutet av maj från Downing till Thurloe. State Papers of John Thurloe, VII, s. 149, 181.

kräftelser såväl från Helmfelt som från Horn, att förhandlingar med ryssarna stod för dörren.²¹

Utsiktarna hade således ljusnat betydligt för det preussiska alternativet, samtidigt som en uppgörelse med Danmark stod att vinna på för Sverige acceptabla villkor. Det är dessa förändringar, som till en tid fick pendeln att svänga bort från Danmark.

VIII

Brevet till kommissarierna den 28 juni 1658 har i litteraturen uppfattats som en avspänning i förhållandet till Danmark.¹ Så till vida är detta riktigt, som kungen tycks se en lösning i Köpenhamn som omedelbart förestående. Men i själva verket innehåller detta brev en skärpning av de svenska kraven mot Danmark, låt vara att de fått en hovsam form för att kunna accepteras av danskarna. Kungen begärde nu inte blott, att den svenska formuleringen av sundsparagrafen i birecessen skulle bibehållas, vilket danskarna redan samtyckt till, utan han utsträckte sina krav. »Ty måste I fråga dem, med huru många örlogsskipp de kunna Oss bistå oppå ett fall, det en främmande örlogsflotta vill sig i Östersjön inträngia, det vare sig med 20, 16, 14, 12, ja och 8. Allenast man have något visst att förlåta sig på . . . Det är likväl intet Vår mening, att I häröver påstå en skriftelig act eller declaration, utan att sådant munteligen sker . . .»² Frågan om fixering av antalet skepp hade samma dag behandlats i rådet.³

²¹ Helmfelt till Karl Gustav $\frac{28 \text{ maj}}{7 \text{ juni}}$ och från Gustav Horn 24/5, bägge med presentationsdatum 24 juni, Helmfelt $\frac{31 \text{ maj}}{10 \text{ juni}}$ (pres. 26 juni) och $\frac{4 \text{ juni}}{14 \text{ juni}}$ (pres. 27 juni). Livonica II samt Skrivelser till K. Maj:t. RA.

¹ FRIDERICIA, a. a., s. 346 f. CARLSON, a. a., s. 367. BLOMGREN, a. a., s. 35.

² Karl Gustav till kommissarierna 28/6 1658. RR 1658 och Danica. HS, V, s. 141 f.

³ Rådslag 28/6 1658. SRP, 18, s. 81.

Anledningen till denna utvidgning av de svenska kraven angivs klart i breven. Kungen hade fått belägg för att Nederländerna beslutat att lämna hjälp till Danzig, Brandenburg och andra av Sveriges fiender.⁴ Hjälpen skulle lämnas i Östersjön, och detta kunde endast betyda, att »de komma åter med en flotta där in».⁵ För att hos kommissarierna stärka intrycket av det allvarliga i läget översände kungen två bilagor, A och B. Dessa bilagor återges icke i registraturet. I den historiska forskningen har man därför glidit över denna händelse utan att närmare undersöka vilka faktiska uppgifter, som kan ha nått kungen.⁶

Bilagorna borde ha stannat i kommissariernas beskickningsarkiv eller bland Coyets papper, som vid krigsutbrottet beslagtogs av danskarna. Där har de emellertid hittills icke kunnat återfinnas.⁷ P. J. Coyet, som själv mottagit brevet och skrivelserna, har givit en redogörelse för vilka uppgifter, som kommit kungen till handa. Olika rykten om nederländska flotttrustningar hade bekräftats. Kungen hade också fått besked om att ett polskt sändebud drev förhandlingar i Nederländerna och att Brandenburgs ombud i Haag begärde hjälp mot Sverige.⁸ Detta illustreras genom en hänvisning till ett memorial i ärendet från Brandenburgs sändebud i Nederländerna. Själva dokumentet

⁴ Även i rådslaget den 28 juni framhåller kungen, att hotet från Holland ökat och att Danmark borde avkrävas en garanti.

⁵ Med ordet »åter» åsyftade kungen 1656 års flottexpedition till Danzig. Se ovan s. 66 f.

⁶ CARLSON nämner endast denna händelse i förbigående och följer kungens egen framställning (a. a., s. 368). FRIDERICIA och BLOMGREN omnämner den överhuvudtaget icke. ASKGAARD beklagar, att bilagorna är förlorade.

⁷ Kommissariernas arkiv befinner sig i serien Danica, RA. P. J. Coyets papper förvarades fram till år 1929 i det danska riksarkivet men överfördes i samband med ett arkivaliebyte till svenska riksarkivet. Enligt en uppgift i arkivförteckningen har vissa handlingar ur den Coyetska samlingen spritts i andra danska samlingar. Det är således möjligt, att bilagorna ännu kan finnas i Danmark.

⁸ *Expositio causarum*, s. 59.

var emellertid icke tillgängligt, då Coyets skrift publicerades.⁹ Coyets skildring kan emellertid vara behäftad med tendens. Det gällde för honom att visa, att den svenska hållningen var ett resultat av fiendesidans åtgärder. Det kan i själva verket med stor sannolikhet göras gällande, att de brandenburgska hänvändelserna först senare blev kända av Karl Gustav.¹⁰

Av kungens egen skrivelse framgår endast, att han från Holland erhållit besked om att Nederländerna beslutat hjälpa Sveriges fiender genom att sända en flotta till Östersjön. De informationer han åsyftade måste ha härrört från Appelbom i Haag.¹¹

Det kan inte med full säkerhet fastställas, vid vilken tidpunkt Appelboms olika rapporter ankom till Flensburg. Flera av dem saknar presentationsdatum. Genom en rekonstruktion av själva brevsviten kan man emellertid fastställa, att det endast var två brev, som ankom mellan 21 juni och 30 juni. Det första var daterat den $\frac{18}{28}$ juni.¹² Appelbom berättade, att Brandenburg arbetade för sina syften i Nederländerna genom att demonstrera både sin fredsvilja och sina rustningar. Nederländerna förhöll sig

⁹ Endast en rubrik återges som bilaga X. *Expositio causarum*, s. 88.

¹⁰ Den brandenburgiske residenten von Copes inlaga till generalstaterna omtalas av Appelbom i ett brev $\frac{25 \text{ juni}}{5 \text{ juli}}$, vilket knappast kan ha nått kungen redan den 28 juni. Presentationsdatum för brev med detta datum är 30 juni. *Hollandica*. RA.

¹¹ Detta bekräftas av att Coyet vänt sig till Appelbom för att få en ny avskrift till den bilaga X, som saknades. Appelboms svar relaterat av ALMQUIST, a. a., s. 159, not 3.

¹² Appelbom meddelade alltid datum för det senast avskickade brevet. Därigenom kan sviten rekonstrueras. Ett tidigare brev avsändes från Haag $\frac{14}{24}$ juni och antecknades i kansliet 21 juni. I svit med detta ligger brevet $\frac{18}{28}$ juni. Följande brev är daterat $\frac{21 \text{ juni}}{1 \text{ juli}}$. I svit med detta sändes ett brev 25 juni, vilket icke var läst 29 juni, då kungen skrev till Appelbom, men som bär presentationsdatum 30 juni.

avvaktande. Ingenting nämns om nya flottrustningar. Appelbom var mycket litet oroad av situationen. Detta brev kan knappast ha föranlett kungens åtgärder i sundsfrågan.

Det följande brevet är daterat 21 juni
1 juli. Om postgången varit normal, skulle det anlänt till Flensburg någon gång mellan 26 och 28 juni. Då Karl Gustav den 29 juni skrev till Appelbom, hade detta brev nyss anlänt. I brevet berättade Appelbom, att man i Nederländerna var starkt oroad av utvecklingen i östersjöområdet. Brandenburgs representant i Haag sökte genomdriva en allians. Appelbom var emellertid optimistisk. Nederländerna skulle av hänsyn till Frankrike och England ej våga sända en flotta. Läget i Portugal och i Flandern verkade också hämmande på den nederländska aktiviteten. Dessutom gick flottrustningarna långsamt.

I Karl Gustavs redogörelse till kommissarierna har hotet från Nederländerna skärpts. Den nederländska hjälpen var ett faktum och en flotta kunde när som helst väntas i Sundet. Genom en sådan tolkning av Appelboms uppgifter fick kungen anledning att resa kravet på att antalet skepp skulle fixeras.

Karl Gustav fäste själv stor vikt vid denna precisering och skärpning av kravet mot danskarna. I ett egenhändigt postskriptum till brevet den 28 juni skrev han, att han själv ämnade ställa 40 skepp till förfogande till Östersjöns försvar mot danskarnas 8. »Om Danmark icke vill sig härutinnan positive och specificie förklara, så står an med subscriptionen, ty jag utav en sådan traktat ingen säkerhet haver, när de difficultera att effektuera. Men ifall att Danmark det ingår, ville I hasta med subscriptionen och att det ock måste genast ratificeras . . .»¹³ Följande dag skrev han ett nytt ivrigt brev till kommissarierna och begärde, att förhandlingarna skulle avslutas så fort som möj-

¹³ Karl Gustav till kommissarierna 28/6 1658. Danica. RA. BLOMGREN, a. a., s. 36 f.

ligt.¹⁴ Han underströk också, att han endast begärde ett muntligt uttalande om skeppens antal.

Kungen har tydligen räknat med att danskarna skulle gå med på hans fordringar. Intet antyder, att han på nytt kalkylerade med ett anfall på Danmark. De militära order som utgick avsåg en aktion mot Brandenburg.¹⁵ Förhandlingarna i Köpenhamn borde avslutas så snart som möjligt.

Den 1 juli är kungens inställning i förhandlingsfrågan helt förändrad. Ett nytt brev avgick till kommissarierna.¹⁶ På flera punkter skärptes de svenska kraven. Kommissarierna fick order att inte förhastat sig med en underskrift av recessen. Kungen hade fått informationer, som ingivit honom misstankar mot danskarnas goda vilja. De ställde sig välvilliga, endast emedan de hoppades locka svenskarna ur landet för att sedan så mycket lättare kunna genomföra sina avsikter att anfälla Sverige. Kommissarierna borde därför – om även de misstänkte dansk falskhet – söka under allehanda förevändningar draga ut på förhandlingarna. Tydligare kan det knappast uttryckas, att förhandlingarna kommit in i ett nytt skede. Kungens order är en slående parallell till breven i mitten av juni. Det gäller nu inte längre att så snart som möjligt bryta upp mot Brandenburg. Ett nytt militärt alternativ skymtar, där en underskriven traktat skulle vara en belastning ur propagandasynpunkt. Planerna riktades åter mot Danmark.

Vilka faktorer kan ha lett fram till denna omorientering i kungens inställning? Av kungens brev framgår, att han just mottagit en gemensam skrivelse från kommissarierna och ett brev från Coyet personligen.¹⁷ Dessa hade emellertid ännu icke fått

¹⁴ Karl Gustav till kommissarierna 29/6 1658. Danica. Även RR.

¹⁵ Exempel har framdragits av S. BONNESEN, a. a., s. 470.

¹⁶ Karl Gustav till kommissarierna 1/7 1658. RR 1658. BLOMGREN (a. a., s. 38) har tidigare påpekat betydelsen av detta brev för förståelsen av den senare utvecklingen.

¹⁷ Dessa skrivelser finns bevarade. Relation från kommissarierna 27/6 1658. Coyet till Karl Gustav 27/6 1658. (Pres. Flensburg den 30 juni.) Danica. RA.

kungens befallning om de skärpta kraven i östersjöfrågan. Således har de heller inte haft något att meddela i denna huvudfråga.¹⁸ Vad kommissarierna hade att förmåla var redan inaktuell och kan inte ha utlöst kungens förändrade sinnesstämning.

I brevet till kommissarierna anger Karl Gustav, att han fått rapporter om danskt dubbelspel. Som bevis medsändes dels ett brev från Appelbom, dels ett från Beuningen. Även dessa bilagor är försvunna.¹⁹ Det brev från Appelbom, som kungen sannolikt åsyftade, var ett med datum $\frac{25 \text{ juni}}{5 \text{ juli}}$, som anlönt den 30 juni.²⁰ I det omnämnes en depesch från Beuningen av den 25 juni n.st., som skulle visa, att danskarna åter började lyssna på denne. Han hade med framgång avrått de danska riksråden från att gå med på de svenska kraven om en spärrning av Sundet. En tidigare anländ Beuningen-depesch hade innehållit liknande uppgifter. Gersdorff hade förklarat, att den danska kronan under inga omständigheter skulle gå med på annat än roskildetraktatens ordalag.²¹

Beuningens depescher återger läget i Köpenhamn omkring den 12 juni, då Karl Gustav skärpt sina krav och danskarna sökte göra motstånd. Kungen synes av dessa ha fått den uppfatt-

¹⁸ Jfr BLOMGREN, a. a., s. 39 f.

¹⁹ Av naturliga skäl saknas de i RR. BLOMGREN har (a. a., s. 41) förgäves efterforskat dem i svenska riksarkivet. Möjligen finns de i Danmark. Jfr ovan s. 126, not 7. Blomgren gör troligt, att den åsyftade Beuningen-depeschen är den av den $\frac{5}{15}$ juni 1658. Denna hade dock långt tidigare nått Sverige. Den bör ha varit bilaga till ett brev, som den 17 juni presenterades i kansliet.

²⁰ Hollandica. RA. Beuningens depesch återopas som bevis mot danskarna i *Expositio causarum*.

²¹ Beuningens depesch av 22 juni n.st. skulle ha legat som bilaga till Appelboms brev 21 juni g.st. men saknas där. Däremot har det bevarats som bilaga i ett brev till rådet, som Appelbom skrev den 1 juli. Hollandica. RA. I propagandatrycket *Expositio causarum* återfinnes brevet under litt. Y s. 102. Beuningens originalbrev bär presentationsdatum Haag den 29 juni n. st. och har således två dagar senare kunnat utnyttjas av Appelbom. *Secrete brieven, Denemarken 7271. Algemeen Rijksarchief. Haag.*

ningen, att de senare danska medgivandena icke varit ärligt menade.²² Möjligen har detta intryck stärkts av ett brev, som vid denna tid ankom från Björnkou.²³ I Frankfurt väntade österrikarna på att Danmark tillsammans med Nederländerna skulle angripa Sverige, så snart Karl Gustav inlett anfallet mot Brandenburg. Talade dessa rykten sant, fick de danska löftena till Beuningen genast en annan och betydligt allvarigare innebörd.

Den fientliga inställning mot Danmark, som framträder i skärpt form i Karl Gustavs brev den 1 juli, återfinnes också i ett brev den 5 juli.²⁴ Planerna riktades allt mer mot Danmark. Den 7 juli höll Karl Gustav krigsråd.²⁵ Kungen inledde med ett meddelande om anfallet på Thorn. Han fann det emellertid inte möjligt att undsätta garnisonen där. Kungen framhöll, att det var förhållningarna i Danmark, som var skuld till det svåra läget i Preussen. »Skulle och för Danmarks cunctationer skull K. M:t mista Torn och intet få undsättia det, så hade K. M:t gott fog till att söka hos Danmark sin skada.» Rådet och kungen enades

²² I och för sig kunde Beuningens rapport naturligtvis icke utsäga något om danskarnas verkliga inställning. Den kunde på sin höjd berätta om hur Beuningen uppfattade sådana uttalanden, som danskarna ansåg sig tvungna att säga för att lugna den svenskfientlige holländaren.

²³ Björnkou till Karl Gustav 26/6 1658. Germanica. RA. Brevet har presentationsdatum den 2 juli, men som Thanner påpekat betyder presentationsdatum endast, att brevet denna dag nådde kansliet. Ofta hade kungen tillgång till brevet en eller annan dag tidigare. Det föreligger därför en möjlighet, att brevet redan den 1 juli varit känt av kungen. Om presentationsdatum se THANNER, Förord till SRP, 18.

²⁴ Karl Gustav till kommissarierna 5/7 1658. RR 1658.

²⁵ Rådslag i Gottorp 7/7 1658. SRP, 18, s. 83. CARLSON, a. a., s. 373. VILLIUS, Operation Själland, s. 30. BONNESEN, a. a., s. 473 ff. Fredrik III:s ombud Ove Juul besökte kungen 6–8 juli. Enligt Karl Gustavs uppgift avvisade han de svenska kraven på fixerad flotthjälp. (Karl Gustav till rådet 4/8 1658.) Juuls uttalande kan dock icke ha varit officiellt. Då Juul lämnade Köpenhamn den 30 juni, hade Karl Gustavs nya krav ännu ej nått Köpenhamn, och han kan således ej ha haft sin konungs order att avvisa kraven. Givetvis kan emellertid även ett personligt uttalande av Juul ha påverkat Karl Gustav att tro, att danskarna ej skulle acceptera kraven. Ove Juuls dagbok, tr. DHT 3: III.

om att Danmark skulle angripas, såvitt inte kommissarierna redan hunnit avsluta förhandlingarna.²⁶

De beslut som fattats den 7 juli blev avgörande för det danska kriget. Den 15 juli godkände rådet på nytt beslutet.²⁷ Den 15 juli bekräftade kungen i ett brev till Wrangel, att hans beslut var oryggligt.²⁸ Den 16 juli sändes ett meddelande till hertig Adolf Johan, att Preussen icke skulle undsättas.²⁹ Den 18 juli erhöll Wrangel en detaljerad anfallsplan.³⁰ Den 23 juli fattade rådet ett högtidligt och enhälligt beslut att vidhålla resolutionen om ett nytt anfall på Danmark.³¹ Samtidigt visar breven till kommissarierna allt tydligare, att kungen icke ämnade lämna Danmark.³²

De nya planerna för ett anfall på Danmark hade sitt ursprung i misstankarna om ett danskt dubbelspel. Det hade emellertid funnits sådana misstankar tidigare, vilka icke utlöste ett nytt anfall på Danmark. Djupast sett gällde det för Karl Gustav att välja, vilket alternativ som lättast kunde realiseras: Danmark eller Preussen. Vad kan då ha fått det preussiska alternativet att te sig mindre gynnsamt?

Appelboms brev från Haag under juli månads första hälft blev alltmer oroande.³³ Det hade väckt alarm, att Karl Gustav

²⁶ Ett brev till kommissarierna med mot detta svarande innehåll avsändes 8/7 1658. RR. BONNESEN, a. a., s. 477.

²⁷ Rådssammanträdet är endast känt genom Pufendorfs referat. Att det ägt rum framgår emellertid av Karl Gustavs brev till rådet i Sverige 4/8 1658. RR 1656.

²⁸ Karl Gustav till Wrangel 15/7 1658. RR. VILLIUS, a. a., s. 31.

²⁹ Karl Gustav till generalissimus 16/7 1658. RR. BONNESEN, a. a., s. 478.

³⁰ Karl Gustav till Wrangel 18/7 1658. RR. VILLIUS, a. a., s. 31 f.

³¹ Rådslag i Wismar 23/7 1658. SRP, 18, s. 84 ff. Vid denna tid hade ett brev från kommissarierna av 18/7 ankommit, vilket innehöll danskarnas officiella avslag på en fixering av antalet skepp. Danica. RA.

³² Karl Gustav till kommissarierna 24/7, 2/8 1658, till Coyet 28/7 1658. RR. Se även HS, V, s. 163, 166.

³³ Appelbom till Karl Gustav. Hollandica. RA.

icke blott efter sitt behag kunnat lösa konflikterna i Danmark utan även hade sänt skepp och folk till Danzig.³⁴ Åter diskuterade man i Nederländerna, om inte en flotta borde sändas. Brandenburg sökte med alla medel engagera Nederländerna mot Sverige, eftersom man räknade med en omedelbart förestående invasion. De svensk-vänliga elementen rådde kungen att icke lämna Danmark. Danmarks och Hollands hållning i sundsfrågan vore förevändning nog för att svenskarna skulle kunna stanna. Även en ny invasion på Själland vore väl motiverad. Med hänsyn till Österrike och Brandenburg vore det endast en fördel, om Karl Gustav ej blev den angripande parten i Tyskland. Den 12 juli kunde Appelbom rapportera, att Nederländerna återknutit förhandlingarna med England.

Karl Gustav lät tydligt visa, att han var oroad av Nederländernas hållning. Då den engelske ambassadören Jephson de första dagarna i juli konfererade med Schlippenbach och Ehrensteen, uttryckte dessa de svenska farhågorna för en nederländsk flottinvasion i Östersjön.³⁵ En nederländsk hjälp till Danzig skulle betyda en upprepning av händelserna 1656 och minska möjligheterna för en uppgörelse med Polen, som säkrade Sverige Preussen. Samtidigt meddelade Jephson, att England just nu icke kände sig hotat av Österrike.

Från Preussen anlände meddelande, att Thorn belägrades och att den fåtaliga svenska garnisonen saknade möjlighet att förhindra stadens fall.³⁶ Karl Gustav stod inför hotet att förlora

³⁴ Det hade under våren diskuterats i rådet, om inte Sverige borde sända en flotta till Danzig. Tanken hade dock uppgivits av hänsyn till Nederländerna. SRP, 18, s. 41. Då fälttåget närmade sig, avsändes skepp och manskap. Under rättelse om detta hade tydligen nått Nederländerna. Även Downing kunde rapportera om att Nederländerna hade reagerat starkt mot att svenska skepp sänts till Danzig. Man intensifierade påtryckningarna mot England om ett samgående mot Sverige. State papers of John Thurloe, VII, s. 245.

³⁵ Jephson till Thurloe 3/7 g. st. State Papers of John Thurloe, VII, s. 224.

³⁶ BONNESEN, a. a., s. 474. Uppgifterna hade nått kungen genom von Bülow, kommandanten i Thorn.

sitt goda utgångsläge i spelet om Preussen, de svenska stödjepunkterna. Senare fick han genom den franske medlaren de Lumbres veta, att det polska fredsarbetet icke gav anledning till förhoppningar. Polen skulle aldrig gå med på att uppge Preussen.³⁷

Skärpningen i den danska frågan hade kommit fram under intryck av att svårigheterna i Preussen växte. Det avgörande beslutet den 7 juli fattades under intryck av ännu en viktig händelse.

Den 23 juni hade Brandenburg genomdrivit den s. k. *clausula reciproca* i den kejserliga valkapitulationen.³⁸ Valkapitulationen innebar efter detta, att Österrike förband sig att icke hjälpa Spanien i kriget mot Frankrike eller dess allierade, men att i gengäld Frankrike och dess bundsförvant England icke skulle kunna hjälpa Österrikes eller det tyska rikets fiender. Kurfurstens avsikt var att därigenom avskära Sverige från hjälp.

Underrättelser om valkapitulationen nådde sannolikt Karl Gustav i Gottorp senast den 5 juli.³⁹ Man har räknat med att detta haft avgörande betydelse för kungens beslut.⁴⁰ Karl Gustav skulle insett, att han genom valkapitulationen förlorat möjligheten till engelsk och fransk hjälp.

Kungens utgående skrivelser ger emellertid icke belägg för att han fäste större vikt vid denna sida av valkapitulationen. Sedan länge visste han, att han inte på allvar kunde påräkna stöd från Frankrike och England för ett krig mot Brandenburg.⁴¹ Senare meddelade Björnklou, att det i Frankfurt från spanskt

³⁷ Det finns flera källor rörande de Lumbres' besked till Karl Gustav. Kungen redogjorde för förhandlingarna inför rådet den 23 juli. Gyldenklou redogjorde i ett långt brev till Björnklou för förhandlingarna. Slutligen har de Lumbres rapporterat till Mazarin. *Relations d'Antoine de Lumbres*, II, s. 191 ff.

³⁸ SÄVE, a. a., s. 96. T. GIHL, a. a., s. 45.

³⁹ Björnklou till Karl Gustav 29/6 med presentationsdatum 5/7. *Germanica*. RA.

⁴⁰ FRIDERICIA framför tanken som en möjlighet (a. a., s. 347). BONNESEN, a. a., s. 461, 473.

⁴¹ Se ovan s. 75.

håll ifrågasattes, om valkapitulationen kunde anses bindande för England.⁴² Däremot tycks kungen ha insett, att valkapitulationen skulle frigöra Österrikes krafter för en insats i Polen. Valet hade också släckt det sista hoppet om att de tyska ständerna skulle verka till Sveriges förmån. Det var särskilt den sista omständigheten, som Karl Gustav inför det hemmavarande rådet framhöll som avgörande.⁴³

Det är inte uteslutet, att den tyska politiken i ytterligare ett avseende blivit en besvikelse för Karl Gustav. Då han den 28 juni i rådet behandlade det omedelbart förestående anfallet i Tyskland, beslöt han »att med det förste uppbyta, att träda uti aktion, och det mest för Magdeburg skull».⁴⁴ Den fria riksstaden Magdeburg hade i mars 1658 vänt sig till Karl Gustav med begäran om militär hjälp mot kurfursten av Brandenburg, som hotade att mot westfaliska fredens bestämmelser underlägga sig staden.⁴⁵ I maj hade Karl Gustav föreslagit rådet, att Magdeburg skulle undsättas omedelbart, vilket rådet accepterade.⁴⁶ Anledningen till detta beslut var stadens strategiska nyckelposition. Den var starkt befäst och låg vid Elbe i ett läge, som skulle givit svenskarna en stödjepunkt i ryggen på Brandenburg, samtidigt som förbindelsen mellan svenska Pommern och Bremen skulle underlättats. Till detta kom, att en hjälp till Magdeburg skulle kunna få propagandistiskt värde i Kursachsen.⁴⁷ Den svenske

⁴² Björnkrou till Karl Gustav 3/7 1658. Germanica. RR. Det framgår också av kungens utrikespolitiska spekulationer, att han icke räknade med valkapitulationen. Så t. ex. ansåg han, att Österrike fortfarande skulle kunna hjälpa Spanien. Karl Gustav till Fleetwood och Friesendorff 26/7 1658. Anglica. RA.

⁴³ Karl Gustav till rådet 4/8 1658. RR 1656. Jfr även Karl Gustavs kommentarer till valet i brev till Björnkrou 13/7. RR 1658.

⁴⁴ SRP, 18, s. 82. Yttrandet var föranlett av ett brev från Wolfsberg $\frac{16}{26}$ juni, vilket kungen besvarade 28 juni.

⁴⁵ Brevet var daterat $\frac{29 \text{ mars}}{8 \text{ april}}$ 1658 och föranledde fortsatt korrespondens mellan Karl Gustav och staden. Först den 5 maj delgavs rådet brevets innehåll.

⁴⁶ SRP, 18, s. 61 f.

⁴⁷ W. ARNDT, Schweden, Brandenburg, Magdeburg 1657, 1658, s. 33. (For-

residenten i Berlin, Wolfsburg, fick order att lämna Brandenburg och söka kontakt med Magdeburg.⁴⁸ Fram till slutet av juni hade Karl Gustav endast mottagit löftesrika brev från Wolfsburg i Magdeburgfrågan. Wolfsburgs följande rapporter var emellertid mindre hoppfulla.⁴⁹ Under juli månads första hälft måste Karl Gustav fått fullt klart för sig, att Magdeburg icke stod att vinna för svenskarna, och den 17 juli gav han order om att vidare förhandlingar icke skulle förekomma.⁵⁰ Ett strategiskt trumfkort i det tyska kriget hade spelats svenskarna ur händerna.

Förändringen av krigsmålet från Brandenburg till Danmark påverkade målsättningen för den svenska diplomatin. Det har redan tidigare framhållits, att en inriktning mot Danmark i Karl Gustavs tidigare diplomati gärna utlöste försök till en uppgörelse med Österrike och minskade krav i Polen. Bägge dessa moment kan spåras under juni och juli.

Samtidigt som motsättningen mellan Danmark och Sverige ökade i mitten på juni, förberedde kungen en ny och intensifierad aktion i Österrike. Han hade vid ankomsten till Flensburg mottagit flera brev från Björnklou. Viktigast var ett av den 1 juni, i vilket Björnklou meddelade att Österrike inlett en sondering om fred och allians med Sverige. Björnklou utvecklade alla skäl, varför Österrike skulle kunna tänkas sluta fred med Sverige och även ingå i en allians. Förhandlingsläget hade plötsligt ljusnat och Björnklou begärde en instruktion.⁵¹ Kungen

schungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte, 7, 1894.) Karl Gustav var medveten om detta. SRP, 18, s. 165.

⁴⁸ Order utgick först 6/5 men inhiherades åter 21/5 för att förnyas 27/5. Urkunden und Actenstücke, XXIII, s. 586. W. ARNDT, a. a., s. 37, 40.

⁴⁹ Wolfsburg till Karl Gustav $\frac{28 \text{ juni}}{8 \text{ juli}}, \frac{1}{11} \text{ juli } 1658$. Germanica. RA.

⁵⁰ Karl Gustav till Wolfsburg $\frac{17}{27} \text{ juli}$. RR 1658.

⁵¹ Björnklou till Karl Gustav 29/5, 1/6, 5/6, 8/6. (Pres. Flensburg 16 juni.) Germanica. RA.

vidhöll i en huvudinstruktion, att Sverige ville få fred och fria händer i Polen.⁵² Men samtidigt beordrades Björnkou att söka få till stånd en diskussion om Polen, en inledande sondering, där han dock icke skulle inlåta sig på frågan, om Sverige ämnade behålla Preussen eller ej. Brevet utmynnade i ett delningsförslag. En allians med Österrike skulle kunna rikta sig mot Polen, Ryssland eller Brandenburg. I fråga om Frankrike och England var Karl Gustav villig att uppge alla allianser med dem men vägrade att ingå i offensivallians. Ett nytt brev om en österrikisk allians skrevs några dagar senare, i vilket Björnkou fick order att sluta allians, om Österrike kunde förmå att garantera freden och upphöra med hjälp till Polen.⁵³

Då det danska alternativet åter blev aktuellt, förnyades ordena till Björnkou.⁵⁴ Förhandlingarna fick viss framgång. I ett brev, som kungen fick senast den 11 juli, skildrade Björnkou sina underhandlingar med den kejsarlige vice-kanslern Curtz.⁵⁵ Man hade fastställt, att huvudschismen mellan Sverige och Österrike gällde Polen. Kurfurstarna hade låtit förstå, att det var möjligt, att Sverige omedelbart efter valet skulle kunna få en traktat till stånd med Österrike. I sitt svarsbrev den 13 juli

⁵² Karl Gustav till Björnkou 17/6 1658. RR. Intressant är instruktionen rörande de evangeliska i arvländerna. Rådet och kungen hade den 4 juni beslutat, att det vore en samvetssak att icke övergiva dem (SRP, 18, s. 77 f., 160 f.). Klas Tott gjorde här tillägget: »Efter Österrike likväl söker krig med Kungl. Majestät, så är bättre man brukar denne orsaken än någon annan.» Björnkou instruerades nu, att punkten om de evangeliska skulle drivas hårt endast om förhandlingarna höll på att stranda. Om det däremot såg ut som om de kunde föras i hamn, var det ej nödvändigt att taga upp den. De evangeliskas ställning tjänade således endast ett agitatoriskt syfte. Allmänt ang. Karl Gustavs inställning till den konfessionella frågans betydelse och politiska användbarhet se GÖRANSSON, a. a., s. 189, 280.

⁵³ Karl Gustav till Björnkou 24/6 1658. HS, V, s. 204 ff.

⁵⁴ Karl Gustav till Björnkou 5 juli 1658. RR. Jfr även Björnkou till Karl Gustav 13/7 1658. Germanica. RA. CARLBOM, Karl X Gustav, s. 570.

⁵⁵ Björnkou till Karl Gustav 6/7 1658 med presentationsdatum 11/7 1658. Germanica. RA.

erbjöd kungen Österrike inte blott fred utan även allians.⁵⁶ Alla utvägar skulle prövas, även påtryckningar hos det starkt svenskfientliga spanska sändebudet. I ett tillägg heter det, att kungen stod inför nödvändigheten att uppge Preussen till Österrike eller Ryssland och skaffa sig »satisfaktion annorstädes, som mig så högt kunde importera som Preussen». Kombinationen allians med Österrike, uppgivande av Preussen och – förtäckt – ersättning i Danmark är här tydligt uttalad.

Förhoppningarna om en uppgörelse med Österrike förmörkades emellertid åter. Då Björnklou skrev till kungen några dagar efter kejsarvalet den 8 juli, är han pessimistisk och tror, att Österrikes traktatanbud icke varit allvarligt menat.⁵⁷ Meddelandet nådde kungen den 15 juli. Även de följande breven, som om postgången varit normal borde ha nått kungen senast den 20 juli, meddelade, att ingen fred stod att få med Österrike.⁵⁸ Under intryck av dessa underrättelser behandlades den politiska situationen i rådet den 23 juli. Det danska anfallet kunde inte längre uppges.⁵⁹ En uppgörelse med Österrike och Brandenburg syntes emellertid icke längre möjlig. Det danska kriget fick under sådana förhållanden sig tilldelad rollen av en nödvändig förebyggande åtgärd, innan den stora uppgörelsen träffades.⁶⁰

Än en gång skulle emellertid kungen få uppgifter om att de österrikiska förhandlingarna höll på att gå i lås. Den 20 juli skrev Björnklou till kungen, att österrikarna självmant inlett

⁵⁶ Karl Gustav till Björnklou 13/7. RR 1658.

⁵⁷ Björnklou till Karl Gustav 10 juli 1658. Presenterat i Oldesloe 15 juli. Germanica. RA.

⁵⁸ Björnklou till Karl Gustav 13 och 14 juli 1658. Presentationsdatum saknas. Germanica. RA.

⁵⁹ Karl Gustav hade den 22 juli meddelat Wrangel, att »huffwudconsilia» inte längre kunde ändras.

⁶⁰ Om Karl Gustav verkligen planerade att efter ett framgångsrikt fälttåg mot Danmark återupptaga planerna i Tyskland eller om han hoppades att i det radikalt förändrade läget uppnå en fredlig lösning, kan icke avgöras.

en sondering om huruvida en svensk allians vore möjlig.⁶¹ Anledningen var, att man i Frankfurt nåtts av uppgifter om »Turkens contenance».⁶² Först så sent som när kungen redan befann sig ombord på Draken, kom underrättelser om kejsarens brådstörtade avresa från Frankfurt och förhandlingarnas sammanbrott.⁶³

Planen på ett nytt anfall på Danmark förbands även i juli med tanken, att Sverige skulle offra Preussen. Genom att de svenska garnisonerna där icke fick undsättning, ökade faran, att de icke skulle kunna hållas.⁶⁴ Det gällde därför att uppnå en maximal diplomatisk vinst av nödvändigheten att uppge Preussen. I förhandlingarna med Polen sänkte kungen sina krav så långt, att Preussen måste betraktas som uppgivet.⁶⁵ Även de underhandlare, som sökte nå fred med Ryssland, fick veta, att kungen var villig att uppge de svenska erövringarna i Preussen till Ryssland.⁶⁶ I ett brev till Björnklou skrev kungen, som tidigare nämnts, att han stod inför tvånget att uppge Preussen till Ryssland eller Österrike.⁶⁷

Karl Gustav var således beredd att uppge sina segt vidhållna preussiska planer. Av det ursprungliga sjökantsprogrammet var

⁶¹ Björnklou till Karl Gustav 20/7 1658. Se även brev 24/7. I ett brev 27/7, som ankom till Kiel 2/8, var Björnklou mera skeptisk mot förhandlingarna. Germanica. RA.

⁶² Karl X Gustav hade tidigare sökt kontakt med Porten men avvisats. Björnklou visste att berätta, att den svenska beskickningen trots detta gjort intryck i Frankfurt. Björnklou till Karl Gustav 29/5 1658. Germanica. RA.

⁶³ Björnklou till Karl Gustav 31/7, pres. 6/8. Germanica. RA.

⁶⁴ Ett värtaligt och patetiskt uttryck för dessa farhågor finns i hertig Adolfs Johans brev $\frac{29 \text{ juli}}{8 \text{ augusti}}$, sedan han fått besked om att undsättningen uteblivit. Skrivelser till K. Maj:t. RA.

⁶⁵ Detta framgår av ett flertal brev till den svenske underhandlaren Gyldenklou i RR och Polonica. Se även debatten om Polen den 23 juli. SRP, 18, s. 84 ff. CARLSON, a. a., s. 381.

⁶⁶ Karl Gustav till Gustav Bielke 3/8 1658. RR. I gengäld ville kungen ha Livland, Kurland, Semgallen och ett område från Ladoga över Onega till Vita havet. Moscovitica. RA.

⁶⁷ Se ovan s. 138.

det endast en punkt, som icke uppgavs: Kurland. Kraven på detta område vidhölls, och hertigen utsattes under juli månad för starka påtryckningar.⁶⁸ Samtidigt med det danska anfallet utfördes en regelrätt kupp mot hertigen. Kurland skulle bilda den förmur till Livland, som det danska alternativet icke kunde ge. Samtidigt skulle Düna-linjen säkras militärt och handelspolitiskt. Även i de polska och ryska fredsunderhandlingarna bibehölls kravet på Kurland.

En uppgörelse med Österrike skulle betytt, att Karl Gustav fått uppge de inledda alliansförhandlingarna med Frankrike och England. Just under de skickesedigra dagarna i mitten av juni, då ett nytt danskt anfall planerades, fick Karl Gustav nedslående underrättelser såväl från Frankrike som från England, som måste stärkt intrycket, att en allians med England och Frankrike icke var så mycket att eftersträva.⁶⁹ Så länge utgången i Frankfurt ännu var oviss, måste dock kontakterna med Västmakterna upprätthållas.

När det gällde Frankrike var förhandlingarna inriktade på försök att utfå inestående subsidiebelopp. Om en allians skulle komma till stånd, borde den formuleras så, att den inte hindrade kungen från en uppgörelse med Österrike.⁷⁰ Karl Gustavs förbittring mot Mazarin var stark och utmynnade i orden »och tyckes mig nästan abhorrera att stå uti allians med Frankrike, så länge en sådan man som Mazarini förer verket och vrängier sine ord . . . Gud låte mig leva den dag att få betala honom med samma mynt.» En allians med Österrike skulle vara ett sådant motdrag mot Frankrike. Courtin fick order att meddela Maza-

⁶⁸ CARLSON, a. a., s. 397, not 2. HAUMANT, a. a., s. 238. Se även FAHLBERG, a. a., s. 12, 31.

⁶⁹ Courtin till Karl Gustav $\frac{2 \text{ juni}}{12 \text{ juni}}$ (pres. 21 juni), Fleetwood och Friesendorff till Karl Gustav 11/6, besvarat 24/6 med oviss ankomstdag. Gallica. Anglica. RA.

⁷⁰ Karl Gustav till Björnklo 28/6 1658. HS, V, s. 208 ff.

rin, att Karl Gustav ämnade avbryta de diplomatiska förbindelserna med Frankrike.⁷¹

Även förhandlingarna med England gick in i ett kritiskt skede. Friesendorff i England fick order att göra sig resklar, eftersom alliansförhandlingarna icke gav resultat.⁷² Först då Karl Gustav den 15 juli fått besked om att förhandlingarna med Österrike strandat, gjorde han nya eftergifter i de svenska kraven för en allians.⁷³ Kungen stod inför tvånget att återknyta förhandlingarna västerut. Den 22 juli skrev han till Wrangel, att han ville behålla sina positioner och avvakta, om stöd från England och Frankrike ännu kunde erhållas för ett anfall mot Österrike. Men samtidigt var han medveten om att ett nytt danskt krig skulle kunna leda till en försämring av relationerna till England och Frankrike. Bägge hade bidragit till Roskildefreden, och Karl Gustav var klar över att han icke kunde påräkna fortsatt stöd, om han aspirerade på hela Danmark. Han stod i ett läge, då han hade all anledning att söka rättfärdiga sina handlingar inför England och Frankrike.

Kungens samtal med Terlon ombord på Draken är helt präglade av denna situation. Han sökte rättfärdiga sitt fredsbrott och vädjade till den antihabsburgska stämningen i Frankrike. Genom Schlippenbach förde han fram det andra alternativet, alliansomsvängningen, som ett hotande perspektiv. Även gentemot England inleddes på ett tidigt stadium en liknande diplomatisk offensiv. Den 9 juli hade Meadowe haft en audiens hos Karl Gustav.⁷⁴ Denne visste vid den tidpunkten, att det planerade anfallet gällde Danmark – Meadowe visste det inte. Kungens skildring av den aktuella situationen var en plaidoyer för vad som komma skulle. I en punkt skilde sig bilden markerat

⁷¹ Karl Gustav till Courtin 24/6. RR. Courtins brev den $\frac{15}{25}$ juli ger uppgifter om de dramatiska scener, som detta meddelande utlöste. Gallica. RA.

⁷² Karl Gustav till Fleetwood och Friesendorff 24/6, 2/7 1658. Anglica. RA.

⁷³ Karl Gustav till Fleetwood och Friesendorff 18/7 1658. Anglica. RA.

⁷⁴ Rapport till Thurloe 12/7 1658, tr. The English Historical Review, 7, s. 739.

från den som senare framställdes inför Terlon: kungen sade sig ha fått kunskap om att en nederländsk flotta stod i begrepp att intränga i Östersjön. Argumentet var valt med hänsyn till Englands känslighet i detta avseende. Föregående höst hade just ett sådant perspektiv uppkallat Cromwell att biträda svenska krav på flotthjälp.

Det kommer sannolikt aldrig att med säkerhet kunna fastställas, hur mycket av kungens försök till en alliansomsvängning som endast bör skrivas på den diplomatiska taktikens konto. Den franska diplomatin föredrog att hävda, att försöken till en allians med Österrike endast var en fint för att skrämma Frankrike och England till en allians.⁷⁵ Mot en sådan tolkning talar emellertid två omständigheter. Dels hade en sådan skrämselektik redan länge visat sig ha en rakt motsatt effekt, inte minst på Cromwell.⁷⁶ Dels skulle en försoning med Österrike ge stora fördelar, när vapnen åter riktades mot Danmark, där Österrike icke hade samma direkta intressen att bevaka som i Polen. Det saknar inte intresse, att Terlon trots den officiella franska inställningen kommenterade kungens ord om en kommande uppgörelse med Österrike med följande personliga uttalande: »Mais a ce que je puis cognoistre, il fait negotier secretement avec ledit Empereur affin qu'il lui laisse faire cette conquete sans empeschement, lui faisant esperer qu'il pourroit bien l'accommoder de la Prusse, pendant qu'il donne aussy les mesmes esperances au Moscovite.»⁷⁷ Förhandlingarna med Österrike skulle diplomatiskt täcka det andra danska kriget.

Även kungens inställning till Holland undergick vissa skiftningar under juli månad, då det nya danska kriget planerades.

⁷⁵ C. G. WEIBULL, *Freden i Roskilde*, s. 50. Se även Terlons svar till Schlippenbach, refererat i de peschen $\frac{20}{30}$ augusti. L. WEIBULL, a. a., s. 308 f.

⁷⁶ Vid ett samtal med kungens ombud i slutet på juni hade Jephson framhållit detta. *State Papers of John Thurloe*, VII, s. 224.

⁷⁷ Terlon till Mazarin $\frac{14}{24}$ augusti 1658. L. WEIBULL, a. a., s. 305.

Han hade under april och maj erhållit underrättelser om Nederländernas fientliga hållning. Även om Appelbom rapporterade, att Nederländerna knappast skulle våga inskrida, var Karl Gustav förvissad om att hans preussiska planer skulle möta motstånd. Så länge dessa planer var aktuella, fanns det således ingen anledning för honom att ratificera Elbingtraktaten, som skulle kunna binda hans händer i Preussen med avseende på tulluppbörden. Förgäves framhöll Appelbom, att en ratifikation skulle föra över Nederländerna på Sveriges sida. Den 14 juli avskickades emellertid ett brev till Appelbom, i vilket kungen förklarade sig villig att ratificera Elbingtraktaten på villkor att Nederländerna förklarade sig som Sveriges verkliga vänner.⁷⁸

Karl Gustav prövade även andra utvägar att undgå verkningarna av den nederländska politiken. Appelbom hade givit honom en livfull bild av motsättningarna i Holland och vid flera tillfällen förordat, att Sverige skulle slå ett slag mot det fientliga Amsterdam genom att derivera den svenska exporten till någon konkurrentstad, exempelvis Dort eller Rotterdam, där svenskvänligheten var större. Kungen intresserade sig för projektet och begärde ett uttalande av chefen för kommerskollegium, Krister Bonde.⁷⁹ Om planen var genomförbar, skulle den nederländska oenigheten skapa samma oföretagsamhet, som den vilken Sverige i det första danska kriget kunnat utnyttja.

Kungens diplomati under juni och juli avspeglar således mycket tydligt, att han syftade till en diplomatisk uppgörelse, som gynnade ett nytt anfall mot Danmark.

Förhållandet till Brandenburg fortfor emellertid att vara spänt under hela juli månad. Kungens uttalanden var ofta ostentativt

⁷⁸ Karl Gustav till Appelbom 14/7. RR 1658.

⁷⁹ Karl Gustav till Krister Bonde 16/7 1658. RR. Bondes svar 29/7 tycks ha uppsnappats av danskarna och översänts till Holland. Redan den 16 oktober trycktes det där i propagandasyfte under rubriken »Coye Translaet van seecker Sweedsen Brief ...» Det är ingen tvekan om att utgivarna har haft tillgång till ett Bondes originalbrev.

fientliga mot Brandenburg.⁸⁰ Delvis torde detta ha varit kamouflage för de verkliga avsikterna. Det gällde att överraska Danmark. Rådet och kungen var ense om att man i det längsta borde låta det se ut som om krigsförberedelserna gällde Brandenburg. Men då anfallet på Danmark var omedelbart förestående, förändrades den svenska hållningen påfallande. Den 3 augusti skrev Karl Gustav till Wolfsberg och begärde, att denne skulle söka finna en kontaktman, som kunde inleda underhandlingar.⁸¹ Kungen vore villig att glömma alla oförrätter och åter inträda i vänskapliga förbindelser med kurfursten. Några veckor senare sökte kungen genom Appelbom få prinsessan av Oranien, som var nära befryndad med Fredrik Wilhelm men visat sig svenskvänlig, att åtaga sig en sondering.⁸² Priset som Karl Gustav var villig att betala var, att Brandenburg som medlare skulle lämnas tillträde till den polska freden – ett otvetydigt tecken att kungen numera var villig att uppge kraven i Preussen.

Karl Gustav har uppmärksammat följt utvecklingen i de länder, som var intresserade av östersjöfrågorna. Hans eget ställningstagande har anpassats efter den aktuella situationens skiftningar. För en sentida betraktare, som är bunden i sin uppfattning genom kännedomen om den senare händelseutvecklingen, kan hans fördomsfria allianspolitik synas alltför sangvinisk. Men för Karl Gustav erbjöd sig obegränsade möjligheter till förändringar av allianser och traktater. Hans diplomater rapporterade om svenskvänliga fraktioner även i de länder, som han hade anledning att beteckna som rikets uppenbara fiender. Klarast framträder detta i Nederländerna. Appelbom räknade under vissa perioder med en seger för de svenskvänliga elementen i Nederländerna. Nyare forskningar i Nederländernas historia

⁸⁰ Så förklarade han så sent som den 19 juli för den nederländske underhandlaren van Dorp, att han ämnade söka sin lycka mot Brandenburg. Urkunden und Actenstücke, III, s. 124 f.

⁸¹ Karl Gustav till Wolfsberg 3/8 1658. Urkunden und Actenstücke, XXIII: 2, s. 597.

⁸² Karl Gustav till Appelbom 5/9 1658. Hollandica. RA.

har visat, att Appelbom icke haft helt orätt i sin uppfattning.⁸³ Jan de Witt stod under tiden mellan de bägge danska krigen icke främmande för en försoning med Sverige. Det kan synas som en ödets ironi, att Downing just vid den tidpunkt, då det danska kriget inleddes, ansåg sig ha uppnått en grundval för en engelsk-holländsk-svensk allians. Först genom det andra danska kriget tog en definitivt svenskfientlig stämning överhand i Nederländerna.

Även från andra håll i Europa fick kungen uppgifter om fraktioner och partibildningar, som – om de fått inflytande – hastigt hade kunnat föra svenska intressen till tals: så från Ryssland, från Polen, från Österrike och från Brandenburg. Då allianserna med Frankrike och England icke kunde genomföras, såg de svenska diplomaterna detta som ett uttryck för influenser från svenskfientliga element. När det gällde England, tillkom ett annat osäkerhetsmoment: Cromwells inrikespolitiska svårigheter och risken för en Stuarts restoration. De rapporter som anlände gav ofta – med större eller mindre rätt – sken av att en alliansomsvängning låg inom det uppnåeligas gränser och att en sådan väl skulle tillgodose de svenska intressena i en given situation.

IX

Det har här gjorts gällande, att orsakerna till det andra danska krigets utbrott främst bör sökas i de svårigheter, som alltmera hopade sig över Karl X Gustavs planer att för svensk räkning behålla Preussen. Därvid har de av kungen själv åberopade orsakerna spelat en viss, ehuru knappast avgörande roll. Den uteblivna alliansen med England och Frankrike och svårigheten för Sverige att ensam angripa Österrike har givetvis varit av betydelse, men i slutet på juni var kungen inställd på att inleda

⁸³ N. JAPIKSE, Johann de Witt, s. 127 ff. (tysk översättning 1917). N. F. NOORDAM, De republiek en de noordse oorlog 1655–1660. B. RODHE, De förenade Nederländerna och Norden på Karl X Gustafs tid (HT 1943). ROBERTS, a. a., s. 143.

ett fälttåg i Tyskland, även om inte dessa två viktiga förutsättningar var uppfyllda. Misstankarna om ett nytt förbund mot Sverige mellan Brandenburg, Danmark, kejsaren och Polen kan knappast ha varit avgörande, så länge dessa vilade på rykten. Danskarnas förhållningar måste till viss del skrivas på svenskarnas konto genom skärpningen av kraven. Misstankar om ett holländskt-danskt dubbelspel och ett nytt anfall från Danmark var skäl, som utåt gav svenskarna fullgod anledning att på nytt angripa. Dessa misstankar synes emellertid ha avsiktligt understrukits i en utsträckning, som de inkommande uppgifterna knappast motiverade.

Av de motiv som Karl X Gustav själv förde på tal och som sedan ivrigt debatterats av forskningen har ett hittills konsekvent hållits utanför diskussionen: tvånget att underhålla hären.

Denna fråga kan ses ur två perspektiv. Dels gällde det på kort sikt att finna underhåll i mat, dryck och foder för huvudarmén, dels gällde det på längre sikt att skapa den finansiella basen för en värvad armé, en armé, som icke kunde avdankas, så länge landet icke hade fred.

Det står utom allt tvivel, att den svenska stormakten saknade resurser att underhålla en stor, besoldad här. Hären måste underhållas inom ett annat lands gränser. Att hålla utländska regementen och sitta stilla, det är att föra krig med sig själv, hävdade Per Brahe i en diskussion 1654.¹ Detta stod fullt klart för samtiden och utgjorde huvudfrågan vid det ständerutskottsmöte, som kungen kallat till Göteborg på våren 1658.² Under hela våren och sommaren hade kungen i sina brev till olika beskickningar pekat på detta förhållande. Terlon hade redan tidigt gjort Mazarin uppmärksam på att underhållsproblemet skulle kunna leda över i nya krigshandlingar.³

¹ SRP, 16, s. 5.

² RAP, 6, s. 289 ff. N. AHLNUND, Ståndsriksdagens utdanning 1592-1672, s. 307 f. (Sveriges riksdag, Förra avdelningen III).

³ Terlon till Mazarin $\frac{8}{18}$ mars 1658. Utdrag hos L. WEIBULL, a. a., s. 287, not 1.

Karl Gustavs trupper hade sedan det första danska kriget i stor omfattning stått kvar i Danmark. Detta tjänade som ett påtryckningsmedel mot danskarna. Trupperna fick sitt underhåll i öl och bröd på dansk botten, på Fyn, på öarna, på Jylland och i Holstein. Det finns uttalanden i den kungliga brevväxlingen, som tyder på att det började bli svårt att få tillräckligt underhåll i de utplundrade danska landskapen.⁴ Då nu kungen uppgav att omedelbart angripa Brandenburg för att i stället vända vapnen mot Danmark, vann han på kort sikt knappast mer ur underhållssynpunkt än möjligheterna att utnyttja det redan i februari krigshärjade Själland. Till detta kommer, att de svenska trupperna även fortsättningsvis hade kunnat underhållas i Danmark, om svenskarna målmedvetet dragit ut på förhandlingarna. Med en tillspetsad formulering skulle man kunna säga, att Danmark var det sista land Karl X Gustav hade anledning att angripa, om han huvudsakligen sökte ett rekvisitionsområde för sina trupper.

Annorlunda ställer det sig, om man ser till den långsiktiga krigsfinansieringen. Den svenska budgeten kunde icke balansera under krigstid. Till Terlon sade kungen, »qu'il luy manquoit un million tous les ans pour payer les charges de son Royaume.» Då subsidier icke kunde erhållas, måste bristen fyllas på annat sätt. Den idealiska lösningen på krigsfinansieringsproblemet hade varit Gustav Adolfs och Axel Oxenstiernas lösning: tullar. Då Preussens tullar blev alltmer ouppnåeliga för Karl Gustav, återstod de fiskaliska möjligheter, som ett enat, mäktigt nordiskt rike skulle kunna ge.

Målet för anfallet mot Danmark var enligt Karl Gustavs egna uttalanden hans önskan att skapa säkerhet i Sundet. Det danska kriget blir ytterst ett defensivkrig. Dessa synpunkter har också

⁴ Frågan torde för sin slutliga lösning kräva en fördjupad undersökning med utgångspunkt från kameralt material. Se tillsviðare ang. förhållandena i Danmark FRIDERICIA, a. a., s. 346. BØGGILD-ANDERSEN, a. a., s. 171 f.

i stort sett blivit bestämmande för den svenska forsknings syn på läget. Emellertid saknar dessa uttalanden bevisvärde, när det gäller själva målsättningen för det andra danska kriget. Strategiska, helst defensiva motiv hade större genomslagskraft i den yttre och inre propagandan och fördes därför fram i offentligheten. Protokollen från de senare, avgörande sammanträdena i rådet återspeglar debatten bland idel militära rådgivare, när andra synpunkter av naturliga skäl icke kommer till tals.

Då Krister Bonde några år tidigare sökte fixera alla tänkbara vinster av en erövring av Danmark, påpekade han icke blott säkerheten utan även den handelspolitiska fördelen. Detta moment har hittills förbisetts, då forskningen sökt bedöma orsakerna till Karl X Gustavs andra danska krig. Det kan därför vara befogat att dröja inför de handelspolitiska motiven roll för Karl X Gustav.

Målet för hela Karl Gustavs utrikespolitik var konsolideringen av det svenska östersjöväldet. Härom har inte heller någon tvekan rått i forskningen. *Dominium maris Baltici* hade stått som ett klart mål för svensk utrikespolitik under Gustav II Adolfs och Axel Oxenstiernas tid. Begreppet rymde olika aspekter, militärpolitiska såväl som finansiella och kommersiella. De skiftande elementen i begreppet kan föras än längre tillbaka i tiden.

Axel Oxenstierna hade genom sin instruktion för Kommersekollegium 1651 angivit riktlinjerna för den svenska östersjöpolitikens kommersiella sida.⁵ Det gällde att samla så mycket stapelvaror som möjligt i Östersjön och att sedan genom en svensk handelsflotta uttränga holländarna från den lukrativa fraktfarten. Liknande handelspolitiska tankegångar genomtränger instruktionen för Krister Bonde, då denne år 1655 sändes till England. Harald Appelbom, Karl Gustavs resident i Holland,

⁵ Instruktion för Handels eller Commercii Collegio 23/8 1651. Samling ... angående Sweriges rikets commerce, 2, s. 669. B. FAHLBORG, a. a., s. 39 f. G. LANDBERG, Den svenska utrikespolitikens historia, I: 3, s. 55.

var talesman för just denna handelspolitiska uppfattning av det svenska östersjöväldet. Även Peter Julius Coyet var en företrädare för samma grundsyn. Bägge agiterade starkt för sina politiska åsikter hos Karl Gustav och synes också ha haft kungens öra under de skickelsedigra månaderna mellan Roskilde och Korsör.

Det är lätt att visa, att Karl Gustav i sin utrikespolitik ofta vägletts av handelspolitiska aspekter. Hans nederländska politik skulle te sig gåtfull, om man icke accepterar de handelspolitiska föreställningarna som en realitet. Det har här kunnat påvisas, att även den nordnorska politiken genomsyrades av handelspolitiska önskemål. Den andra sidan av handelspolitiken, den som direkt angick kungamakten, var de finansiella möjligheter, som ett fast grepp om handeln gav. Det kan inte vara någon tvekan om att Karl Gustav var klart medveten om de finansiella fördelarna av tullinkomster och liknande intäkter. Han kämpade för sådana i Preussen, han försökte göra svenska krav gällande i fråga om Mecklenburgs och Pommerns licenter, han ökade tullsatserna i Trondheim och hoppades kunna derivera både rysk och norsk handel över denna stad. Denna av handelspolitiska och finansiella mål influerade grundsyn manifesterar sig både i kungens uttalanden inför rådet, i hans skrivelser och i hans praktiskt-politiska handlande.

Någon enhetligt genomförd handelspolitisk motivering för det danska kriget har Karl Gustav däremot icke uttalat. Men har vi rätt att vänta en sådan? Anledningen till denna tystnad har kungen själv angivit genom sin negativa reaktion, då hans diplomater alltför öppenlydande delgav världen hans handelspolitiska planer.

Då de svenska kommissarierna i England på hösten 1657 sökte skaffa Karl Gustav engelsk flotthjälp till det planerade anfallet på Danmark, fördes förhandlingar om en allians, som kungen i sinom tid fick taga del av. Kungen kritiserade, att frågan om »juribus eller dominio maris Baltici» hade »kommit

på tappetet» i alliansförhandlingarna.⁶ Den var alltför känslig, för att man öppet skulle tala om den.

Några månader senare hade kungen att taga ställning till ett projekt för alliansen med Danmark. »K. M:t judicerade, att det projectet vore något vidlyftigt, och att man intet behövde så myckit och ouvertement röra om commercierna.»⁷ Uttalandet bör ses mot bakgrunden av de underrättelser från kommissarierna, som just anlät.⁸ Man hade i Köpenhamn diskuterat det nya handelspolitiska läge, som skulle uppstå, om alliansen genomfördes. De nordiska länderna skulle bilda en gemensam marknad och kunde utan mellanhänder söka kontakt med export- och importorter. De danska kommissarierna berättade därvid, att de hade underrättelser om att Fredrik III och Karl Gustav under kungamötet på Fredriksborg livligt diskuterat »commercierna». Karl Gustav hade emellertid avstyrt, att man införde några paragrafer med detta innehåll i allianstraktaten. Man borde icke så mycket röra i detta, eftersom det kunde uppväcka stor »jalousie».

Då kungens uttalande i rådet meddelades kommissarierna, hade det fått en ny motivering. I ett alliansprojekt borde man icke alltför vidlyftigt yttra sig om »commerciers, tulltäkters eller ock hamnars rättigheter för att ej genomborra den rätt K. M. hade att anfälla sina fiender.»⁹ Den ursprungligen från svenskt håll hävdade principen om »commerciernas frihet» hade blivit föråldrad inför de planer Karl Gustav välvde mot Preussen, vilka syftade till att lägga hamnar och tullar under svenskt välde och utnyttja dem till den svenska statskassans båtnad.¹⁰ Samma si-

⁶ Karl Gustav till Friesendorff 5/11 1657. Anglica. RA.

⁷ Rådsmöte 20/4 1658. SRP, 18, s. 48. THANNER, Rådsprotokollen år 1658, s. 28.

⁸ Vid rådsmötet upplästes ett brev, daterat 13 april. Detta återfinnes i Danica. RA.

⁹ Karl Gustav till kommissarierna 23/4 1658. Danica. RA.

¹⁰ Om »commerciernas frihet» i svensk-danska alliansförhandlingar se G. LANDBERG, Johan Gyllenstiernas nordiska förbundspolitik, s. 24.

tuation förelåg, då nu Karl Gustav vände vapnen mot Danmark. Handelspolitiska skäl kunde väcka »jalousie». De måste hemlighållas. Därmed är det dock icke sagt, att de icke kan ha haft en betydelse av samma räckvidd som de öppet erkända säkerhetssynpunkterna.

Terlon, ögonvittnet till det andra danska krigets utbrott, ansåg tjugo år senare, att inget tvivel kunde råda om att kungens djupaste motiv var hans önskan att bli »*maitre absolu de la mer Baltique*». Då Terlon ännu stod mitt uppe i händelserna, formulerade han sin dom över svenskarna med följande ord: »*je remarque dans leur humeur et dans leur conduite que ou il y a quelque espoir de proffit et d'utilité, ils s'y attachent avec beaucoup d'affection.*» För Terlon stod det klart, att det var de positiva fördelarna, som vägledde Karl Gustav, då han angrep Danmark.

Då Karl Gustav fattade beslutet att åter vända vapnen mot Danmark, syftade han till ett välde över Sundet och Nordnorge, som skulle ge honom stora tullinkomster, handelspolitisk makt i Östersjön och strategisk säkerhet i ett svenskt »*mare clausum*». De positiva fördelarna av en svensk erövring av *hela* Danmark-Norge skulle uppväga, att Sverige gick miste om Preussen med dess inkomstbringande tullar och strategiskt betydelsefulla hamnar. Förändringen i kungens planer berodde mindre på utgången av de svensk-danska förhandlingarna än på de skiftande konjunkturerna i den europeiska politiken. När det tedde sig allt mera ovisst, om planerna mot Preussen skulle kunna genomföras med framgång, återstod att fullfölja den erövring av Danmark, som uppgivits i Roskilde. Ett lyckosamt genomförande av ett sådant företag skulle radikalt ha förändrat styrkeförhållandena vid Östersjön och givit nya utgångspunkter för en lösning av Sveriges utrikespolitiska dilemma.

Birgitta Odén

ZUSAMMENFASSUNG

Karl X. Gustav und der dänische Krieg 1658

Am 26. Februar 1658 wurde zwischen Schweden und Dänemark der Friede von Roskilde geschlossen, in dem Schweden u.a. Schonen und das Lehen von Trondheim in Norwegen erhielt. Fünf Monate später, am 7. August 1658, griff Karl X. Gustav Dänemark aufs neue an. Die Frage, warum der König sich auf das Wagnis eines neuen Krieges einliess, bevor es ihm noch gelungen war, mit Polen, Russland und Österreich zu einer friedlichen Lösung zu kommen, bildete ein schwieriges Problem für die schwedische wie auch für die dänische Forschung. Die schwedischen Historiker vertreten im allgemeinen die Auffassung, Karl Gustav sei zu diesem Schritt gezwungen gewesen, um die Versorgung seines Heeres sicherzustellen, das er weder in Schweden ernähren noch vor Abschluss des Friedens auflösen konnte. Da die Dänen nicht darauf eingehen wollten, der niederländischen Flotte den Sund zu sperren, drohte ihm ein Anfall im Rücken, sobald er seine Waffen gegen seine Feinde in Deutschland kehrte. Von England und Frankreich war keine Hilfe zu erwarten. In dieser Lage war ein neuer dänischer Krieg der einzige Ausweg. Untersucht man Karl Gustavs eigene Propaganda unmittelbar nach Kriegsausbruch sowie seine apologetischen Ausführungen ausländischen Diplomaten gegenüber, wird indessen deutlich, dass der König gerade diese Motive für den zweiten dänischen Krieg seinen Zeitgenossen und der Nachwelt vorzulegen wünschte. Es fragt sich daher, ob nicht die Wissenschaft direkt oder indirekt durch dieses Propagandabild beeinflusst wurde.

Da Karl Gustav während des ersten dänischen Krieges grosse Erfolge gehabt hatte, rechnete er mit der Möglichkeit, ganz Dänemark erobern zu können. Gleichzeitig war er bereit, die schwedischen Eroberungen in Preussen gegen ein Entgelt aufzugeben, das immer geringer angesetzt wurde, um die Polen zum Friedensschluss zu verlocken. Dänemark sollte Ersatz für die Verluste in Preussen bieten. Jedoch kam es zu keinem Friedensschluss.

Während der schwedisch-dänischen Friedensverhandlungen trat klar zu Tage, dass Schwedens präsumtive Alliierte England und Frankreich, die als Vermittler auftraten, nicht darauf eingehen würden, dass Dänemark als selbständiger Staat verschwände. Der Friede wurde ein Kompromiss, der Schweden grosse, jedoch nicht maximale Vorteile einbrachte. Nach dem Friedensschluss beschloss Karl Gustav einen neuen Versuch zu unternehmen, Preussen für Schweden zu gewinnen, jedoch nicht durch einen Krieg in dem schwer verwüsteten Polen sondern durch einen Angriff auf Österreich, das die schwedischen Pläne in Polen vereitelt hatte. Durch abgefangene Briefe erhielt Karl Gustav Kenntnis davon, dass Brandenburg definitiv zu den Feinden Schwedens übergegangen war. Der König und der Reichsrat planten, Brandenburg durch eine Verlegung des schwedischen Heeres in die Mark zur Unterwerfung zu zwingen. Im Grunde hatte Schweden in Preussen wichtigere Interessen wahrzunehmen als in Österreich, und der Gegensatz zum Kurfürsten wurde immer ausgeprägter. Die russische Gefahr hoffte Karl Gustav durch eine defensive Kriegsführung abwehren zu können, bis sich ein Friedensschluss erreichen liess. Die Drohung von Seiten der Niederlande schien zunächst weniger ernst, verstärkte sich aber, je mehr Karl Gustavs Pläne gegen Preussen im Haag bekannt wurden.

Nach dem Frieden von Roskilde wurden mit den Dänen gewisse Verhandlungen über eine Allianz geführt. Im grossen ganzen zeigte sich Karl Gustav im April und Mai geneigt, den Dänen entgegenzukommen, um so schnell wie möglich den Feldzug in Deutschland einleiten zu können. Anfang Juni verhärtete sich der Widerstand des Königs, und Mitte des Monats erörterte er im Reichsrat Feldzugspläne für einen Angriff auf Dänemark und gab militärische Befehle, die auf einen neuen dänischen Krieg hinzielten. Nach Auffassung der Verfasserin ist das Motiv zu diesem Umschwung weniger in der mangelnden Verhandlungsbereitschaft der Dänen zu suchen als in den Misserfolgen, welche die gegen Preussen gerichteten Pläne bedrohten. Ende Mai erhielt der König u.a. die Nachricht, dass Cromwell mit den Versuchen, eine dänisch-schwedische Allianz zu schaffen, unzufrieden war, und dass die Niederlande die Lage zum Abschluss eines englisch-holländischen Neutralitätsbündnisses zur Verteidigung der Ostsee und Befreiung Preussens auszunutzen suchten. Gleichzeitig gestalteten sich die Verhältnisse in Deutschland immer ungünstiger für die schwedischen Interessen.

Ende Juni gingen neue Nachrichten ein, die vorübergehend das

Pendel wieder in Richtung auf einen Krieg auf deutschem Boden ausschlagen liessen; Anfang Juli aber verdüsterte sich die Lage in Preussen zusehends, da eine der wichtigsten schwedischen Garnisonen, Thorn, belagert wurde, und keine Aussicht auf Entsatz bestand. Die Kaiserwahl wurde entschieden, ohne dass Schwedens Interessen berücksichtigt wurden, und Karl Gustav sah ein, dass ein Angriff auf Brandenburg zur Folge haben könnte, dass das gesamte deutsche Reich seine vereinten Kräfte gegen ihn wendete. Eine Besetzung ganz Dänemarks schien sich unter diesen Umständen bedeutend leichter erfolgreich durchführen zu lassen, selbst wenn sie zu Komplikationen mit den Mittelstaaten England und Frankreich führen könnte. Während die Pläne gegen Dänemark Gestalt annahmen, prüfte Karl Gustav die Möglichkeiten eines Umschwungs zu einer Allianz mit Österreich. Da die schwedischen Interessen sich nicht mehr auf Preussen richteten, durften gewisse Aussichten zur Erzielung eines Übereinkommens bestehen.

Im Jahre 1658 heisst die Alternative in Karl Gustavs politischer Zielsetzung: Preussen oder Dänemark. Schon bei früheren Gelegenheiten hatten während seiner Regierung Dänemark und Preussen eine Alternative dargestellt, wenn es darum ging, die schwedische Ostseeherrschaft zu befestigen und auszubauen. Eine Untersuchung der Motive für den schwedischen Angriff auf Preussen zeigt nämlich im Grunde, dass sich ähnliche Vorteile durch eine Eroberung von ganz Dänemark gewinnen liessen. Der schwedischen Grossmachtstellung fehlte es an finanziellen Hilfsquellen, nicht zuletzt für eine offensive Kriegsführung. Zur Zeit Gustav Adolfs und Axel Oxenstiernas war dieses Dilemma dadurch gelöst worden, dass Schweden durch den Vertrag von Altmark in den Besitz der reichen preussischen Zolleinkünfte gelangt war, die dann zu einem wichtigen Motiv in Karl Gustavs polnischer Politik wurden. In der Hand einer Grossmacht würde der Öresundzoll ähnliche Einkünfte aus der Seefahrt liefern. Die Vorherrschaft der niederländischen Handelsflotte in der Frachtschiffahrt liess sich vielleicht dadurch brechen, dass in Preussen – oder alternativ im Sund – für die schwedische Seefahrt günstige Zollbestimmungen getroffen würden. Preussen so gut wie Dänemark konnten die notwendigen Verbindungslinien zwischen einem schwedischen Heer auf dem Kontinent und dem Heimatland schaffen. Eine schwedische Beherrschung Preussens konnte u.a. feindliche Mächte an der Schaffung einer Ostseeflotte hindern, die Schwedens und Dänemarks „jus amiralitatis“ bedrohen

konnte. Als Alleinherrscher des Sundes und der Belte konnte Schweden mit den zeitgenössischen seerechtlichen Argumenten ein Recht auf das Meer erheben, weil es hinter einem Sund lag, während ein nordisches Grossreich gleichzeitig solchen Ansprüchen Macht verleihen würde.

Schweden und Dänemark hatten seit dem 16. Jahrhundert um das *Dominium maris Baltici* gekämpft. Handelspolitisch richtete sich der Kampf auf die Beherrschung des Warenstroms, der von Russland, dem Baltikum und Polen nach Westeuropa floss. Schweden hatte versucht, diesen Handelsweg durch Aufrichtung einer nord-südlichen Barriere vom Eismeer bis Danzig und Stettin zu beherrschen. Dänemark hatte sich durch Errichtung einer Schranke über Livland und den Sund um seine Kontrolle bemüht. Gleichzeitig liess sich der nordwärts gerichtete russische Handelsstrom in Nordnorwegen kontrollieren. Mit grossem Eifer versuchte Karl Gustav schon während der Verhandlungen in Roskilde das schwedische Interessengebiet in Nordnorwegen zu erweitern, so dass Schweden den Archangelsk-Handel beherrschen konnte. Dass er von dem Gedanken an eine schwedische Besetzung Preussens Abstand nahm und statt dessen die Waffen gegen Dänemark wandte, bedeutete, dass Schweden seine frühere handelspolitische Linie aufgab und auf die dänische überwechselte.

In der schwedischen Forschung berücksichtigte man vor allem die militärischen Motive um zu erklären, warum Karl Gustav sich auf seinen zweiten dänischen Krieg einliess: die Sicherheit des Landes und die Versorgung des Heeres hätten den Angriff erfordert. Das hängt damit zusammen, dass Karl Gustav selbst aus verständlichen Gründen diese Motive betonte. Dagegen fürchtete er, die handelspolitischen Beweggründe allzu offen zu erwähnen, um nicht den Neid anderer Staaten zu wecken. Schwerwiegende Gründe legen die Vermutung nahe, dass auch die handelspolitischen und finanziellen Motive für Karl Gustav um jene Zeit bestimmend waren. Nicht zuletzt ist es interessant, die Rapporte zu verfolgen, die der König von seinem Gesandten im Haag, Harald Appelboom, erhielt. In diesen verbanden sich grossartige und phantastische Pläne einer schwedischen Beherrschung des russischen Handels mit Ermahnungen, den Krieg in Deutschland einzustellen und lieber die günstige Gelegenheit zu einer endgültigen Unterwerfung Dänemarks zu benutzen. Eine Reihe von Handlungen des Königs erhalten ihre rationale Erklärung nur vor dem Hintergrund einer politischen

Gesamtschau, in der die handelspolitischen Motive ihren selbstverständlichen Platz einnehmen. Da der König die Alternative Preussen für die Alternative Dänemark aufgibt, muss man damit rechnen, dass er nicht nur von den strategischen Gründen bestimmt wurde, die in seinen eigenen Ausführungen vor dem Kriegsrat hervortreten, sondern auch von handelspolitischen und finanziellen Motiven, die seiner Politik einen bisher im grossen ganzen übersehenen Aspekt verleihen.